

številka 8
poletje 2012

RAZPOTJA

Revija humanistov Goriške

PROSTOR

GDF

**MALI
MORGEN
ODER
NOVA GORICA
10. 8. — 1. 9.**

**Ploščad med
občino in
knjižnico**

LOLLOBRIGIDA

D⁰LINE tri⁰ Kaučič/Turkoz/Maier

ELEVATORS

NEURO ex Miladojka Youneed

**Cikel predavanj o sodobni umetnosti
KREFT/ČOŠIĆ/ZRINSKI**

Lutkovna predstava za odrasle:

KEKEC NA MARSU

GRAFITIRANJE

Filmski večer Visoke šole za umetnost UNG
Nabiranje zelišč za čaje in druge pripravke

DJ VEČERI

SKAZMIC, MACROSS A.C.U, FRESH HIP HOP MOVEMENT, MALOMORGEN

Vsepovsod v življenju
so razpotja.
Sleherni človek stoji
enkrat na začetku,
na razpotjih — to je
njegova popolnost,
brez njegove zasluge.
Kje stoji na koncu — kajti
na koncu je nemogoče stati na
razpotjih — je njegova izbira
in njegova odgovornost.

—Søren Kierkegaard

miha.kosovel@razpotja.si

Prostori naši vsakdanji

V naši dobi (naj jo imenujemo postmodernizem, pozni modernizem, pozni postmodernizem ali pozni pozni modernizem), je koncept prostora pristal v ospredju. V nasprotju z modernizmom, dobo, ki je v središču svojega premisleka postavila čas – ravno zato, ker je spoznala, da obstaja mnogo različnih časov, vsak s svojimi zakonitostmi, – je naša doba (mnogokrat celo nevede) v osredje postavila prostor, saj se zaveda, da nepreklicno obstaja mnogo prostorov z lastnimi zakonitostmi, možnostmi in omejitvami.

Če poskušamo nekoliko slikovito omejiti koncept prostora, lahko rečemo, da naša doba le-tega razume na različnih ravneh. Najprej je tu fizični prostor. To so mesta, ulice, trgi, stanovanja, igrišča in celo »narava«, urejena za trimčkanje in prosti čas. Ta koncept prostora je prisoten, odkar obstaja človek. Ki pa je seveda vezan na drug koncept prostora ...

... virtualni prostor. V pravem pomenu besede je vsak prostor na nek način že virtualen, saj vedno obstaja znotraj neke intersubjektivnosti. Bolj specifično bi virtualne prostore označili za medij, ki omogoča človeško interakcijo, vendar na fizično neložaliziran način. Takšni prostori so socialna omrežja in spletni forumi, mediji, društva itd. ... Ekonomski in finančni trgi, pa tudi politični prostori, so take vrste virtualni prostor. Konec koncev je tudi fizikalni prostor abstrahiran, računanju namenjen tematizirani prostor.

Nadalje je tu prostor diskurza. V tem pro-

storu se potikajo besede in dobivajo svoj specifični pomen. Fraza »izgubil sem živce« zelo drugače izzveni, če jo izrečemo pri psihologu ali pri kirurgu.

In nenazadnje, obstaja tudi prostor med osebami, prostor, kot ga filozof Martin Buber predstavi na relaciji Jaz-Ti. Jaz lahko postane Jaz le, ko pripozna in se odpre neki drugosti, nekemu Ti. To pripoznanje, ta odprtost, razpre možnost dialoga kot specifičnega medosebnega prostora.

Za vse prostore velja protislovna značilnost. Prostori so združevalni element. Le v prostoru se lahko ljudje srečujejo in občujejo med seboj. To smo lahko videli tudi v zadnjih letih, ko so posamezniki različnih provenienc, ki niso dobili besede v obstoječih prostorih, z zasedbo nekega prostora hkrati spremenili njegovo namembnost in vzpostavili platformo za diskusijo političnih vprašanj. Po drugi plati pa je prostor razločevalen. Da bi prostor sploh lahko obstajal in ne bil zgolj nerazločna enost, potrebuje vsaj dva elementa (v matematiki celo tri točke), ki ne sovpadata. Kakor se otrok ob rojstvu loči od matere in se ob tem vzpostavi prostor med dvema osebama, ki se nikdar več ne bosta poenotili, tako prostor nepreklicno individuira osebe in stvari znotraj sebe – jih naredi posamezne, posameznike.

To paradokсно značilnost prostora lahko primerjamo tudi s konceptom meje, ki je nam, Goričanom z obeh strani, dobro poznan. Po eni strani je meja presekala ljudstvo na dva dela, ju postavila nasproti in s tem osamila. Vendar je že kmalu po tem, ko je postala bolj prehodna, prebivalcem odprla vrata v nek drugi svet, jim omogočila koriščenje novih možnosti. Če bi mesti ležali kjerkoli drugje, teh možnosti, te odprtosti k Drugemu, nikoli ne bi imeli. Nova in »stara« Gorica, provinci, imata ravno zaradi meje možnost, da postaneta večkulturno in večjezikovno središče. *MK*

SPREMLJAJTE
REVIJO RAZPOTJA
NA SPLETNI STRANI
www.razpotja.si

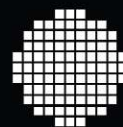
IN NA DRUŽABNIH
OMREŽJIH
facebook.com/razpotja
twitter: @Razpotja

MNENJA O REVIJI,
KOMENTARJE NA ČLANKE
IN ODMEVE NA
TRENUTNO TEMO
POŠLJITE NA
ELEKTRONSKI NASLOV
urednistvo@razpotja.si

Revija izhaja s finančno pomočjo Kluba goriških študentov, Javne agencije za knjigo RS in Javnega sklada RS za kulturne dejavnosti.

JAK

Jskd

RAZPOTJA 8 POLETJE 2012

▼ PROSTOR

- 04 Peter Lukan POJMOVANJE PROSTORA V FILOZOFIJI IN FIZIKI
- 11 Miha Kosovel POSVEČENI PROSTOR IN PREHOD MED ANIMALIČNIM IN ČLOVEŠKIM
- 14 Anej Korsika ABSTRAKTNI PROSTOR KAPITALIZMA
- 17 Blaž Kosovel KAJ IMA PERSPEKTIVA SKUPNEGA Z OSVAJANJEM SVETA?
- 20 Geoff Manaugh NAKATOMI PROSTOR
- 23 Igor Bijuklič OD POLIS DO METROPOLIS
- 26 Tea Goljevšček PROBLEMATIKA MESTA IN NJEGOVA PRIHODNOST
- 29 Ambrož Vuga RAZVOJ MEST V VZHODNI EVROPI
- 34 Marija Jordeva SKOPJE 2014: PROSTOR KOT LABORATORIJ IZUMLJANJA IDENTITETE MESTA
- 38 Blaž Bajič TURISTIČNA DESTINACIJA ZA DOMAČINE
- 42 Maja Trampuž GRAJENI SKUPNI PROSTOR

INTERVJU ►

- 45 Luka G. Lisjak ŠTEFAN ČOK: »Če iščeš sogovornika za prepir, ga boš vedno našel.«

KOMENTAR ►

- 52 Matej Avbelj IDENTITETA SLOVENIJE
- 53 Lan Dečman EN KLASIKO Z DELITVIJO POLITIČNIH TOČK

SLOVENIJA ►

- 54 Luka Lisjak Gabrijelčič PREMISLEK O DRŽAVNEM PRAZNIKU

EVROPA ►

- 60 Nacho Corredor O NEVARNOSTIH NE-POSLUŠANJA
- 62 Jerneja Grmadnik ISLANDSKI PADEC IZ RAJA

AFRIKA ►

- 67 Aleš Skornšek-Pleš ZAHODNA SAHARA, ZADNJA AFRIŠKA KOLONIJA

GORIŠKA ►

- 72 Jani Toplak TOMAŽ VUGA: »Mestu smo hoteli dati bolj urban videz.«

KAVARNA EVROPA ►

- 78 Francesco Condello VEČNI GEPARDSKI DUH ITALIJE

REFLEKSIJA ►

- 82 Aljoša Kravanja NEMOČ PREPRIČANJA

GLOSA ►

- 85 Aleš Maver EGIPTOVSKI SPOMINI NA SLOVENIJO

RECENZIJE ►

- 86 Sašo Dolenc: KAJ JE ZNANOST?
- 87 Mirt Komel: KAHIRSKA KAHEKSIJE
- 89 Matej Šurc, Blaž Zgaga: V IMENU DRŽAVE

*IMPRESSUM Razpotja številka 8, letnik III, poletna izdaja • Izdajatelj: DRUŠTVO HUMANISTOV GORIŠKE, XXX. Divizije 13a, 5000 Nova Gorica • Glavni in odgovorni urednik: Miha Kosovel • Uredniški odbor: Jerneja Grmadnik, Marijana Koren, Blaž Kosovel, Luka Lisjak Gabrijelčič, Katja Pahor, Gregor Vuga • Oblikovanje in prelom: Katja Pahor, Marša Marušič • Naslovnica: Lea Bradašević • Ilustracije: Katja Pahor • Ilustracije na str. 4-44 so vzete iz spletne strani commons.wikimedia.org in jih je avtor sprostil v javno uporabo. Fotografij na str. 58-59 in 79 so registrirane pod licenco Creative Commons CC-BY in dostopne na spletni strani flickr.com. • Lektura: Urška Honzak (Društveno stičišče ŠOU LJ), Marijana Koren, Luka G. Lisjak, Tanja Žuvela • Naklada: 1.500 izvodov • Leto izida in natisa: julij 2012 • Tisk: Grafis Trade • Cena: 0 EUR • ISSN 2232-2582 • Revija je vpisana v razvid medijev Ministrstva za kulturo pod številko 1607 • Komentarje na članke in odmeve na temo lahko pošljete na elektronski naslov uredništva: urednistvo@razpotja.si • Brezplačno naročanje na revijo: www.razpotja.si • Če želite oglaševati v reviji Razpotja, pišite na elektronski naslov uredništva. • Izid revije sta finančno podprla Javna agencija za knjigo Republike Slovenije, Klub goriških študentov in Javni sklad RS za kulturne dejavnosti. • Revija Razpotja ne more izhajati brez vaše pomoči. Zahvaljujemo se vsem, ki ste z donacijo omogočili izid te številke. • Svojo podporo lahko izkažete tudi z donacijo na transakcijski račun Društva humanistov Goriške, odprt pri NKBM: SI56 0475 0000 1549 723

O Društvu humanistov Goriške, njegovih aktivnostih in dogodkih preberite na spletni strani www.dhg.si.

Razvoj pojmovanja prostora v filozofiji in fiziki

Peter Lukan

Prostor je eden od tistih pojmov, ki so domnevno intuitivno razumljivi vsem, ko ga poskušamo opredeliti pa postane precej izmuzljiv. Ko govorimo o njem, lahko kdaj dobimo vtis, da govorimo hkrati o vsem in o ničemer. S katerimi pojmi ga sploh »zagrabit«, da ga lahko opišemo? Ali prostor sam zase sploh obstaja, neodvisno od stvari, ki so v njem? Je poln ali prazen? Je raven ali ukrivljen, končen ali neskončen? In kaj za nas te oznake sploh pomenijo? Preko selektivnega zgodovinskega pregleda pojma prostora, kot se je razvijal v zahodnjaški miselni tradiciji, bom izpostavil nekatere ključne vidike, okrog katerih se je razvijalo razmišljanje o tem tako osnovnem pojmu. Pri tem pregledu se opiram na delo Maxa Jammerja *Concepts of Space* (1954), ki je eden temeljnih pregledov na to temo.

Prostor v fizikalnih teorijah nastopa kot tako imenovani primitivni pojem, to je takšen, ki ga ne moremo izčrpno natančno definirati, ampak dobiva svoj pomen v odnosu do drugih pojmov teorije, skupaj z drugimi primitivnimi pojmi pa tvori nekakšno osnovno pojmovno konstelacijo. Tako je pojem prostora na primer že od vsega začetka tesno povezan s pojmom gibanja in snovi. Ravno tako se prostor v vseh kulturah začne povezovati s pojmom kozmosa oziroma univerzuma, ki predstavlja najbolj poenoteno sliko vesoljnega prostora, ki si jo je človek zgradil.

Antično pojmovanje prostora

Ena prvih jasno oblikovanih idej prostora, ki jih srečamo v zahodni civilizaciji, se oblikuje v njegovem odnosu do gibanja in snovi. V zvezi s problemom gibanja in prostorom so prve natančnejše refleksije tako imenovane Zenonove aporije, imenovane po Zenonu iz Eleie (5 stol. p.n.š.). Najbolj znana med njimi je tako imenovani paradoks Ahila in želve, ki gre nekako takole: Ahil lovi želvo, ki ima pred njim sprva prednost polovice poti do cilja. Če gibanje brzonogega heroja (oznaka je iz Homerjeve *Iliade*) spremljamo »po korakih« tako, da Ahil v

vsakem naslednjem »koraku« prepotuje polovico poti, ki mu še manjka do želve, potem je ne dohiti nikoli, saj se želva v tem času vedno premakne malce naprej proti cilju. Problem, ki se tu zastavi je problem neskončne deljivosti prostora oziroma v matematičnem jeziku: postavi se vprašanje ali je prostor zvezen ali diskreten. Razlika med obema je podobna razliki med realnimi in racionalnimi števili (ulomki). To Zenonovo aporijo je skupaj z ostalimi nekoliko kasneje Aristotel (4. stol. p. n. š.) jemal kot dokaz, da lahko gibanje mislimo le z roko v roki s prostorom in časom kot kontinuumom. Če prostor mislimo kot diskreten in gibanje po korakih, pridemo do resnih težav. Razdalja oziroma daljica v prostoru je zanj kontinuum, ni je mogoče sestaviti iz končnega števila točk. Prostor naj bi bil torej neprekinjen.

V zvezi z odnosom med prostorom in snovjo je pomemben miselni korak napravil začetnik atomizma Demokrit (5.—4. stol. p. n. š.), ki je vse bivajoče razdelil na prazen prostor in atome (gr. *atomos* pomeni nedeljiv). Poprej sta bila pojma materije in prostora implicitno povezana. Tako je uveljavil pojmovanje, da se materija lahko giblje le po praznem prostoru, drug na drugega pa nimata vpliva (v tem je bistvena razlika med to in Einsteinovo relativnostno teorijo). Sta medsebojno izključujoča, univerzum je prazen (prostor) in poln (atomi). Prostor je pri Demokritu torej praznina in pomeni vedno nezaseden prostor. Dva najbolj vplivna misleca antike, Platon in Aristotel, sta po drugi strani prostor v grobem enačila z materijo, kar je imelo daljnosežen vpliv na srednjeveško misel o prostoru. Pri Platonu sicer ni šlo za natančno ukvarjanje s pojmovanjem prostora, njegovo enačenje prostora in materije je bilo posredno, veliko bolj eksplicitno se je s tem ukvarjal Aristotel. Prostor je zanj vsota vseh mest, neko mesto pa je opredeljeno z zunanjimi mejami telesa, ki ga ta del prostora vsebuje, pripadajoče mesto stvari ni ne večje ne manjše od stvari same. Neko mesto je tako po eni strani odvisno obstoječa stvar, po drugi strani pa ni brezpogojno vezano na neko konkretno telo, ni del stvari same; ta lahko mesto zapusti, da tja pride drugo telo in je torej od njega oddvojljiva. Prostor je tako prvotnejši od stvari

v njem, čeprav je opredeljen ravno z njihovo pomočjo. Prazen prostor v tem smislu ne obstaja in stvari se vedno gibljejo tako, da zapolnijo mesta, kjer bi lahko nastala praznina. V srednjem veku se je v zvezi s tem govorilo o t. i. »horror vacui« oziroma strahu pred praznim prostorom, to je težnji snovi, da zapolni ves prostor. Tu se razlikuje od Demokritovih atomov, ki potrebujejo prazen prostor za gibanje, medtem ko se pri Aristotelu snov lahko giblje skozi drugo snov.

Aristotel o prostoru razpravlja bolj v smislu teorije mest ali položajev, ne toliko o njegovi splošni naravi sami. Vsako mesto vsebuje tudi odnosnici spodaj in zgoraj, s čimer je prostor nosilec kvalitativnih razlik. Ta lastnost je služila za njegovo metafizično utemeljitev filozofije naravnih gibanj teles (stvari, ki naj bi bile pretežno iz zemlje, težijo k zemlji, stvari, ki so pretežno iz vode, težijo k vodi itn.). Aristotelov prostor je tako imel strukturo, ki je izhajala iz vsakdanje izkušnje težnosti, razlikoval je med spodaj in zgoraj, kar je zelo zemeljsko naravnano pojmovanje. To se je preneslo tudi na vesoljni prostor – aristotelški kozmos je orientiran, v njegovem središču je Zemlja, ki jo obdajajo sfere Lune in petih tedaj poznanih planetov ter Sonca. V srednjem veku, ki prevzame takšen kozmični prostor antike, se te sfere vrtijo, dodana je sfera zvezd stalnic in kristalinska sfera angelov, ki vse skupaj vrtijo (prav takšno sliko stvarstva najdemo v Dantejevi *Božanski komediji*). Celotno stvarstvo, ki ima torej popolno obliko krogle, se deli na sublunarni prostor, ki ga sestavljajo štirje naravni elementi, in supralunarni prostor, ki ga sestavlja peti element – eter. To je neskončno fina snov, ki je ne moremo otipati, v nekem smislu je ta element pri Aristotelu še najbližje temu, iz česar naj bi bil prostor sestavljen (vendar samo supralunarni del stvarstva).

Tukaj lahko poudarimo še eno linijo misli, ki se ravno tako vleče že vse od antike, in sicer vprašanje o (ne)sklenjenosti in (ne)urejenosti vesoljnega prostora. Ideja *sfaira*, to je sferičnega sklenjenega vesoljnega prostora, se pojavlja vse od Parmenida dalje in se preko Platona in Aristotela prenese na srednji vek ter prevladuje vse do vznika moderne znanosti s Keplerjem in Newtonom. Po drugi strani nekateri vidni antični misleci odstopajo od takšnega pojmovanja, na primer Tales, Heraklit, Demokrit in stoiki. Ti so na strani neskončnega oziroma odprtega prostora, ki bi ga lahko povzeli z Anaksimandrovim izrazom *apeiron*, kar pomeni neomejen, neskončen. Immanuel Kant kasneje v razsvetljenstvu to nasprotje izpostavi kot antinomijo čistega uma in obe rešitvi priznava kot enakovredni, za izvor problema pa ima dojemanje prostora kot celote. V sodob-

ni kozmologiji je ta dilema še odprta, vendar načeloma lahko imamo neomejen in hkrati končen prostor, kar sta bila poprej medsebojno izključujoča pojma.

Kritike Aristotelovega pojmovanja prostora

Aristotela so v zvezi s pojmovanjem prostora kritizirali že nekateri njegovi neposredni učenci. Tudi kasneje znotraj srednjeveške misli je več avtorjev opozarjalo na neskladja v njegovem pojmovanju prostora. Pojavil se je namreč problem, ker je domnevno gibanje zadnje nebesne sfere nasprotovalo pojmovanju mesta oziroma prostora. Z današnje perspektive, ko se nam nebesne sfere zdijo odvečen pojem, je lahko problem videti povsem nedolžen in brez teže, vendar je v tedanjem miselnem okviru predstavljal resen izziv za veliko izjemnih mislecev. Nanj je recimo pokazal tudi oče heliocentričnega sistema Nikolaj Kopernik (16. stoletje), ki je vedel, da bo potrebna sprememba definicije prostora ali pa ukinitvev premikanja zunanje sfere; izbral je drugo možnost. To je bil hkrati eden glavnih sprožilnih momentov, ki je Kopernika spravil do revizije geocentričnega pojmovanja sveta, torej problem, ki je izviral iz nasprotja med prostorom in gibanjem.

Z odpovedjo Aristotelovemu konceptu prostora je isti problem poskušal rešiti judovski mislec Crescas že 150 let pred Kopernikom. Zunanja krogla ima lahko svoje mesto samo, če je definirana glede na še eno kroglo, te pa ni, zato obstaja samo en neskončen prazen prostor, ki se ne premika. V tem smislu koncept neskončnega vakuuma reši problem zadnje sfere. S tem Crescas postane eden prvih zagovornikov realnosti vakuuma po antiki. Kopernik je za razliko od njega še vedno hotel ohraniti sferično končnost kozmosa.

Problema zadnje sfere se je lotil tudi Nikolaj Kuzanski (15. stoletje). Predpostavljal je premikanje Zemlje (pred Kopernikom) in v tem smislu odsotnost kakršnegakoli absolutno mirujočega telesa (to je poprej bila Zemlja sama) in torej absolutne referenčne točke. Zavrnil je prostorsko geometrizacijo vrednot v smislu tega, da objektivno obstajajo vrednostno privilegirani (nebesa) in deprivilegirani prostori (pekel). Takšna vrednostna struktura prostora je bila namreč del krščanskega kozmosa, kar je umetniško povzel in s tem dodatno učvrstil Dante. (Mimogrede, ravno v zadnjih letih je bilo nekajkrat slišati v javnosti, da naj bi se uradna kmalu Cerkev izrecno odpovedala pojmovanju pekla kot realno obstoječega prostora.) Kuzanski je podal načelo, da je vesolje povsod videti enako, kar je enakovredno današnjemu tako imenovanemu kozmološkemu principu, le

da ima ta tudi časovno razsežnost (vesolje je videti v povprečju vedno povsod enako).

V podobnem smislu je Aristotelove predpostavke glede prostora kritiziral tudi kasneje na grmadi pogoreli Giordano Bruno (16. stoletje), zato je tudi sam spremenil definicijo prostora – tudi on vnese vanj koncept neskončnosti prostora, ki je prazen, poleg tega pa poudarja, da je poleg našega še nešteto drugih svetov z neštetiimi planeti (svetovi so zanj druga osončja).

Kritika Aristotelovega pojmovanja prostora je šla v smeri odpiranja in tudi destrukuiranja *sfairosa*, vesoljni prostor se je v glavah mislečih ljudi začel odpirati proti *apeironu* in od strukture urejenosti, ki je implicitno prisotna v izrazu kozmos, prehajati k nestruktuiranosti. Ta miselni premik bi lahko povzeli z zamenjavo izraza kozmos z izrazom univerzum, ki ne vsebuje nobenih implikacij o strukturi prostora, temveč le še poudarja enotnost vesoljnega prostora. V moderni kozmologiji se je tudi ta enotnost začela krhati z uvajanjem tako imenovanega multiverzuma, to je mnogih vesolj.

Ideja urejenosti vesolja, ki se je vlekla tudi v čas razvoja moderne znanosti, je v nekem smislu danes le spremenila svojo obliko – namesto geometrijske urejenosti se je začela uveljavljati matematično-simbolna urejenost vesolja preko naravnih zakonov. Prvi korak v tej smeri je pomenilo Keplerjevo odkritje o elipsastih tirih planetov. Njegovo pojmovanje kozmosa je bilo sprva platonistično, v razporeditvi planetov je iskal geometrijski red in lepoto tako imenovanih platonskih teles, ko te ni našel, se je zatekel k manj idealni obliki – elipsi.

Razvoj novoveške predstave o prostoru

Novoveška predstava o prostoru, ki je pomenila podlago za razvoj fizike, je nastala tako, da se je po eni strani opuščalo srednjeveško pojmovanje stvari kot substanc z akcidenkami, po drugi pa se je močno povezala z idejo Boga, kot se je razvila v judovsko-krščanski tradiciji. Prostor je v tej tradiciji sčasoma postal božji atribut ali celo on sam.

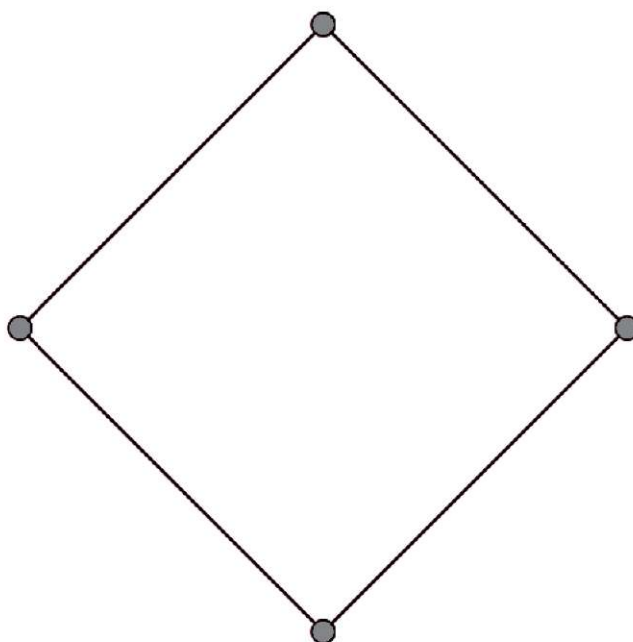
Pojmovna povezava med prostorom in Bogom se je v judovski tradiciji razvila skozi poimenovanje svetega prostora, svetišča (*makom*), ki se je potem večkrat uporabljalo za Boga. Ta povezava je svoj višek dosegla v konceptu božje vseprisotnosti, ko je celo prazen prostor »Boga poln«. Odmev tega pojmovanja prostora je prišel v Evropo preko konstantinopelskih in renesančnih učenjakov, ki so kot prvi Evropejci proučevali kabalistične spise, v katerih je bilo takšno pojmovanje razodeto. Ta ezoterična metoda oziroma miselna šola je imela nasploh zelo

velik vpliv na evropsko oblikovanje pojma prostora. Pomembno razpravo o prostoru in Bogu je pod tem vplivom napisal renesančnik Tommaso Campanella, ki je trdil, da je prostor tako rekoč Bog, vendar ta ni omejen s prostorom, slednji je Božja stvaritev. Skozi to delno enačenje je prostor mogoče razumeti kot atribut Boga. Po lastnostih je prostor zanj povsem homogen, nediferenciran, nepremičen, netelesen, prodirajoč v materijo in od nje prežet, aristotelске smeri prostora so le miselna pomagala in ne dejanska struktura prostora.

Drug renesančnik, Thomas More, se je recimo s prostorom ukvarjal zato, da bi utemeljil Boga. Želel je dokazati, da je razsežnost duhovna, da je prostor vedno poln z duhom. Le razlaga delovanja Boga preko prostora naj bi po Moreovo lahko rešila filozofijo pred ateizmom. Tudi pri filozofiji, tako kot pri fiziki, naj bi torej pojem prostora služil kot garant objektivnosti. Pri Descartesu je bil ta garant Bog, saj v obstoj prostora samega na sebi za razliko od Morea ni verjel. Njegov dualistični sistem je zajemal dve temeljni substanci in sicer razsežno (*res extensa*) ter miselno (*res cogitans*). V tem smislu lahko rečemo, da je prostor pri njem neoddvajljiv od razsežne substance, prostorskost je njena lastnost, telesa in prostor so isto. Tako v Descartesovi kot v Moreovi misli torej »ni prostora« za prazen prostor, ta po njunem ne obstaja. Korak dlje v smeri enačenja Boga in prostora je šel Spinoza, ki je poleg prostora tudi materijo razglasil za atribut Boga. Pri Descartesu velja še omeniti njegovo uvedbo koordinatnega sistema, ki je pomenil prvi korak k matematizaciji pojma prostora. Pojma prostora in materije, ki sta v medsebojnem razmerju že vse od začetka filozofske misli, sta torej skupaj s pojmom boga v novoveški misli predstavljala zanimiv pojmovni trikotnik. Rečemo lahko, da je prostor v fiziki pomenil (in verjetno še vedno pomeni) največji garant objektivnosti in je v tem smislu imel nekakšno latentno božjo vlogo.

Druga sprememba v miselnosti, ki je privedla do novoveškega pojma prostora, je bila opustitev pojmovanja bivajočega v okviru pojmovne dvojice substance in akcidenec v renesančni filozofiji narave. V 17. stoletju je prostor postal nujen substrat vseh fizikalnih dogajanj, kar je povezano s spremembo pojmovanja snovi. Francoski mislec Pierre Gassendi je bil prvi, ki je v Evropi (znova) uvedel pojem atoma. Ob tem je bil primoran spet obnoviti lastnosti vakuuma. Enačil ga je s prostorom, ki ga je pojmoval kot realnega. Ta miselni korak je v tem pogledu kar močno podoben Demokritovemu, ki je prazen prostor postavil v nasprotje s snovnimi atomi. Prednost prostora pred materijo po Gassendiju ni samo ontološka, temveč tudi časovna, saj naj

bi bil prostor neustvarjen in večern. Gassendijevo pojmovanje je postalo podlaga za kasnejše atomistične teorije in za nebesno mehaniko, po njem je svoj koncept absolutnega prostora opredelil tudi Newton.

Newtonov pojem absolutnega prostora

Newtona, sicer najbolj znanega kot prvega med fiziki, mnogi štejejo prej za zadnjega med alkimisti, ker se je intenzivno ukvarjal z naravo na način alkimistov. Kljub temu se je trudil svoje teorije očistiti metafizičnih pojmov in uveljaviti povsem racionalno teorijo brez spekulacij. V tem pogledu pojem prostora zaseda edinstveno mesto v njegovi teoriji mehanike, ker je edini metafizični koncept, ki mu ga ni uspelo izločiti iz svojega fizikalnega mišljenja. Pojem prostora je bil v njegovi fizikalni teoriji osrednjega pomena, vsi njegovi dosežki in odkritja na področju fizike so zanj bili podrejeni filozofskemu pojmu absolutnega prostora. Kasnejši uspehi njegove mehanike v fiziki in astronomiji so se zdeli nedvomni garant, da je ta filozofska implikacija teorije smiselna.

Newton prevzame koncept neskončnega, homogenega in izotropnega (v vseh smereh enakega) prostora, ki je substancialen in univerzalen, od renesančnih mislecev. Opredeli ga v svojem temeljnem delu *Matematična načela naravoslovja* (1687). V kasnejših izdajah tega dela je, tudi zato, ker so ga nekateri začeli obtoževati krivoverstva, v ospredje začel postavljati enačenje absolutnega prostora z Bogom oziroma pripisovanje statusa

atributa Boga prostoru (prostor je »božji senzorij«). Prazen prostor torej tudi pri njem ne obstaja, saj je substancialen in »Boga poln«.

Najpogosteje se pri Newtonu v zvezi s pojmom prostora govori o njegovi uveljavitvi pojma absolutnega prostora, vendar njegova utemeljitev tega pojma vključuje pojem relativnega prostora. Če se objekti gibljejo relativno drug glede na drugega (na primer tri ladje), potem potrebujemo skupno referenčno točko in nek skupni prostorski okvir, v katerem se to dogaja – to je absolutni prostor, ki mu je relativni prostor zgolj mera. Absolutni prostor je za Newtona torej logična in ontološka nujnost. Potreben je za uvedbo prvega zakona gibanja, s katerim opisujemo gibanja teles s stalnimi hitrostmi. Takšne hitrosti so relativne glede na absolutni prostor. Gre torej za to, da pri opisu enakomernega gibanja potrebujemo referenčno točko. Z vidika klasične fizike so hitrosti relativne (so vedno »hitrost glede na nekaj«), absolutni so le pospeški, to so spremembe hitrosti v nekem času. Tudi zato je Newton absolutnost prostora dokazoval s poskusom vrtečega se vedra. Pri vrtenju teles vedno nastopa pospešek, ki hitrost telesa spreminja tako, da jo obrača v krogu, hitrost neke točke vedra tako v enem obhodu kaže v različne smeri v prostoru. Pri sukanju teles, kjer gibanja v bistvu ni, saj se telo vrti na mestu, imamo v tem smislu impliciten odnos do absolutnega prostora, je trdil Newton, točke na telesu se vrtijo glede na nek absolutni prostor. Njegovo pojmovanje absolutnega prostora in miselni poskus z vrtečim se

S pojavom posebne teorije relativnosti se je vzpostavila pojmovna povezava med prostorom in časom. Že skozi vso zgodovino sta v medsebojnem odnosu preko pojma gibanja, vendar v teorijah do 20. stoletja to ni bilo tako eksplicitno izraženo.

vedrom je izpodbijal Leibniz, ki je prostor pojmoval kot relativen, torej brez fiksnega referenčnega okvirja. Menil je, da ima med telesi le relativno gibanje, tudi kadar imamo pospeške in vrtenje – nekaj se vrti le glede na neka druga telesa, v popolnoma praznem prostoru ne bi bilo referenčne točke. Stališče, da je absolutni prostor za razlago vrtenja telesa odvečen, je sredi 19. stoletja natančneje formuliral in zagovarjal tudi avstrijski fizik Ernst Mach in s tem razburkal fizikalno skupnost, predvsem pa je močno vplival na Einsteina.

Z Newtonom se spet odpre vprašanje odnosa med prostorom in gibanjem, a na drugačen način kot v antiki, sedaj gre za vprašanje referenčne točke, ki jo matematično povzema kartezijanski koordinatni sistem s svojim izhodiščem. Ravno določanje referenčne točke prostora v odnosu do kakršnegakoli gibanja daje težo Newtonovemu pridevniku absoluten. V antiki in srednjem veku je bila referenčna točka celotnega vesolja središče Zemlje, Newton za negibnega postavi center tedaj znanega vesolja, torej Sonce, oziroma še natančneje težišče sončnega sistema (ki se nahaja znotraj Sonca).

Kantov sintetični a priori prostora

Po obdobju, v katerem se je od filozofije narave ločila fizika, se je tudi filozofija sama ukvarjala s pojmom prostora, čeprav je bil to tedaj predvsem fizikalen koncept. Nov pogled na prostor je odprl Immanuel Kant (konec 18. stoletja), ki je sprva sicer prisegal na Newtonov pojem absolutnega prostora in ga tudi sam utemeljeval s primeri sukanja teles ter tudi s primerom leve in desne roke, za razlago katerih po njegovo potrebujemo pojem absolutnega prostora. Kasneje se je analize prostora med drugim lotil z vidika protislovij, ki so jih dotedanja pojmovanja prostora nakazala. Ta protislovja je povzel v svojih znanih antinomijah v *Kritiki čistega uma*, s katerimi je pokazal, da je tako za končno kot neskončno pojmovanje prostora mogoče najti racionalno utemeljitev. To nasprotje po njegovem izhaja iz tega, da prostor poskušamo razumeti kot celoto (bodisi končno bodisi neskončno), ta pojem pa je vedno nedosegljiv našemu izkustvu. Njegov korak je bil ta, da je prostor postavil kot nujni apriorni pogoj možnega izkustva in ne kot fizično danost (podobno velja pri njem za čas).

Kant postavi tri metafizične in eno transcendentalno uteme-

ljitev idealne apriornosti prostora. Prvič, vsaka zaznana stvar predpostavlja prostor, stvari si ne moremo predstavljati brez prostora. Drugič, ko govorimo o prostoru, govorimo o konkretnih mestih/krajih. Tretjič, prostor je neskončna potencialnost dojetanja mest in stvari. Transcendentalni argument je v tem, da geometrija kot matematična disciplina povezana s prostorom ne utemeljuje čutnih dogajanj, vendar je v sebi zaključena in netavtološka. V nekem zaključenem smislu torej govori o prostoru, a ne povsem določa tega, kar je okoli nas. Njegov zaključek je, da je prostor modus (način) zaznavanja.

Čeprav je takšno pojmovanje močno vraščeno v subjekt zaznavanja in v tem smislu nekoliko bolj subjektivizirano ali vsaj antropocentrično, Kant ne pristaja na relativno pojmovanje prostora. Ta je zanj tako kot Newtonov absolutni prostor še vedno univerzalen, vendar pa je desubstantiviziran. Je nekaj, kar imamo vsi »vgrajeno« v svojem dojetanju sveta okrog nas na enak način in sicer na način matematike. Prostor kot čisti zor, kot neka apriorna oblika čutnosti, ki ne spada k stvarjem samim, je za Kanta transcendentalen na način matematike. V tem smislu prevzema evklidski prostor klasične geometrije (to je običajni matematični trirazsežni prostor, kot nam je intuitivno blizu), geometrija je pri njem sintetični a priori izkustva.

Pojem prostora v moderni fiziki

Koncept absolutnega prostora so konec 19. stoletja najprej poskusili zamenjati s pojmom inercialnega (mirujočega) koordinatnega sistema, s katerim lahko razložimo relativne hitrosti. Hkrati je postalo tudi jasno, da utemeljitev pojma absolutnega prostora presega vse zmožnosti meritev. Eden zadnjih takšnih poskusov, katerega potrditev bi lahko ohranila predstavo absolutnega prostora, je bil poskus dokaza obstoja etra (Michelson in Morley, 1884). Eter je tedaj veljal za medij širjenja elektromagnetnega valovanja, čeprav je bil povsem nezaznaven. To naj bi bila izjemno redka snov, ki prežema ves prostor in bi zato lahko bila absolutna referenca za gibanje – kar se giblje, je mogoče primerjati s stoječim etrom (danes bi takšna referenčna točka lahko bilo prasevanje, ki sta ga leta 1965 odkrila Wilson in Penzias in ki prežema celotno vesolje ter je skoraj povsod enako). Rezultati poizkusa so bili različno interpretirani, dopuščala se je možnost, da instrumenti niso dovolj natančni, da bi

omogočali takšno meritev. Do vznika teorije, ki se je opredelila za obstoj ali neobstoj etra, sta obe možnosti ostajali odprti.

Einstein je nastopil s teorijo, ki je opuščala pojem etra, ki je bil zadnji odmev Newtonovega absolutnega prostora, in uvedla medsebojno relativnost gibanja za vse opazovalce. Poskus Michelsona in Morleyja je v najbolj neposrednem smislu potrdil, da je hitrost svetlobe neodvisna od opazovalnega sistema, neobstoj etra in z njim absolutnega prostora je teoretični sklep, ki je iz tega sledil. Naloga, ki jo je posebna teorija relativnosti (1905) izpolnila je bila, grobo rečeno, uskladitev stalne svetlobne hitrosti s klasično mehaniko. Postalo je jasno, da je to mogoče narediti le tako, da časa in prostora ne jemljemo več kot dve ločeni entiteti, ampak da v enačbah nastopata skupaj kot prostor-čas. V tem smislu ni bilo nikakor več mogoče govoriti o absolutnem prostoru, kvečjemu o absolutnem prostoru-času, kar je sedaj prevladujoča paradigma dojemanja prostora in časa. Dejansko empirično jedro te teorije, iz katerega izhaja, je opaženi pojav absolutne hitrosti svetlobe. Iz teorije sledi, da se pri hitrostih objektov blizu svetlobne za mirujoče opazovalce razdalje skrajšajo, časi pa podaljšajo. Za večjo nazornost: vesoljska ladja s hitrostjo blizu svetlobni bi bila za nas videti krajša, za neko pot pa bi glede na našo uro porabila več časa, kot glede na svojo uro.

S pojavom posebne teorije relativnosti se je torej vzpostavila pojmovna povezava med prostorom in časom (ravno tako tudi med maso in energijo z znano enačbo $E = mc^2$). V nekem smislu sta ta dva pojma že skozi vso zgodovino v medsebojnem odnosu preko pojma gibanja, vendar v fizikalnih teorijah do 20. stoletja to ni bilo tako eksplicitno izraženo. Fizikalna količina, ki predstavlja gibanje, je hitrost in prej omenjeni pojmovni obrat se je zgodil ravno v povezavi s pojmom absolutne svetlobne hitrosti. Premik v pojmovanju prostora, ki se je zgodil s pojavom splošne teorije relativnosti (1916), je prostor zopet postavil v odnos do materije, natančneje do mase. V tem smislu je to premik v smeri Aristotela in Platona ter mnogih kasnejših mislecev, ki so enačili prostor in materijo, le da se jima je tokrat pridružil še čas. Prostor-čas za razliko od absolutnega prostora, ki je bil le referenčni okvir, postane aktiven dejavnik, vendar je tudi sam vplivan tako, da se ukrivi. Snov je tista, ki oblikuje prostor-čas, privlačnost med masami (gravitacija) pa je posledica deformacij prostora-časa. Večkrat se citira misel ameriškega fizika J. A. Wheelerja, da prostor-čas pove snovi, kako naj se giblje, snov pa pove prostoru-času, kako naj se ukrivi. Tako brez mas-energij v tej teoriji ni prostora, masa je

v tem smislu postala akcidenca prostora, podobno kot je bila pri Descartesu razsežnost akcidenca materije. Zanimiv pojav, ki ga teorija napoveduje in opazovanja bržkone potrjujejo, je ekstremna ukrivitev prostora-časa zaradi izjemno velike mase, kar je znano pod imenom črna luknja. Prostor tako ima tudi neke strukturne kvalitete in v tem smislu neko določeno smer ali vsaj tendenco za gibanja, kar spominja na Aristotelov pojem prostora z odlikovano smerjo gor–dol.

Domišljijo posebej buri pojem ukrivljenosti prostora, natančneje ukrivljenosti prostora-časa. Pojem ukrivljenosti je seveda povsem matematičen in ga je mogoče jasno formulirati, vprašanje pa je, kaj nam to pove o našem izkustvu. Ukrivljenost prostora se nanaša na uporabo tako imenovanih neevklidskih geometrij v splošni teoriji relativnosti, ki so se v matematiki pojavile že sredi 19. stoletja. Nekateri matematiki (Lobačevski, Riemann, Gauss) so raziskovali tako imenovane ukrivljene hiper-prostore. Ukrivljen trirazsežni prostor se da računati samo v štirih dimenzijah, veliko težje pa je to ponazoriti, saj to nasprotuje naši intuitivni izkušnji. Fizični modeli, ki to poskušajo ponazoriti, so običajno dvodimenzionalna platna, ki se zaradi mase kakšnega predmeta upognejo in tako predstavljajo ukrivljeni prostor-čas. V štirih dimenzijah govorimo o hipersferi, to je štirirazsežni sferi, in o psevdosferi, to je štirirazsežni ploskvi, ki je negativno ukrivljena (kot tulec, ki je na sredini ozek, na obeh koncih pa se razširi).

Že Lobačevski in Riemann sta ukrivljenost prostora poskušala tudi eksperimentalno dokazati, a jima ni uspelo. Okrog leta 1900 je vprašanje eksperimentalnega dokaza ukrivljenosti prostora pritegnilo veliko znanstvenikov, nekateri pa so vprašanje zavrnilo, češ da prostora ne moremo opazovati, ker lahko merimo le mase in razmerja med njimi, tako da je izbira vrste ukrivljenega prostora čista stvar konvencije. Splošna teorija relativnosti je dala že nekaj napovedi, ki so jih potrdile tudi meritve, tako da pojma ukrivljenega prostora-časa danes ne moremo kar zavrniti, je pa vprašanje, ali lahko geometrijsko obliko prostora res določamo izkustveno z meritvijo treh točk v prostoru (Kant bi temu nasprotoval, ker je pojem prostora vnaprej dan).

Katere težave matematična raba ukrivljenih prostorov dejansko rešuje? Spet se vse vrti okoli svetlobe, okrog katere se očitno suče moderni pojem prostora. Empirični kriterij ukrivljenosti prostora je namreč ukrivljenost žarka – prostor je ukrivljen toliko, kot so ukrivljene poti žarkov v praznem prostoru. Za svetlobo se namreč domneva, da vedno potuje naravnost.

nost oziroma po najkrajši možni poti, če torej zavije, je prostor ukrivljen. Tem najkrajšim razdaljam med dvema točkama v poljubno ukrivljenem prostoru, po katerih svetloba potuje, se reče geodetke, in so matematične posplošitve premic v neravnih prostorih. Dejstvo je torej, da se svetlobni žarki v gravitacijskem polju ukrivijo in da tam tudi čas teče počasneje (to so pokazali tudi natančni poskusi z atomskimi urami), splošna teorija relativnosti pa oboje matematično povzame. Da je teorija ohranila enotne fizikalne zakone za pojasnitev obojega, je potrebn davek bil uvedba ukrivljenega prostora-časa.

Splošna teorija relativnosti je tudi tista teorija, ki se uporablja za pojasnjevanje razvoja vesolja. Modeli globalnega prostora-časa, tako imenovani FRW modeli (po avtorjih Friedmann, Robertson, Walker), ki so danes glavni kozmološki modeli, vesolje pojmujejo kot razsrediščeno in brez roba. Ti modeli so idealizirani v tem smislu, da predpostavljajo globalno homogenost vesolja. Tako lahko govorimo, da je naše vesolje v splošnem ravno (evklidsko), pozitivno ali negativno ukrivljeno (to so tri možne globalne geometrije prostora-časa). Geometrijska oblika vesoljnega prostora je povezana z maso, natančneje s povprečno gostoto vesolja, o čemer govori parameter globalne ukrivljenosti vesolja Ω ; ta pomeni razmerje med izmerjeno dejansko povprečno gostoto vesolja in kritično gostoto, kot jo napovedujejo modeli. Danes izmerjena vrednost je 3-5 protonov na kubični meter, kar kaže na to, da je vesoljni prostor blizu ravnemu, ukrivljen pa je lokalno zaradi zvezd. Tudi širjenje vesolja, ki je priznано dejstvo že od konca 1920. let, je povezano z njegovo globalno štirirazsežno geometrijo. Za odkritje, da se širi pospešeno, je bila leta 2011 celo podeljena Nobelova nagrada. Neevklidske geometrije omogočajo tudi razlikovanje med neomejenostjo in neskončnostjo in v teh modelih je naše vesolje končno v štirih dimenzijah vendar neomejeno v treh, tako kot je površje Zemlje končno v treh in neomejeno v dveh dimenzijah. Zaradi ločitve neskončnosti in brezmejnosti Kantova antinomija (končnost vs. neskončnost prostora) izgubi ostrino in znova se odpira vprašanje, ali lahko vesolje poskušamo dojemati kot celoto.

Zadnja leta se veliko govori o temni snovi in temni energiji, ki ju še niso opazili, njun obstoj se predpostavlja zato, ker znotraj sedanjih teorij ni mogoče pojasniti gibanj večjega števila zvezd. Za takšno gibanje, kot ga opazijo, bi bila potrebna dodatna masa oziroma energija, saj obe ukrivljata prostor-čas in s tem vplivata na gibanje drugih teles. Ena od domnev je, da naj bi temna masa in energija ustrezali energiji vakuuma, torej pra-

znega prostora, kar bi pojmu prostora spet podelilo nekoliko več avtonomnosti, saj bi v tem smislu »prazen« prostora lahko sam vplival na mase v sebi.

Na kratko lahko omenim še pogled druge pomembne teorije moderne fizike na prostor, to je kvantne mehanike. Ta pojma prostora ne spreminja bistveno, res pa je, da ga na najmanjših razdaljah diskretizira z uvedbo tako imenovane Planckove razdalje ($1,6 \cdot 10^{-35}$ m). S tem je postavljena teoretična meja, do katere je še smiselno govoriti o prostoru. Kontinuiran prostor vseeno ostaja tudi za kvantno mehaniko konvencionalna fikcija za matematizacijo fizikalne realnosti. Kvantna mehanika je sicer imela vpliv tudi na pojmovanje prostora v kozmologiji, pod njenim vplivom se je začelo teoretično razpravljati o tako imenovanem multiverzumu oziroma mnogih vesoljih. Po tej teoriji naj bi obstajala našemu vesolju vzporedna druga, ki se od našega razlikuje po osnovnih fizikalnih konstantah. Zaenkrat ta teorija še nima izdelanih nikakršnih merljivih napovedi, tako da njen status ostaja prej ko ne spekulativen.

Teorija strun, ki je najboljši teoretični poskus sinteze relativnostne teorije in kvantne mehanike po drugi strani uvaja 9 dodatnih prostorskih dimenzij. Samo špekuliramo lahko, kaj naj bi bil njihov fizikalni smisel (hipotez sicer ne manjka). Glavni problem te teorije (v bistvu teorij, ker jih je več) je, da je brez empiričnih potrditev, kar jo zaenkrat postavlja v vlogo visoko dodelane matematične abstrakcije, zato ne moremo reči, da je današnje stališče fizike to, da ima prostor 12 dimenzij.

*

Pojem prostora v fiziki in filozofiji svoj pomen dobiva v odnosu do drugih pojmov, kot so (nes)končnost, praznost in polnost, strukturiranost ali homogenost, gibanje, materija oziroma masa, čas in v nekem obdobju celo v odnosu do pojma boga. V modernem času se močneje uveljavljajo matematični pojmi večdimenzionalnega prostora. Že Aristotel je poskušal utemeljiti obstoj treh prostorskih dimenzij. Pitagora je imel število tri za perfektno, Galileo je govoril o naključnosti števila dimenzij, Gauss se je zavedal, da je problem števila dimenzij na isti ravni kot odločitev med evklidskim (ravnim) in neevklidskim (neravnim) prostorom. Kljub modernemu uveljavljanju pojmov večdimenzionalnega prostora bo po mnenju nekaterih koncept tridimenzionalnega absolutnega prostora vedno ostal najbližje pojmovno zaledje naše vsakdanje izkušnje. Za konec lahko rečemo, da struktura prostora ni nič, kar bi bilo v naravi danega neodvisno od človeške misli, temveč je del naše pojmovne sheme. Kako se bo ta razvijala, ostaja odprto vprašanje. ●

Posvečeni prostor in prehod med animaličnim in človeškim

Miha Kosovel

Prostor, ta *samoumevnost*, ki nas obkroža in ki ga naseljujejo minljive stvari, vključno z mano in tabo, ni tako samoumeven, kot se nam rado kaže. Na tem mestu ne ciljamo toliko na dejstvo, da mi vidimo prostor na parcialen ali zdravorazumski način, medtem ko nam nove znanstvene paradigme prikazujejo čisto drugačno sliko, kakšen naj bi prostor sploh bil. Ali pa na dejstvo, da se je v zgodovini filozofije in znanosti vesoljni prostor mnogokrat spremenil in da je naše razumevanje prostora zgolj stadij v historični evoluciji tega pojma – stadij, ki je obsojen na svoje preseganje. Tako filozofija kot znanost ne prihajata iz neba, temveč sta produkt konkretnih ljudi, ki živijo v določenem delu sveta, imajo človeške izkušnje, govorijo v enem izmed svetovnih jezikov, jedo, hodijo na stran in na splošno *človekujejo* kot kdorkoli drug. Zatorej so njihova doživanja vedno podana iz in v že prisotnem imaginariju sodobja in zaradi tega niso nikoli tako radikalno nova. Zanje ravno zato velja Heglov rek, da Minervina sova vzleti šele ob mraku. Naše razmišljanje se bo tako poskusilo osredotočiti ravno na to človekovo naperjenost na pojav prostora.

Da bi imeli sploh kakršnekoli predstave o (abstraktnem, fizičnem) prostoru, moramo še prej imeti nekaj človeško bolj izvirnega, in to je sam koncept prostora, ki pa v prvi vrsti ni toliko pragmatični – torej neki čut, ki omogoča človeku lažjo manipulacijo z naravo in boljšo organizacijo v družbi – temveč ima v prvi vrsti velike posledice za človeka – za *biti-človek*. Oziroma, natančneje, človekovo vprostorjenje stvarstva in sebe znotraj njega omogoča človeku njegovo izvorno odtujitev od njegovega neposrednega okolja in tako antropizacijo animaličnega nastavka človeka.

Posvečevanje in sakralni prostor

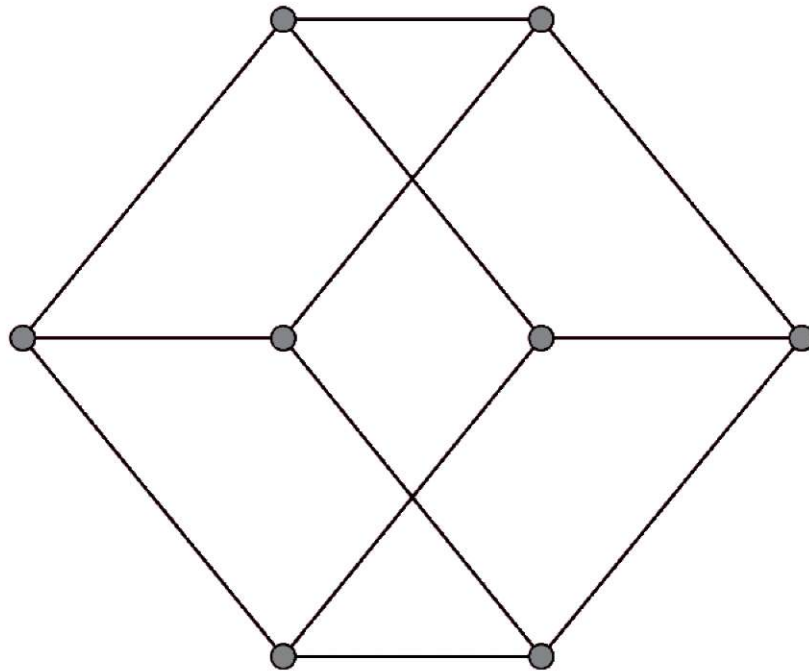
Mircea Eliade v svojem delu *Kozmos in zgodovina* poudari ta vidik vzpostavljanja prostora pri antičnem človeku. Za antič-

nega človeka prostor ni bil tako samoumeven in vseprisoten, kot je za današnjega človeka. Prostor je moral biti najprej vzpostavljen. Kaj to pomeni? Ne da bi zašli v naivni historicizem ali znanstveni evolucionizem, si dovolimo trditi, da je bila za starega človeka zemlja kraj demonov in duhov, poleg seveda sakralnih prostorov. Te svete prostore je ustanovil/vzpostavil kak bog (ali kakšno božanstvo). Pri vseh ljudstvih poznamo za te prve prostore približno iste značilnosti:

- božanska ustanovitev (božanski izvor določenega prostora) in posledično božanskost (svetost) prostora;
- prostor je urejen v skladu z božanskim redom oz. božanskim *logosom*;
- središčnost tega prostora v stvarstvu.

Mnogokrat je predstavljen kot os sveta, kot sponka, ki povezuje nebesa in pekel, kot prehod med svetovi ipd. Slednji ima mnogokrat v zgodbi tudi svojo božansko podvojitev, kot velja npr. za Jeruzalem, ki je zgolj zemeljska ponovitev Nebeškega Jeruzalema.

Te točke potrebujejo nekoliko obrazložitve. Sveti prostor v arhaični misli ne označuje zgolj določenega prostora med prostori, prostora, ki je izvzet preostalemu prostoru. Fenomen *svete prostora* moramo razumeti mnogo bolj radikalno. Najprej je sveti prostor prostor v kaosu, tj. prostor, ki vznikna znotraj nečesa, kar ni prostor. Prostor, ki je *red*, vznikna v razločitvi do *nereda*. V nasprotju z rimskim in kasneje srednjeveškim razumevanjem svetosti prostora, kjer je sveti prostor razločen od profanega, ali celo sodobnim, kjer obstaja zgolj profani (to velja tako za sekularistično kot za protestantsko razumevanje), je arhaični človek poznal zgolj sveti prostor, ki stoji v morju demonskega kaosa. Zato je poleg po bogu ustanovljenih mest ali specifičnih svetih krajev bil zanj svet tudi vsak pozneje vzpostavljen prostor. Tako je v arhaični literaturi na mnogih mestih izpričano tudi vzpostavljanje namenskih prostorov, kot so npr. njive. (Mimogrede, ostaline tega arhaičnega pojmovanja lahko srečamo v prizoru Tavčarjeve *Visoške kronike*, ko stari Kalan skupaj s sinom Izidorjem zaora novo polje.) Da bi neki prostor divjine lahko postal njiva, ga je bilo potrebno najprej posvetiti

in s tem divjino (divjost, kaos) u-rediti. Tako je arhaični človek na določenem mestu opravljal posvečevanje in pel molitvice, da bi božanski *logos* (in božanski *logos* je božanski red) vzpostavil red na demonskem in kaotičnem kraju in vzpostavil prostor. Nadalje pa je potrebno razumeti, kaj (sveti) prostor pomeni v antropološkem smislu. Iz deskripcije mitološkega moramo razumeti specifično antropološko refleksijo, tj. kakšno je občutje in samorazumevanje vprostorjenega človeka.

Okolje in prostor

Ostanimo v arhaični dobi in pri arhaičnem človeku. Omenili smo dve pomembni točki, ki nam bosta pomagali pri razumevanju: (a) prostor je vzpostavljen od božanskega, je božanski red in (b) kar ni sveti oz. posvečeni prostor, ni prostor, temveč demonski kaos, kraj, kjer vladajo strah in zle sile, kjer mora biti posameznik vedno oprezen, pazljiv. V nasprotju z mnenjem današnje *New Age* teozofije arhaični človek ni živel v »sožitju« z naravo, ni (kot naš bivši predsednik) objemal dreves in pohajkoval po gozdovih. Ravno nasprotno – narave se je bal. In kot naravo tu mislim tisto, kar ni bil prostor, kar je bilo izven človeškega (tj. posvečenega) prostora.

Da bi to bolje razumeli, moramo fenomenološko osvetliti pojem (posvečenega) prostora iz vidika posameznika. Kaj pomenijo zgoraj omenjene karakteristike prostora za posameznika v njem?

V prvi vrsti mu daje občutek razsrediščenosti. Zaradi neke druge instance, ki ga predhaja, neke Drugosti, posameznik ni več v središču dogajanja, temveč vstopa v njemu predhajajoči prostor. Če je bil v divjini povsem obkrožen s potencialno nevarnostjo, če je moral nenehno trepetati pred napadi kot kak zajec in prežati na žrtev kot sokol, se v posvečenem prostoru vloge povsem obrnejo. Ravno prostor je tu vsrediščen, prostor je tu substanca in posameznik postane akcidenca. Posameznik postane drugoten, manjvreden subjekt. Če je prej kaotična in nepredvidljiva okolica vdiralala vanj, je sedaj on tisti, ki vskakuje v božanski prostor. Božanski prostor posameznika predhaja v vseh vidikih: tako temporalno, saj je, zaradi udeležnosti pri božanskem, večer, v nasprotju z minljivim bitjem; tako ontološko, saj je božanski *logos* popoln, v nasprotju s pomanjkljivim in grešnim posameznikom; kot tudi v stopnji dovršenosti, saj je božanski *logos* red in celovitost, medtem ko se posameznik občuti razbitega in kaotičnega.

Da bi to bolje osvetlili, se bomo poslužili dveh terminov, ki sta v vsakodnevni rabi in jih praviloma uporabljamo pravilno, vendar se nam zmotno zdita v definiciji istovetna – to sta *okolje* in *prostor*.

Okolje je, kot že sama beseda pove, vse, kar je okoli nečesa – mene, nas itd. Okolja ni brez nekega subjekta, ki ga predpostavlja. Subjekt je tu v središču in kar ga obkroža (kar je okoli njega), je okolje. Zaradi te arbitrarne točke, kjer stoji subjekt,

okolje ni vprostorjeno, nima nekega reda, temveč se javlja kot kontingentna zmes impulzov strahu in poželenja.

Na tak način je arhaični človek razumel okolje divjine, kjer vladajo neznane in demonske sile, ki na vsakem koraku grozijo s svojo nepredvidljivostjo, da ga bodo pogubile ali zapeljale na stranpoti. Podobno so koncept okolja razumeli naturalisti, ko so menili, da okolje definira posameznika – subjekt je tista centralna nična točka, ki ga okolje oblikuje. Ravno tako je tudi sodobna skrb za okolje v bistvu pomiritev tujih sil okoli nas, da bi se nam zaradi naših prestopkov ne maščevale in nas ne pogubile.

Na nasprotni strani stoji koncept prostora. Zanj velja urejenost, nek red, ki se kaže v pravilih. Posameznik, če hoče biti deležen možnosti, ki jih ponuja prostor, mora sprejeti tudi omejitve, ki jih zadaja. Če je arhaični človek v posvečenem prostoru imel možnost čaščenja božanstva in občevanja med ljudmi, se je hkrati moral nujno samoomejiti v svojih primarnih instinktih – moral se je obnašati v skladu z določeno etiko, ki je ve-

pravljenosti, v stalni skrbi, v stalnem *zdaj*. Medtem ko se, zaradi strukturne večnosti posvečenega prostora, prostora, ki posameznika predhaja in ga preživi, posamezniku razpre čas. Čas nima več sedanjosti, temveč je razprt med preteklost in prihodnost.

Med človeškim in živalskim

Prikazana distinkcija med okoljem in prostorom kar sili v neko drugo distinkcijo, tj. med živalskim in človeškim.

Za žival velja, da je vpeta v svoje okolje, da ni zmožna abstraktnega pogleda izven sebe, ampak vedno živi v *zdaju*, ki določa horizont njenega obstoja.

Nasprotno pa za človeka, človeka kot vrsto, kot kvalitativno določilo, veljajo parametri, ki smo jih opisovali kot vstop v prostor. Za človeka velja, da se razume kot parcialnega, minljivega, notranje razcepljenega, vendar hkrati etičnega, racionalnega in socialnega ter živečega razprto med preteklostjo in prihodnostjo.

V nasprotju z mnenjem današnje New Age teozofije arhaični človek ni živel v »sožitju« z naravo, ni objemal dreves in pohajkoval po gozdovih.

Ravno nasprotno – narave se je bal.

ljala za ta prostor. Ker ima posvečeni prostor božanski *logos*, božanski red, ima tudi univerzalni red in je pogoj občosti. Univerzalnosti in občosti seveda ne smemo razumeti v krščanski ali novoveški paradigmi dostojanstvene enakosti vseh posameznikov, saj so tudi hierarhija, kastna ali spolna diferenciacija itd. univerzalne, ker označujejo nek določen red, ki ni vezan na konkretnega posameznika, temveč ga predhaja. Posameznik vstopa v občost ravno s tem, da opusti svojo živalsko naravo in se vključi v ta red. Ta red pa hkrati ravno omogoča človeško občevanje v družbi.

Sledi pa še ena pomembna kategorija v razmerju med okoljem in prostorom – čas. Zaradi kontingentnosti, iracionalnosti in potencialne nevarnosti je posameznik v divjini v nenehni pri-

Vstop v prostor nam tu nakazuje kot prehod med človeško vrsto in človeštvom oziroma, rečeno po angleško, iz *human species v mankind*, med človekom kot evlucijskim nastavkom in človekom v njegovi kulturni dovršitvi. V vstopu v prostor se mora posameznik skozi samoomejitev odreči svoji animaličnosti, da bi lahko posegel po božanskem, po tistemu več, ki presega njega in njegov življenjski čas.

Seveda, kot bi moralo biti jasno iz celotnega izvajanja, ta prehod med človeškim in živalskim ni tako samoumeven, kot tudi ne trajen, temveč se javlja kot nenehni nemir, nenehen trud in seveda kot večni problem. Analogije s sodobno družbo se ponujajo kar same. Sam jih bom zaenkrat pustil čitatelju ... ali pa za kakšno drugo priložnost. ●

GOLF

GORIŠKI FESTIVAL 22. JUNIJ – 1. SEPTEMBER 2012

GLASBENA AGENCIJA
PREBIJAMO ZVOČNI ZID

GIG

kud morgan

Društvo
Humanistov
Goriške

MUSTAGORIVA
VIA SLOBODA

Abstraktni prostor kapitalizma

Anej Korsika

Globalna kriza kapitalizma je izredno zaostрила socialno situacijo v številnih državah. V zadnjih dveh letih je bilo to najbolj razvidno skozi arabske revolucije, izgrede v Londonu in gibanje *Occupy*, če omenimo zgolj tri dogodke, ki so bili deležni intenzivnejšega medijskega poročanja. Upori se neprekinjeno dogajajo tudi na drugih lokacijah, vendar številni, množičnosti navkljub, niso deležni medijske pozornosti, ki bi si jo zaslužili. Tako nas bo zanimala predvsem prostorska dimenzija teh uporov, in sicer natančneje, kakšno razumevanje prostora je bilo vsebovano v logiki teh uporov. S tega vidika bomo poskušali pokazati na težave, s katerimi se danes sooča levičarska politika, ko poskuša artikulirati strategijo upora proti kapitalizmu.

Za vse naštetе upore je bilo značilno, da so prostor v vsej njegovi materialnosti poskušali iztrgati iz normalnega poteka dogodkov. Ne glede na to, da gre za, vsaj na prvi pogled, tri povsem neprimerljive upore, vseeno lahko najdemo določene skupne imenovalce. Prvi je nedvomno ta, da je šlo za urbane upore, ki so se dogajali v mestnih središčih, praktično vsem na oči. Ti upori so na različne načine tudi redefinirali prostor, v katerem so se odvijali. Trg Tahrir v Egiptu bo ostal trajni simbol upora proti Mubarakovemu režimu, Zuccotti Park v New Yorku zaznamuje najodmevnejši protest proti kapitalizmu v njegovem osrčju in celo londonski izgrede nosijo bistveno močnejšo politično konotacijo, kot se jim jo priznava. Pravno-formalno gledano, obstajajo med temi dogodki izredno pomembne ločnice. Zasedba Parka Zuccotti s strani gibanja *Occupy Wall Street* je bila denimo povsem legalizirana, saj jo je odobril sam župan in se je tudi končala, ko je župan umaknil dovoljenje. Zasedba Tahrirja je bila, četudi ne eksplicitno dovoljena, s strani Mubarakovega režima vsaj tolerirana. Rečeno drugače: vojska in policija se nista obnašali tako kot na primer v Siriji, kjer so protestniki doživeli totalno in krvavo protiofenzivo represivnih aparatov. Najbolj dramatični vdor v prostor, ki ni imel nikakršnega razumevanja ali podpore uradne politike, predstavljajo seveda izgrede v Londonu. David Cameron je dogajanje med 6. in 10. avgustom komentiral z izjavo, da gre za: »[...]odvratne podobe ljudi, ki plenijo, vandalizirajo, kradejo in ropajo«. Za-

nimivo je, da je izredno podoben diskurz proti upornikom v Libiji uporabljal tudi Gadafi.

Politična ekonomija uporov

Tista točka, na kateri je mogoče vse tri serije dogodkov najbolj prepričljivo osmisliti, element brez katerega v resnici ne bi mogli govoriti o njihovi primerljivosti, je materialna podstat, ki so ji zapisani. Mogoče je pokazati, da je v vseh treh primerih na delu logika kapitala, ki ne glede na njihovo samorazumevanje naddoloča potek še tako raznolikih uporov. Zato, ker je kapitalistični produkcijski način globalen in je njegova hegemonija totalna, se morajo tej logiki neizbežno podrediti tudi vsi lokalni upori. To lahko ilustriramo tako z zgodovinskim primerom Sovjetske zveze in realno obstoječih socializmov kot aktualnimi socialnimi centri in avtonomnimi conami. Vse od Oktobrske revolucije naprej je bila Sovjetska zveza naddoločena z globalnim kapitalizmom, blagovno proizvodnjo in drugimi ekonomskimi zakonitostmi, ki so značilne za ta zgodovinski produkcijski način. Zato ni presenetljivo, da je bil Lenin zelo hitro primoran v uvedbo Nove ekonomske politike, ki je že pomenila velike politične koncesije kapitalizmu. Stalin je to z doktrino socializma v eni državi še radikalno zaostрил in na enem izmed partijskih kongresov tudi eksplicitno formuliral potrebo po prvobitni akumulaciji v Sovjetski zvezi, ki je nujen pogoj, da bo ta sploh dohitela razvite zahodne države. Celo več, ta akumulacija oziroma industrializacija mora biti še hitrejša in intenzivnejša kot na zahodu. Ob grozljivem človeškem davku mu je to v resnici tudi uspelo doseči.

Obstaja cela struja marksizma, ki je bila do takšnega razvoja dogodkov kritična že v času, ko so se odvijali in ne šele po znamenitem 20. partijskem kongresu, ko je destalinizacija postala norma. Raya Dunayevskaya, frankfurtska šola in številni tokovi oktobrske revolucije, ki so bili kasneje zadušeni, so že zelo zgodaj začeli govoriti o Sovjetski zvezi kot formi državnega kapitalizma. Avtarkičnost socialističnega projekta in eksplicitna omejenost na prostor ene države (oziroma, na njenem vrhuncu, na blok držav) je že pomenila podrejen položaj nasproti globalni dominaciji kapitala. Socializem slednje v resnici nikoli ni uspel zamajati oziroma tega v resnici niti ni mogel storiti, saj je bil naposled le primitivnejša različica kapitalizma. Z vi-

dika neke »čiste« logike kapitala ga je obremenjevala izrazito socialno naravnana država, ki enostavno ni bila konkurenčna z zahodnimi državami, v katerih delavci niso uživali tako visokih pravic, hkrati pa so bili bolj izkoriščani. Po drugi strani so zahodne države preko svobodnega potrošništva propagirale videz natanko tiste želje, ki ji realno obstoječi socializmi nikoli niso mogli zadostiti. Vse od Oktobrske revolucije dalje je socialistični projekt igral igro kapitalizma, v kateri v resnici nikoli ne bi mogel zmagati in tudi, če bi mu to slučajno uspelo, bi to pomenilo njegov največji poraz.

Izreden prostor realno obstoječega socializma, ki je na svojem vrhuncu obsegal tretjino zemeljske oble, je bil v resnici premajhen, da bi sprožil kakršnekoli radikalne spremembe znotraj same kapitalistične produkcije. Drug skrajni obrat, značilen za (post)moderno levico, so mikro urbani prostori, ki znotraj svojih meja poskušajo uveljavljati drugačne družbene odnose. To je v praksi pogojeno z vsakokratnim navdušenjem in delovno vnemo, ki jo imajo kolektivi znotraj teh prostorov. V nobenem smislu pa ti prostori ne ogrožajo globalne dominacije kapitala in med bolj daljnovidnimi mestnimi administracijami predstavljajo celo integralni del kulturne ponudbe in nepogrešljivo turistično atrakcijo. S tem želimo podčrtati, da obstaja politična ekonomija prostora, ki se ji mora vsakokratni upor nujno podrediti ali pa jo odpraviti, vendar slednje do zdaj v resnici ni uspelo še nobenemu. Zagonetnosti tega projekta se lahko poskusimo približati skozi konceptualizacijo razmerja med blagovno formo in prostorom. Na najbolj očitni ravni lahko rečemo, da je prostor v kapitalizmu poblagovljen, da ima smisel, v kolikor ima uporabno in menjalno vrednost. Prostori, ki ne bi privzeli forme blaga, danes praktično ne obstajajo; celo Antarktiko, ki naj bi uradno bila nikogaršnje ozemlje, si lastijo številne države. Med najbolj neverjetne primere poblagovljanja prostora pa gotovo spada prodajanje zvezd in planetov, ki onkraj svoje menjalne nimajo nikakršne uporabne vrednosti. S tega vidika je že razvidna tista »realna abstrakcija«, o kateri je govoril nemški marksistični teoretik in sopotnik frankfurtske šole, Alfred Sohn-Rethel, ko je analiziral blagovno formo. Slednja namreč že predpostavlja neko miselno formo, ki sploh omogoča in racionalno osmišlja tako nepojmljivo početje kot je prodajanje zvezd in planetov. Četudi blagovna forma temelji na dialektiki med konkretnim delom, kot izrazom uporabne vrednosti, in abstraktnim delom, kot izrazom menjalne, skozi to družbeno formo vzpostavimo miselnost, ki lahko vse obstoječe reči zvede na vrednostni izraz. Zato celo tiste, ki se jih človek

ni nikoli dotaknil in ne vsebujejo nikakršnega dela, lahko postanejo predmet kupoprodajne pogodbe. Zaradi tega je morda smiselno predlagati neko dialektiko med abstraktnim in konkretnim, ki prostoru ni več zgolj zunanja, temveč mu postane imanentna. Namesto da govorimo o nenehnem poblagovljanju prostora, je nemara smiselno začeti govoriti o tem, kakšno funkcijo v kapitalizmu opravlja dialektika med abstraktnim in konkretnim prostorom. Kajti ne glede na to, v kakšen konkretni prostor kapitalizem vstopa in znotraj njega funkcionira, obenem vsakič znova terja, da se ta podredi abstraktnemu prostoru globalnega kapitalizma. V tem smislu kapitalizem ne trpi prostorov, ki bi bili slepe pege, vsak konkreten geografski prostor ima svoj topografski korelat v abstraktni mreži globalnih družbenih odnosov. Izvozno-predelovalne cone so konkretni prostor izkoriščanja, v katerem umirajo konkretni ljudje, z vidika globalne totalnosti pa zgolj abstraktni agregat poceni delovne sile. Zato so konkretni prostori smiselni le v toliko, kolikor presežnega dela oziroma presežne vrednosti so sposobni prispevati v krogotok globalne politične ekonomije. Zgoraj našteje upore zato ni smiselno analizirati zgolj z vidika vpliva na konkretni prostor, v katerem so se odvijali, temveč tudi in predvsem z vidika vpliva na abstraktni prostor globalnega kapitalizma.

New York, Kairo, London

Gibanje *Occupy Wall Street* je bilo deležno izredne medijske pozornosti. Zasedba tega konkretnega prostora, ki se nahaja v samem osrčju globalnega kapitalizma, je s svojo dolgotrajnostjo nedvomno predstavljala močan simbolni precedens, nekaj, kar bi bilo še pred nekaj leti povsem nezamisljivo. V resnici sta bili simbolna moč in medijska pokritost največji domet tega gibanja. Njegova pozitivna politična vsebina, če ji lahko tako rečemo, je namreč nihala med moralno kritiko pohlepa in korupcije (nekaj, pod kar bi se podpisali tudi neoklasični ekonomisti) in nujnostjo redistributivnih ukrepov, podprtih s sloganom 99 % proti 1 %. Zato okupacija parka Zuccotti ni imela nikakršnih učinkov na abstraktni prostor kapitalizma, razen diskurzivnih; resnici na ljubo ni imela učinkov niti na konkretni prostor, ki so ga protestniki zasedli. Zasedba trga Tahrir v Egiptu je imela bistveno bolj oprijemljive in konkretne učinke. Protestnikom je uspelo končati tridesetletno vladavino Hosnija Mubaraka in tlakovati pot bolj liberalno-demokratični formi. Z vidika globalnega kapitalizma je ta konkretni prostor postal odprt in bistveno bolj nedoločen kot v času Mubarako-

ve vladavine. Vendar kot tak še zmeraj ne presega ali odpravlja logike blagovne forme, ki ga še naprej naddoloča. Prav v tem je potrebno iskati vzroke, da se je po tridesetih letih diktature situacija v Egiptu in drugod po severni Afriki tako dramatično zaostila. Zato ni pričakovati, da se bo stanje stabiliziralo, ne glede na to, kdo bo dolgoročno na oblasti, vse dokler bo vladala obstoječa politična ekonomija.

Najbolj radikalen upor proti logiki blagovne forme in kapitalistične produkcije je bilo mogoče spremljati v nekaj dramatičnih dneh lanskega avgusta v Londonu. Četudi ti protestniki niso imeli transparentov in artikulirane politične agende, še zmeraj ne smemo zapasti v njihovo bestializacijo, kot je to storil Cameron in večina *mainstream* medijev. Mestne četrti, kjer so potekali najbolj intenzivni izgredi, so tiste, v katerih živijo prebivalci, predvsem mladina, ki so med najbolj brezperspektivnimi, brezposelnimi, socialno ogroženimi ipd. To so ljudje, ki vedo, da od prihodnosti, še toliko bolj v času krize, ne morejo pričakovati ničesar. Te skupnosti so po svoji socialni sestavi bliže južnoameriškim *slumom* kot pa bogatim londonskim četrtim. Zato niti ni tako presenetljivo, da so vsi tisti, ki jih vsakodnevno nagovarjajo z množico potrošnih blag, ki so jim povsem nedosegljiva, naposled eksplodirali in si z njimi postregli sami. Izkoriščanje, ki ga kapitalizem izvaja skozi produkcijski proces, je s tem dobilo zgolj jasnejšo podobo – surovo in brezkompromisno ropanje. Londonski izgredi v času krize zato niso bili neka eksterna anomalija, ampak najbolj imanentni vdor realnega, kar ga je doživel kapitalizem v zadnjih letih. Ti izgredi so imeli seveda izredno dramatične učinke na konkretne prostore, v katerih so se dogajali, prav tako so močno pretresli ustaljeni tok blagovne menjave. Kljub svoji izredni eksplozivnosti pa je bila ta disrupcija kratke sape in ni predstavljala resne grožnje znotraj logike abstraktnega prostora kapitalizma.

Kakšna abstrakcija?

Prav to še zmeraj ostaja največji izziv za levo politično strategijo, ki ima ambicije, da ni zgolj reformna, temveč revolucionarna. Navkljub dramatični in globalni krizi, v kateri se nahaja kapitalizem od leta 2007 naprej in ki se bo v prihodnjih letih zelo verjetno še zaostrovala, levica do zdaj še ni oblikovala prepričljive in sistematične strategije za odpravo kapitalizma. Skupaj s Fredericom Jamesonom lahko rečemo, da si še zmeraj veliko lažje predstavljamo konec sveta kot pa konec kapitalizma. Na tem mestu lahko v najbolj grobih obrisih načrtamo tisto, kar bi moralo predstavljati sestavne elemente takšne strategije.

Skozi analizo logike blagovne forme smo poskušali pokazati na dialektiko med konkretnim in abstraktnim, ki je imanentna kapitalizmu. Ta v času krize postane še toliko bolj očitna in se začne kazati v fetišizirani obliki. Kar pomeni, da določene politične refleksije in strategije (nereflektirano) fetišizirajo stran konkretnega proti strani abstraktnega. Takšen pristop je prisoten tako na levici, denimo v krogih *Monthly Review*, kjer zagovarjajo tezo, da je potrebna vrnitev k realni ekonomiji industrijskega kapitala namesto zablodele in iztirjene ekonomije finančnega kapitala. Industrijski kapital tako predstavlja konkretno zdravo jedro, h kateremu se je potrebno vrniti, medtem ko je finančni kapital razumljen kot degenerirana anomalija, ki jo je potrebno odpraviti. Z vidika notranje logike kapitala je takšna ločnica povsem nevzdržna in umetna, s političnega vidika pa je izredno zaskrbljivo, da je natanko takšno »analizo« podajala tudi nacistična ideologija. Pri tem je šla še korak dlje in za škodljivo, abstraktno stran kapitala našla konkretnega nosilca – Juda. Z vstopom neonacistične stranke Zlata zarja v grški parlament je ta politična dimenzija spet prišla v prvi plan in po vsej verjetnosti je le še vprašanje časa, kdaj bo v kakšni državi postala takšna stranka celo vodilna politična sila. Fetišizacija konkretnega torej ne more predstavljati leve strategije, saj ta v svoji najbolj dovršeni obliki v resnici pomeni nacionalni socializem. Obenem je logika abstraktnih družbenih odnosov, ki so odpravili konkretne fevdalne odnose osebne dominacije, kompleksne tradicije, hermetične cehovske strukture ipd. ravno ena največjih revolucionarnih zaslug in osvoboditev kapitalizma. Namesto vračanja h konkretnemu se zdi bolj produktivno prodirati naprej v abstraktno, artikulirati kapitalistično abstraktno kot *nezadostno* abstraktno. Kot abstraktno, ki se sicer kaže kot racionalno, imaterialno in dovršeno abstraktno, vendar vedno znova zapada v strukturne krize, ki pokažejo, kako konkreten, iracionalen in materialen ta sistem v resnici ostaja. Rečeno drugače, da abstraktni prostor kapitalizma preživi, mora uničevati konkretne prostore in konkretne ljudi. Dovršena abstrakcija bi pomenila odpravo kapitalistične tautologije in teleologije, ki jo lahko definiramo s formulo *produkcija profita zaradi produkcije profita*. To bi bil drugačen produkcijski sistem, ki bi, v kolikor bi hotel biti uspešen, ne smel zapasti v borbo za lokalno in konkretno, temveč za (drugačno) univerzalno in abstraktno. Zdi se, da se je natanko temu levica v zadnjih desetletjih odpovedala in to jo najbolj očitno ovira pri snovanju prepričljive in konsistentne strategije, ki šele mora odgovoriti na vprašanje, kakšno abstraktno v resnici hočemo. ●

Kaj ima perspektiva skupnega z osvajanjem sveta?

Blaž Kosovel

Perspektiva v slikarstvu – ali je to znak naprednega, globljega razumevanja sveta ali pa le drugačnega pogleda na svet? Ko namreč gledamo slike, nastale pred renesanso, se lahko čudimo, kako je mogoče, da so ljudje takrat bili tako nevedni, da niso znali niti slikati drugače kot ploskovito. Enako velja za vse ostalo neevropsko slikarstvo, ki bi ga v svoji lastni evropocentričnosti razumeli kot primitivno, češ da nihče drug ni obvladal nečesa tako enostavnega in vsakdanjega, kot je perspektiva. Iz tega izhaja neka, mogoče le nezavedna, vzvišenost nad ostalim svetom, češ »oni pa še niti slikati ne znajo«. Vendar kako je potem mogoče, da so mnoga stara ljudstva odlično obvladala arhitekturo in kiparstvo? Grški kipi še vedno veljajo za nemara največ, kar je bilo doseženega na tem področju, prav tako so bili njihovi templji še do nedavnega ključna matrica za evropsko arhitekturo. Še pred tem so Egipčani zgradili piramide. A hkrati je slikarstvo tako pri Grkih kot Egipčanih zelo ploskovito.

V naši vizualni kulturi smo bombardirani s podobami v fotografijah in videih, zaradi česar nam je vizualna percepcija kompleksnih vzorcev tako rekoč nekaj naravnega. Vendar zadeva perspektive ni enostavno zadeva pogleda. Tudi slikarsko gledanje v perspektivo je nekaj, česar se je potrebno naučiti in v njem ni prav nič samoumevnega, čeprav nam danes izpade kot takšno. A ni se potrebno le naučiti, tako slikati, ampak še posebej, tako gledati. Slikanje namreč ni samo zadeva čopiča, ampak še posebej ideje, zakaj neko zadevo naslikati tako in nič drugače.

Razprtje prostora

Perspektiva nastane v renesansi, in sicer pod zastavo novega humanizma, pod katero se razvija tudi moderna znanost. Hkrati pa ima ideja perspektive za posledico tudi drugačno pojmovanje sveta, oziroma prostora, ki postane racionalen, brez čustvenih primesi in zato nazadnje prisvojljiv. Ali nista torej

osvajanje in evropska kolonizacija sveta ravno posledica takšnega pogleda na svet?

V čem se torej moderna doba sploh razlikuje od tako imenovanega »mračnega« srednjega veka? Zakaj moderna ni več mračna v primerjavi s pred-moderno? Od kod je prišla vsa ta svetloba? Odgovor je ravno v takšnem odpiranju prostora, prostora, ki se odpira za človeka, ko se želi osvoboditi tradicionalnih spon. Pogled ni več usmerjen na nebo, torej na liniji gor – dol, temveč se razpre v prostor naokoli. Svet postane oprti, racionalni prostor, na voljo pogledu z enega določenega mesta – človekovega. Perspektiva organizira sliko tako, da je na voljo človekovem pogledu z določenega mesta. Ali kot napiše John Berger v knjigi *Ways of Seeing (Načini gledanja)*: »Po konvenciji perspektive ni vizualne recipročnosti. Ni potrebe, da bi se Bog umestil v odnosu do drugih: on sam je situacija. Inherentno protislovje perspektive je bilo, da je vse podobe resničnosti strukturirala tako, da so nagovarjale enega samega gledalca, ki je bil v nasprotju z Bogom samo na enem mestu hkrati.«

Ta nova ureditev se lepo vidi tudi v arhitekturi: gotska katedrala se vzpenja k nebu, želi doseči nebesa, da bi lahko v njem prebivalci peli slavo svojemu stvarniku. Hkrati pa je mesto, v katerem stoji, preprejeno z malimi vijugastimi uličicami. Renesanci pa začne delovati bolj racionalno, z bolj pravokotnimi ulicami, nižjimi stavbami, grajenimi v zlatem rezu in torej po meri človeka in ne več Boga. Prostor ni več le črta na poti do neba, temveč je to fizični prostor okoli človeka. Nemara najbolj reprezentativen primer tega je Michelangelova freska stvarjenja v Sikstinski kapeli, in sicer tistih nekaj centimetrov, ki ločujejo Boga od Adama. Človek je še vedno ustvarjen od Boga, vendar je hkrati tudi samostojen. Nobenega žarka ni, ki povezuje oba lika, kot je to značilno za predhodno obdobje – le prazen prostor. In ta mali prazen prostor je tisto, iz česar se razvije razumevanje prostora, ki je enako vse do danes: čeprav je neki Stvarnik nad nami – danes je tega Stvarnika večinoma nadomestila energija ali kaj podobnega – svet poteka po nespremenljivih fizikalnih zakonih, ki nimajo nikakršnih drugih atributov kot sile. Svet postane vse bolj prostor za človeka. In

Predpogoj za zasedbo prostora, za njegovo osvajanje in še bolj prisvajanje, je njegovo racionalno izmerjenje, ne pa – kot to velja za srednji vek – družinske vezi.

tu leži poudarek – svet postaja prostor. Ravno zato, ker je svet celokupnost vsega, ga lahko namreč razumemo kot naravo, družbo, nebesa, vesolje, transcendenco, imanenco ... Prostor pa je vedno prostor nečesa. Resda je mogoč tudi prazen prostor, a v tem primeru je večinoma definiran kot prazen le zato, da bi ga lahko napolnili. Ali drugače: svet lahko obstaja brez človeka, prostor pa ne. Prostor ni nikoli samostojen, ker potrebuje nekoga, da ga lahko določa.

Koordinatni sistem – kje smo?

Tako pridemo do Descartesa in njegove iznajdbe koordinatnega sistema. Koordinatni sistem je namreč ravno grafični prikaz tega novega prostora in njegove sredine: v sredini imamo izhodišče, ki določa prostor naokoli. To izhodišče se lahko spreminja. Pogledov je namreč lahko toliko kot posameznikov, tako da so tudi koordinate relativne. Prostor je sedaj zadeva vsakega posameznika in ne več Božjega pogleda. Koordinatni sistem določa človeka in ne več Boga. Zdaj je človek tisti, ki se lahko širi v neskončnost, v svet, in ga spreminja v sebi lasten prostor. Človek tako nič, uničuje svet in ustvarja svoj neskončen prostor. To je namreč najbolj osnoven gradnik koordinatnega sistema: v sredini je ničla, okoli pa neskončnost. Do tedaj ničla ni bila nikoli postavljena na enako mesto z nečim. Ničle ni, je le Božji pogled. Zdaj pa nič in neskončnost lahko sobivata na istem mestu brez težav, tako kot Descartesova razdelitev človeka na mislečo in razsežno stvar. Misel, tisti njegov »mislím, torej sem,« je v sredini, okoli njega pa se razprostira prostor, ki ga tisti »sem« misli in si ga s tem prisvaja. To pa zato, ker prostor ni več zadeva čustev, občutij, ampak le še golega racionalnega pogleda. Ključna vloga te racionalnosti pa je v podjarmljenju narave. Narava je tisti del sveta, ki nam je na razpolago za podjarmljenje oziroma za uporabo – zlorabo, da lahko postane človeški prostor.

Nova razdelitev zemlje

A racionalni pogled ne podjarmi samo narave (to bo bolj zadeva 19. stoletja), ampak tudi fevdalne skupnosti, katerih prebivalci so živeli bolj ali manj nepovezani med seboj. Ključni razsvetljenski projekt je namreč ravno produkcija prostora kot racionalne vezi. Produkcija večjih tehnoloških komunalnih projek-

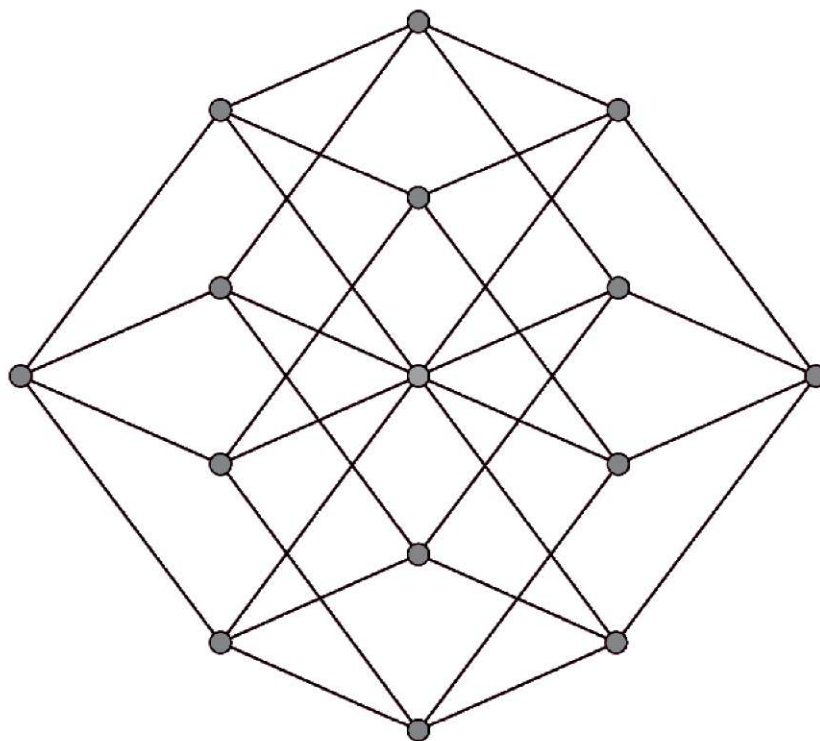
tov, še posebej pa državne administracije. Fevdalna posestva so bila zelo razdrobljena, ozemlja enega fevdalca velikokrat sploh niso bila povezana med seboj, še posebej pa niso bila enako velika. Francoska reorganizacija prostora iz časa francoske revolucije je ustvarila približno enako velike upravne enote, znane kot departmaje, iz množice razparceliranih fevdalnih enot. Ti departmaji obstajajo še danes. Enako razdelitev vidimo tudi v ZDA, saj je bila prvotna ideja razdelitev celotne ameriške zemlje v pravokotnike. Še preden so to postale zares države, so bili teritoriji pod nadzorom zvezne vlade, ko so dobili dovolj prebivalcev, pa so lahko zaprosili za status države. Mnoge izmed teh držav so še danes enostavni pravokotniki; večjega obsega pa so edino države, ki so se zvezi priključile kasneje, torej Teksas in Kalifornija (in Aljaska). Sicer pa so Ameriko na pravokotnike razdelili še pred njeno dejansko osvojitvijo, saj so s tem imeli lažji nadzor nad zemljo. Predpogoj za zasedbo prostora, za njegovo osvajanje in še bolj za prisvajanje, je torej njegovo racionalno izmerjenje, ne pa – kot to velja za srednji vek – družinske vezi. V Franciji gre za obvladovanje teritorija in njegovo centralno plansko reorganiziranje, v Ameriki pa gre za načrtno kolonizacijo, vodeno na znanstven, torej racionalen način.

Izmerjenje za prisvajanje

Racionalizacija prostora je torej hkrati tudi razčaranje zemlje. Ni več svetega, posvečenega prostora, saj je vse le še odprto in prisvoljivo, ko pa je tudi prisvojeno, postane zaklenjeno v obliki privatne lastnine. Prostor ni več razdeljen na sakralno in profano, nima več posameznih kvalitete, ampak le še kvantitete. Prostor je bil seveda tudi pred tem izmerljiv, a bolj kot to so bile pomembne druge njegove kvalitete. Z racionalnim pristopom pa postane le še zadeva kalkulacije, v končni fazi zadeva kapitala: ko iz narave pridobivajo naravne vire, ki lahko služijo v nadaljnji produkciji, postane narava prostor kapitala, prostor pridobivanja bogastva.

In če se vrnem k slikam: pred uvedbo perspektive so bili objekti večinoma naslikani glede na njihovo pomembnost – tisti, ki je pomembnejši, je večji, ne glede na to, kje dejansko stoji. Razdalje med telesi niso bistvene, bistveno je le zaporedje med njimi. V perspektivi pa je vsak objekt postavljen relativno gle-

de na ostale. Seveda to izgleda kot nekaj samoumevnega, vendar – ali je res? Gola mera nekega telesa je pač zadeva številke, toda nekaj, kar je za nas pomembnejše, lepše, do česar imamo globlje spoštovanje – ali ni takšna stvar za nas večja od česa drugega, čeprav je po velikosti manjša? Ali ni lahko dejansko večja, čeprav fizično manjša? A ker smo dediči razsvetljenstva, objektom prisojamo bolj ali manj le karakteristike velikosti, merljivosti, kar lahko potem znanstveno označimo kot objektivni opis stanja. Drugo smatramo kot nekaj nebitnega ali pa vsaj takšnega, kar nima takšne teže, da o njem lahko govorimo na prvi pogled. In čeprav zadeve vedno določamo iz svoje lastne pozicije, opis, ki izhaja iz meritev, označimo za objektivnega, tisti, ki ima čustvene in druge karakteristike, pa za subjektivnega.

Takšno odmišljanje vseh ostalih kvalitete je bil predpogoj za evropsko kolonizacijo sveta, ki je potekala ravno pod zastavo racionalnosti. Če nasprotniku ne priznaš nobene kvalitete, ga sploh ne moreš jemati kot nasprotnika, kvečjemu je lahko del narave ali vsaj nečesa podrazvitega. Osvajanje sveta potem takem ni več dvobojevanje s tistimi, ki ga naseljujejo, ampak le še prisvajanje. Prisvajanje, katerega vrednost je v končni fazi lahko izmerljiva le v denarju. Edina vrednost je torej količinska – v številu denarja, ki ga prinese. Vse barbarstvo, ki je spre-

mljalo (in še vedno spremlja) koloniziranje tako ni nekaj, kar bi bilo paradokсно glede na racionalizem in sploh celotno gibanje razsvetljenstva, ampak je ravno njegova resnica. Gledati svet skozi optiko kalkulacije namreč izniči vse ostale poglede in s tem tudi vse ostale pristope v razmerju do sveta. Ostane le še gola računica, kako tisto drugo pretvoriti v naš prostor.

Čas – kdaj smo?

Kasneje pa se pojavi novi akter, ki razširjanju prostora doda še časovno komponento. Šele ko je bil prostor (dovolj) osvojen, so lahko namreč prišli tudi do vprašanja o času. Obvladanje prostora namreč odpre tudi vprašanje spreminjanja tega prostora. In šele na tej točki lahko pride tudi do vprašanja, v katerem času živimo. Vprašanje »Kje smo?« tako ni več nekaj, kar se navezuje le na določeno mesto v prostoru, temveč tudi v času. To je torej čas spreminjanja prostora, revolucioniranja, želje po postavljanju na novih temeljih. In čeprav se to dogaja skozi celotno 19. stoletje, dobi svoj umetniški izraz v naslednjem stoletju – film je namreč tisti, ki statično perspektivo slike požene v gibanje. Film je tisti, ki podobi vzame njeno brezčasnost, nesmrtnost in jo naredi minljivo. Minljivost postane del podobe same. A to je že nova zgodba, v kateri je tokrat potrebno osvojiti oziroma prisvojiti čas. ●

Nakatomi prostor

Geoff Manaugh

Ko sem onega dne gledal *Umri pokončno (Die Hard)* – enega najboljših arhitekturnih filmov zadnjih petindvajset let –, so mi misli neprestano uhajale k eseju Eyala Weizmana, naslovljenemu *Smrtonosna teorija (Lethal Theory)* – tudi esej sam je eden najboljših in najbolj vplivnih arhitekturnih tekstov zadnjega desetletja.

Weizman – izraelski arhitekt in izrazit kritik ozemelske politike svoje države – popisuje številne nastajajoče prostorske tehnike, ki so jih izraelske obrambne sile (IDF) uporabile v svoji tehnološko napredni in pravno dvomljivi invaziji na Nablus leta 2002. Med bitko so se, tako Weizman, »vojaki gibali po mestu skozi stometske 'nadzemne predore', vrezane v gosto in stično snov mesta.« Njihovi premiki so bili tako popolnoma zakamuffirani, gibanje vojakov skrito pred pogledi iz zraka, kar je bila posledica tega, da so ves čas ostali znotraj stavb. »Kljub temu, da je več tisoč vojakov in več sto palestinskih gverilcev ob istem času manevriralo po mestu,« dodaja Weizman, »pa so bili izraelski vojaki tako 'prežeti' z njegovo snovjo, da so bili le redki v poljubnem trenutku lahko vidni s ptičje perspektive.« Posebne pozornosti je vreden Weizmanov navedek metode, imenovane »hoja skozi zidove«:

Nadalje vojaki niso uporabljali nobenih ulic, cest, alej ali dvorišč, ki sestavljajo sintakso mesta, nobenih zunanjih vrat, notranjih stopnišč ali oken, ki sestavljajo red stavb, temveč so se namesto tega gibali vodoravno skozi vmesne zidove ter navpično skozi luknje, razstreljene v stropove in v tla.

Weizman nadaljuje z intervjujem enega od poveljnikov izraelske padalske brigade. Poveljnik pravi, da so njegove sile delovale »kot črv, ki zgrize svojo pot naprej, se mestoma pojavi in spet izgine. Tako smo se gibali med notranjostjo in zunanostjo na presenetljiv način in na mestih, kjer nas niso pričakovali, prišli smo od zadaj in udarili sovražnika, ki nas je pričakoval izza vogala.« Na ta način so si enote lahko »prilagodile ustrezen urbani prostor svojim potrebam«, namesto da bi bilo nasprotno, še razlaga. Poveljnik je svoje sile čisto res spodbujal na naslednji način: »Ni druge oblike gibanja! Če ste bili do sedaj vajeni premikanja po cestah in pločnikih, pozabite na to! Od

sedaj naprej vsi hodimo skozi zidove!« Weizman naslika še drugo stran te strašljive in zmedo povzročajoče izkušnje tako, da citira članek, ki je bil izvorno objavljen med invazijo leta 2002. V njem palestinska ženska, katere dom je bil prizorišče vpada, pripoveduje o tem, kako je bila priča tej metodi:

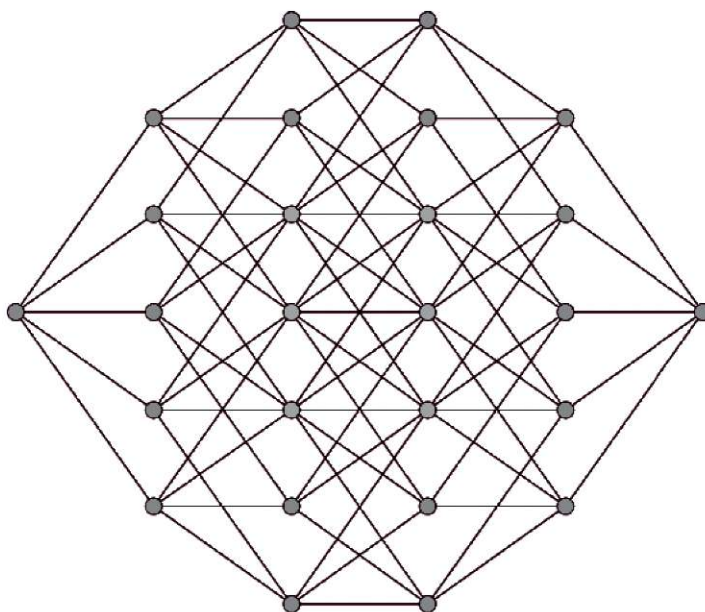
Predstavljajte si: sedite v svoji dnevni sobi, ki jo tako dobro poznate. To je soba, v kateri družina gleda televizijo po večerji ... nenadoma med oglašujočim rjovenjem zid izgine, soba se napolni s prahom in razbitinami, skozi steno pa se en za drugim vsujejo vojaki, ki kričijo ukaze. Niti sanja se ti ne, če so prišli pote ali so prišli prevzet tvoj dom ali tvoja hiša zgolj leži na njihovi poti nekam drugam. Otroci kričijo, grabi jih panika ... je sploh mogoče opisati grozo, ki jo izkusi petletnik, ko si štirje, šest, osem, dvanajst vojakov razstrelji pot skozi steno? Obraze imajo pobarvane v črno, mitraljezi so usmerjeni vsepovsod, iz nahrbtnikov jim štrlijo antene, zaradi katerih izgledajo kot žužki iz vesolja.

Pripoved me spominja na prizor, ki se pojavi proti koncu novejšega filma o drugi svetovni vojni, *Days of Glory (Indigènes)*, v katerem vidimo nemškega vojaka, ki si vodoravno razstreljuje pot skozi hišo, zid za zidom, in pri tem uporablja svoje protitankovsko orožje kot grobo orodje arhitekturne reorganizacije – lahko bi dejali da »prilagaja ustrezeni prostor svojim potrebam« – in se pri svojem lovu na francoske vojake ne omejuje na vrata in stopnišča.

Inšpekcije po bitki so ugotovile, da je imela »več kot polovica stavb v starem mestnem jedru Nablusa v sebi umetno izsiljene poti, z od ene do osmih odprtih v svojih stenah, tleh in stropovih, ki so ustvarjale številčne slučajne prečne poti« – s težkim orožjem improvizirana navigacija po mestu.

Zakaj pripovedujem o tem v kontekstu filma *Umri pokončno*? Po mojem mnenju je film zanimiv predvsem zaradi svojega prikaza arhitekturnega prostora: John McClane, policist iz New Yorka na božičnem oddihu, se skozi losangeleški nebotičnik giblje na vse zamisljive načine, le skozi njegova vrata in hodnike ne. McClane raziskuje stolpnico – imenovano Nakatomi Plaza – skozi jaške dvigal in prezračevalne kanale, v notranjost vstopa od zunaj skozi razbite šipe in s strelji odstranjuje ključavnice strešnih vrat. Kjer ni prehodov, jih naredi, kjer ni

odprtini, kmalu nastanejo. Tekom filma McClane razstrelji celotne razdelke stavbe, dvigala ustavlja med nadstropji in tudi drugače raziskuje notranje prostore Nakatomi Plaze z dejanji virtuosne navigacije, ki si jih arhitekti niso niti zamišljali niti jih niso fizično načrtovali.

Temeljna ureditev njegovega gibanja je skoraj neomejena *znotraj* materialne strukture stavbe.

Film bi morda lahko podnaslovili »lekcije iz neprimerne uporabe arhitekture«, če to le ne bi bilo preveč namerno pretenciozno. Toda celo ekipa posebnih enot SWAT, ki neuspešno napade stavbo, k njej pristopa po posrednih poteh, korakajoč skozi urejen rožni vrt na obrobju zgradbe, teroristi pa, ki na začetku prevzamejo nadzor nad Nakatomi Plazo, to storijo po vstopu skozi vzdrževalni vhod podzemne garaže.

Kar mi je pri *Umri pokončno* tako zanimivo – poleg tega, da v filmu neironično uživam – je, da filmsko prikazuje, kaj pomeni, da si ukrivljaš prostor svojim lastnim navigacijskim potrebam. To mutacijsko raziskovanje arhitekture celo predstavlja pripovedno premiso zgradbe. Namen teroristov ni nič drugega kot to, da izvrtajo vhod v elektromagnetno zavarovani trezor korporacije Nakatomi in ga oropajo. *Umri pokončno* si zastavlja naivna, vendar učinkovita vprašanja: če se morate premakniti od A do B – torej iz enaintridesetega nadstropja v predddverje ali iz šestindvajsetega nadstropja do strehe – zakaj si poti ne bi razstrelili, izrezali, izstreljali, vlomili in preplezali do cilja, se preštopali na strehah dvigal ter vijugali skozi še neodkrita

zadnje hodnike zgrajenega okolja?

Zakaj ne bi osebno s sabo okužili prostorov okrog sebe?

Menim tudi, da bi v primeru, če bi *Umri pokončno 2* prostorske premise iz prvega filma ponovil v veliko večjem, urbanem merilu, to iz njega naredilo zanimivo nadaljevanje – žal serija ni vredna posebne omembe, saj je vsak naslednji film slabši od predhodnika.

Weizman tako denimo oriše nekaj, kar Izraelske obrambne sile imenujejo »vroče zasledovanje« – gre za »vdor na ozemlje pod palestinskim nadzorom, vstop v soseščine in domove v iskanju osumljencev ter njihovo prijetje za zaslišanje in pridržanje.« To postane prostorsko izredna predloga, če upoštevamo, da lahko nekoga v četrtem nadstropju zgrabijo enote, ki pridejo od zgoraj tako, da so si pot z razstreljevanjem zidov in stropov utrle iz petega nadstropja sosednjega kompleksa – in da so ugrabitelji tja lahko sploh prišli tako, da so se gibali skozi zidove drugih bližnjih zgradb, si pot z razstreljivi utrli navzgor iz podzemne infrastrukture, skakali s strehe na streho med stavbami in podobno.

V neki drugi zgodovini bi scenarij za veliko boljši *Umri pokončno 2* morda vseboval prizor, v katerem se rešilni vod policistov, ki jih vodi John McClane, sploh ne zaveda, v kateri stavbi so, ko se v primernem povzetku te metode neopazno gibljejo skozi mesto.

»Hoja skozi zidove« tako postane neke vrste militariziran *par-kour*.

Nedavne filme kot so Bournov ultimat, Casino Royale, District 13 in mnoge druge lahko gledamo prav kot realizacijo arhitekturnega scenarija iz Umri pokončno v urbanem merilu.

In zares, nedavne filme kot so *Bournov ultimat*, *Casino Royale*, *District 13* in mnoge druge lahko gledamo prav kot realizacijo arhitekturnega scenarija iz *Umri pokončno* v urbanem merilu. Celo *The Bank Job* – in pravzaprav katerikoli film o bančnem ropu, ki vključuje tunele – naredi ta weizmanovski pristop k mestnemu prostoru za nedvoumen.

Mimogrede imam v spominu tudi esej Matta Jonesa iz leta 2008, v katerem govori o urbanih razlikah med filmoma iz franšiz Jasona Bourna in Jamesa Bonda, ki bralca spodbudi k razmišljanju. Jones piše, da »v novem Bondu ni potovanja«, temveč le »vzpostavitev kadri eksotičnih destinacij«. Proti koncu filma, dodaja, se preprosto »počutiš, kot da se nahajaš v poznokapitalističnem ne-kraju«, ¹ v geografiji brez prepoznavnih znakov ali osebne zgodovine.

Primerjajmo torej paradoksalno negibno, amnezlično geografijo Jamesa Bonda s stisnjenimi prostori iz filmov o Jasonu Bournu, ki jih je režiral Paul Greengrass. Ti filmi se »nahajajo v Schengenu«, piše Jones, »v povezani Srednji Evropi brez meja, do katere je moč dostopati, jo prečkati in zaobiti njene ovire – ne brez truda, pač pa z odločnostjo, ukradenimi avtomobili in primernimi voznimi redi vlakov.« Jones nepozabni pripombi predlaga, da »Bourne mesta, *autobahne*, trajekte in končne postaje vlakov okrog sebe ovije kot nepremagljiv neprebojni jopič«:

Za razliko od Bondove zasebne infrastrukture dragih avtomobilov in igračk, Bourne uporablja javno infrastrukturo kot posebno moč. Zdelana zapetna ura in točni vozni red U-Bahna je vse, kar potrebuje za popolnoma časovno usklajen in smrti kljubovalen pobeg pred oblastmi.

Bond in Bourne mestni prostor uporabljata na temeljno različna načina – tej dualnosti pa bi dodal Johna McClana iz originalnega filma *Umri pokončno*.

Če dejanja Jasona Bourna razkrivajo infrastrukturno bogati, brezmejni svet Evropske Unije, potem nam John McClane prikazuje popolnoma nov tip arhitekturnega prostora – prostora,

ki bi ga lahko morda imenovali Nakatomi prostor, v katerem stavbe razkrivajo svoje skoraj neskončne notranjosti, ki jih je moč prečkati na vseh vrst nearhitekturne načine. V vseh treh primerih pa – z Bondom, Bournom in McClanom – so hollywoodski akcijski filmi tisti, ki nam razkrivajo nekaj zelo pomembnega o tem, kako mesta lahko poznamo, uporabljamo in se v njih orientiramo: ti filmi so polni improviziranih prečnih poti, ki sestavljajo Smrtonosno teorijo Eyala Weizmana. (Kot sem zapisal ob neki drugi priložnosti, je kriminal način uporabe mesta.)

Po drugi strani, kot izpostavlja Weizman, to nikakor ni nov pristop h grajenemu prostoru:

Dejstvo je, da so mnogi zgoraj opisani postopki in procesi, čeprav jih sedaj slavimo kot radikalno nove, del urbanih operacij že skozi vso zgodovino. Branilci pariške komune so se prav tako kakor tisti v Alžirskem Kasbahu, Hueu, Beirutu, Jeninu in Nablusu skozi mesto usmerjali v majhnih, ohlapno usklajenih skupinah, se gibali skozi odprtine in povezave med domovi, kletmi in dvorišči, uporabljali so alternativne poti, skrivne prehode in zaklopna vrata.

To je vse del »fantazijskega vojaškega sveta brezmejne pretočnosti, podobnega bivališču duhov, v katerem prostor mesta omogoča takšno navigacijo kot ocean.«

Če ga obravnavamo zaradi njegove arhitekturne premise, postane *Umri pokončno* razburljiv katalog neortodoksne gibanja v prostoru. Znova bi ponovil mnenje, da je prav opuščanje tega prostorskega raziskovanja tisto, pri čemer so različna nadaljevanja filma zgrešila pot – pri čemer bi ga zlahka povečali na velikost mesta – namesto tega pa so sledila življenju enega lika: Johna McClana. Toda ko je enkrat izvzet iz Nakatomi Plaze – torej iz neomejene, oceanu podobne pretočnosti Nakatomi prostora –, je McClane reduciran na kliše akcijskih filmov z upadajočo karizmo, ki ga ne morejo rešiti še tako številčni dovtipi. ●

*Geoff Manaugh je publicist, predavatelj in urednik različnih publikacij, med drugim tudi uredniški sodelavec pri Wired UK. Je avtor arhitekturnega bloga BLDGBLOG in knjige The BLDGBLOG Book. Članek je preveden z dovoljenjem avtorja.

¹ »Non-place«, kot ga je konceptualiziral francoski antropolog Marc Augé, je prehodni prostor brez (drugega) pomena.

Od polis do metropolis

Od prostora med ljudmi do planiranja prostora

Igor Bijuklič

Naslov, predvsem pa njegova spremljevalna usmeritev, nas napotuje na relacije velikih zgodovinskih razdalj in vsebinsko zelo raznolikih izkušenj. Na tem mestu nimamo ne prostora ne zmožnosti, da bi izčrpno in kolikor mogoče celovito izpolnili obljube in zahteve, ki se porajajo v naslovu. Vseeno pa je vredno poizkusiti povedati vsaj nekaj, kar zadeva premišljevanje o prostoru, in tako temo vsaj za silo odpreti nadaljnjemu premisleku.

Polis in metropolis na začetku in danes

Obe besedi v naslovu sta sposojeni iz ne več govorjenega jezika. Ravno tako predstavljata neko historično izkušnjo, ki ni več živa. Nedvomno pa je, da se na precej različne načine obe besedi obujata od mrtvih. Beseda *polis* je danes splošno znana kot antična oblika mestne države in v občem razumevanju označuje zgodovinsko točko, kjer je bila iznajdena demokracija. Odnos do te specifične zgodovinske izkušnje pa je, milo rečeno, dvoličen. Zahod se po eni strani oklicuje za neposrednega dediča te pretekle izkušnje. Namreč, začetke svoje lastne politične tradicije, ki ima danes demokratični predznak, postavlja v izkušnjo *polis*. Le redkokatero govorjenje o zgodovinskem oziroma, bolje rečeno, utemeljitvenem poglavju sodobne zahodne demokracije mine, ne da bi bila ta izvorna točka vsaj omenjena. Po drugi strani pa se rado zgodi, da vsako resnejše premišljevanje izkušnje *polis* na način reference, s pomočjo katere bi skušali razumeti (ne načrtovati!) naš čas, položaj, do katerega smo napredovali, nastale spremembe in posledično tematizirati mesta prekinitve v tej t. i. »tradiciji«, naleti na vljudne očitke, predvsem iz teoretske in akademske strani, o zgodovinski odmaknjenosti, zastarelosti, celo romantičnosti tovrstnega početja. Ti dve plati, ki spremljata in tvorita prevladujoči odnos do izkušnje *polis*, sta očitno medsebojno komplementarni, ne da bi vedeli, in skupaj pripomoreta k priročni mitologiji za slavnostne obletnice in mahanje z zastavicami.

Beseda *metropolis* je danes nedvomno bolj živa in rabljena v modernih jezikih, označuje pa kvantiteto materialne in človeške aglomeracije v urbanih območjih. V kakšnem razmerju

pa sta bili besedi *polis* in *metropolis* v svoji prvotni rabi? Izvirni pomen besede *metropolis* se je nanašal na nekaj takega kot »matično mesto«, ki je označevalo izvorno mesto, od koder so prišli ustanovitelji kolonije oziroma nove *polis*. Perspektiva je bila veljavna le od »zunaj«, saj so »matično mesto« lahko prepoznavali ali imeli v zavesti in spominu le tisti, ki so zapustili mesto, ki so mu prej pripadali. Pomembno je omeniti, da novo ustanovljena *polis* praviloma ni bila podrejena »matičnemu mestu«, saj je šlo za začenjanje na novo in posledično za ustanovitev nove *polis* kot politične skupnosti, nikakor pa ne širitev iz enega in edinega središča, kot je to kasneje veljalo v primeru imperialnega Rima. Obdobje Rimskega imperija je bistveno vplivalo na spremenjen pomen in rabo besede. Že v klasični latinščini se *metropolis* uporablja za označevanje središča province in kasneje, zlasti pod cerkvenim vplivom, za sedež metropolitanskega škofa. Perspektiva je zdaj obrnjena: *metropolis* se ne definira več »od zunaj« kot mesto izvora, temveč postane »matično mesto« na način centra in vpliva, ki izhaja iz njega na podlagi ekonomske, religiozne ali politične moči, ki jo izvaja in nalaga okoliškemu ozemlju. Sodobna uporaba besede, kot že omenjeno, je predvsem kvantitativna v pomenu označevanja stopnje poseljenosti in pozidave na urbanih območjih. Če primerjamo zgodovinsko izkušnjo *polis* in realnost sodobnih metropol, se potemtakem moramo vprašati, katera je tista specifična razlika, ki ju glede pojmovanja prostora najbolj ločuje.

Zakaj polis ni fizični prostor?

Zdi se, da je prva zaznavna razlika predvsem v obsegu. To je moč deloma pojasniti z že dalj časa trajajočimi trendi rasti svetovna prebivalstva. Vendar to še ni povsem zadostna razlaga. Namreč, pozorno branje antičnih razprav (najbolj izčrpna je v Aristotelovi *Politiki*, 1325 b35) nam razkrije, koliko pozornosti je bilo namenjene pravemu obsegu tako prebivalstva kot mesta, kar so šteli kot enega ključnih dejavnikov za obstoj *polis*. Vsako občutnejše povečanje enega ali drugega je bil tudi eden poglavitnih vzrokov za grški tip kolonizacije in ustanavljanje novih mest in političnih skupnosti. Ta občutljivost za pravi obseg je popolnoma odsotna, ko imamo pred očmi sodobne metropole,

Glavni namen planiranja je izničiti inercijo in statičnost in s tem preprečiti, da bi se ljudje v obtoku na površju ali v podzemnih ceveh, zunaj ali znotraj zgradb ne zagostili ali pohodili. Ko načelo postane cirkulacija, je vsaka prekinitev pretočnosti, vsak postanek ali zavzemanje stojišča že potencialni prekršek. »Move along, sir« ali »circolare, prego« so običajne komande tega načela.

pri katerih imamo občutek, da se lahko razširjajo v nedogled in preko vsakih meja. Ta ekspanzija preko vseh meja ne poteka le na ravni zgoraj opisane občutljivosti za mero, temveč celo preko vzdržnosti sami naravnih resursov in virov. To pa ni le dejstvo v državah t. i. tretjega sveta. V današnjih Atenah, denimo, ki stojijo dobesedno na ruševinah najbolj slavne antične *polis*, živi skoraj polovica vseh prebivalcev Grčije, kar občutno presega zmogljivosti vodnih virov okolice in pripadajoče infrastrukture. Vendar tudi razlika v obsegu oziroma brezmejnost ni tista odločilna razlika, ki nas pri vprašanju prostora zanima. Današnje pojmovanje *polis* se mnogokrat začne in tudi konča pri tistem najbolj vidnem, namreč pri ostalinah samih, kar našo pozornost docela usmeri k nečemu takemu, kot so arhitekturni fenomeni. Ti pa so glede na bistvo *polis* prej drugotnega pomena, saj se *polis* prvotno ne nanaša na nič takega kot materialna pojavnost mesta, temveč na specifični tip organiziranega skupnega življenja njegovih prebivalcev in na zmožnost, da ga medsebojno trajno vzpostavijo. Ta človeška sposobnost skupnostnega življenja ali »skupnovanja« je tisto, kar je bistvo *polis*. Šele od tu lahko razumemo tudi pripadajoče arhitekturne elemente, med katerimi prednjačijo ravno prostori, kot so *agora* ali *pnux*, kjer se je dejavno odvijalo »skupnovanje«. Kako je *polis* prvotno zadeva specifične oblike skupnostnega življenja, ne pa materialnosti arhitekture, geografske lokacije ali domovine, lahko zaznamo ob splošni popotnici, ki so jo namenjali tistim, ki so trajno zapuščali mesto: »kamorkoli boste šli, vedno boste *polis*«. Tisto odločilno, kar je najbolj označevalo ta »prostor«, ki ga ljudje vzpostavijo med samimi seboj, kjerkoli se že nahajajo, je ravno človeška zmožnost govorjenja in delovanja na eni strani, na drugi pa položaj, v katerem se nahajajo kot enaki, kjer se lahko »en svet pokaže v mnogih perspektivah in pluralnosti« (Hannah Arendt). Ker ta vmesni prostor med ljudmi zavisi od njihovih zmožnosti skupnovanja, ki so lahko udejanjene ali pa tudi ne, imamo opraviti z »vrsto« prostora, ki ni trajen sam po sebi, kot je trajna njegova arhitekturna podoba, v kolikor do nje pride. Skupni ali javni prostor med ljudmi zavisi od človeške zmožnosti delovanja in govorjenja in v kolikor se ljudje

odpovedo tej zmožnosti ali so jim odvzeti elementarni pogoji za njihovo udejanjanje, potem tudi skupnega prostora ni več. Te oblike skupnega prostora ni moč načrtovati, planirati ali izgraditi, kot se to dozdeva danes v optiki urbanega planiranja, kjer je moč javne prostore preprosto izgraditi.

Izginotje skupnega prostora in nastop urbanega planiranja

V tej na glavo postavljeni optiki je namreč tudi poglobljena specifična razlika, ki je posledica izginotja zmožnosti skupnovanja in vzpostavljanja vmesnega prostora med ljudmi kot posledice njihovega govorjenja in delovanja. Izginotje skupnega prostora je tudi eden tistih zastrašujočih vidikov množične družbe, kot jih opisuje Hannah Arendt, ko so po eni strani ljudje množično pritisnjeni drug ob drugega, ne da bi premgli sposobnost zbiranja in ločevanja, po drugi pa radikalno zapuščeni in izolirani v privatnem. V sodobnih pogojih torej ne gre več za prostore med ljudmi, če naj rečem poenostavljeno, temveč gre za planiranje prostorov za ljudi. Nekatere sodobne metropole še posebej dajejo vtis izredno dovršene logistične mreže, kjer mora biti prostor planiran na način, da je lahko veliko število ljudi v nenehnem obtoku. Glavni namen planiranja je izničiti inercijo in statičnost in s tem preprečiti, da bi se ljudje v obtoku na površju ali v podzemnih ceveh, zunaj ali znotraj zgradb ne zagostili ali pohodili. Ko načelo postane cirkulacija, je vsaka prekinitev pretočnosti, vsak postanek ali zavzemanje stojišča že potencialni prekršek. »Move along, sir« ali »circolare, prego« so običajne komande tega načela. Logistika ne izključuje človeškega materiala, ravno nasprotno, v urbanem okolju je človeško postopanje del prometnega režima. Planiranje prostora v sebi že predvideva človeško obnašanje in potekanje premikanja, predvsem pa se zdi, da lahko potom planiranja tudi tistih specifičnih površin, ki imajo javni značaj, proizvedemo sam človeški element spontanosti in nepredvidljivosti, ki tem površinam daje smisel. Da to ni povsem mogoče in da človeški element uhaja načrtu, jasno priča tisti znani kolektivni občutek, da lahko tudi vrhunsko zasnovane urbane površine preprosto ne zaživijo. Imperativ pretočne cirkulacije in nenehnega

pogona, brez katerega bi sodobne metropole implodirale same vase, naddoloča tudi planiranje in oblikovanje nekaterih javnih prostorov in površin, ki so sicer izvzete iz logike cirkulacije, vendar na način njene podporne funkcije. V tej perspektivi se nam parki in prometa prosti trgi kažejo kot edina resnejša prekinitve cirkulacije v obliki prijetnih počivališč, kjer je izjemoma omogočeno, da večje število ljudi miruje in zavzame svoje mesto v obliki sedenja, postavanja, ležanja, spanja in drugih statičnih aktivnosti. Vsako mesto, kjer se zadržuje večje število ljudi v relativnem brezdelju, pa v sebi skriva določeno mero nepredvidljive potencialnosti, kar posledično zahteva režim zase. Nekatero zahodne metropole (London, predvsem pa New York) prav slovijo po neskončni množici predpisov in omejitev, ki jih izdatneje nalagajo ravno na tovrstnih javnih površinah, kjer je dopuščeno mirovanje. Paradoksalno, ampak zdi se, da je potreben doslednejši in strožji režim ravno tam, kjer se hitrost spusti do mirovanja, kjer ljudje lahko zavzamejo stojišče in vzpostavijo temporalna mesta z nepredvidljivo vsebino.

Ponovna iznajdba

Nedavni dogodki v New Yorku ob razmahu gibanja *Occupy Wall Street*, pa tudi drugod po Evropi in Severni Afriki imajo v tem oziru nekaj skupnega. Vsa ta gibanja so v osnovi zavzela držo anti-gibanja, saj so ljudje na javnih površinah z lastnimi telesi zaustavili tako režim prometne cirkulacije, kot tudi prekršili pravila statičnega mirovanja, in šele tako iz sebe in za sebe vzpostavili temporalno mesto, kjer je bilo ponovno mogoče javno govorjenje in delovanje. Na nek način lahko rečemo, da so ponovno iznašli izkušnjo *polis* kot vzpostavljanje skupnega, vmesnega prostora med ljudmi. Skupnovanje in medsebojno vzpostavljeni skupni prostor je denimo Park Zuccotti naredil za center New Yorka, ne glede na to, kam so ga postavili planerji, arhitekti ali zgodovina. Ta taktika namenskega povzročanja infarkta v prometu kot emblemu in najbolj neposredni obliki cirkulacije družbene nujnosti zgovorno priča, da ni nobenega že vnaprej pripravljenega ali izgrajenega mesta, kjer bi skupnovanje bilo mogoče (parlament kot domovanje poklicnih profesionalcev ne šteje!), še najmanj na tako imenovanih

javnih površinah. Nedvomno je to tudi očiten izraz stiske in globine trenutne depresije za možnosti politične javnosti in delovanja kot oblik skupnega prostora, saj so sleherni politično delujoči posamezniki na samem začetku soočeni s položajem, ko se morajo šele prebiti do samih pogojev, torej na točko nič, in to na najbolj neposreden način, ko z lastnimi telesi gredo na javne površine in nad promet. Šele tako se ponovno pojavijo prvi pogoji, pa čeprav še tako primitivni, kjer postane javno govorjenje in delovanje ter temporalni skupni prostor spet možnost, ki traja toliko, kolikor je poguma in vztrajnosti na strani delujočih.

Osrednja in odločilna »samooznaka«, pod katero potekajo današnji poizkusi dejavnega državljanstva in odpiranja javnega političnega prostora, se vrti okoli besede »zasedba«, ki je celo neposredno dala ime gibanju *Occupy Movement*. Za konec morada velja poudariti, da je ta oznaka zavoljo zgodovinskih vtisov o revolucionarnih bojih mestoma in v določenem vidiku precej zavajajoča predvsem za prenekatero delujoče, ki to prenehajo biti takoj, ko prevzamejo borbena držo naskakovalcev vseh mogočih in nemogočih fizikalij. Kot se je v mnogih primerih v preteklosti že izkazalo, se je tovrstno zasedanje »iz naskoka«, misleč, da se na ta način prevzame nadzor nad ključnimi instrumenti, vsebinami in drugimi pomembnimi materijali-jami in fizikalijami, izteklo v nemajhno razočaranje. Ne glede na to prežečo nevarnost »samomora iz naskoka«, so trenutna gibanja, vsaj v večini, pokazala zmožnost in zrelost politične oblike »zasedbe« in političnega »zasedbovanja«, saj se zaenkrat niso pustila zavesti v množično naskakovanje fizičnih prostorov »strateškega pomena«. Namesto tega so iz pozabe obudili in ponovno vzpostavili zametke skupnega prostora, prostora med ljudmi, tako da so najprej »zasedli« same pogoje zanj. V nekem drugem oziru (po zgledu trga Tahrir) pa kaže »zasedbo« in »zasedanje« razumeti na ravni telesa (brez katerega v javnem delovanju ne gre), in sicer iz perspektive zadnje plati (riti) posameznic in posameznikov, s katerimi so se delujoči namenoma tako odločno in kljubovalno usedli, da so se za-sedli (za-ritili), v pomenu za-grizli, v prostor javnih površin in postali tako vidni in slišni, da jih ni bilo več mogoče spregledati ali preslišati. ●

WWW.GOF.SI

5 PRIZORIŠČ, PREKO 50 DOGODKOV, 72 DNI
Vstop na vse prireditve je brezplačen.

Uglasimo mesto. GOF

Problematika mesta in njegova prihodnost

Tea Goljevšček

Znašli smo se v času, ko se vsak slej ko prej zagleda v prihodnost in razmišlja o tem, kaj mu ta prinaša. Bolj ali manj jo je možno predvideti iz različnih faktorjev, kot so trenutno stanje v družbi, ekonomiji in politiki. To jasnovidnost z lahkoto apliciramo tudi na prihodnost mesta, kot prostora v katerem bivamo. Kakšno je naše mesto danes in kakšno bo jutri? Pa čez petdeset let?

Osebnost mesta

Vsako mesto ima svojo specifično osebnost. Ta se je izoblikovala skozi zgodovino, skozi neko daljno realnost, ki jo je mesto preživelo, skozi kontekst, ki ga spremlja od nastanka. V mestu boste vedno našli nek prostor, ki vas bo osebno, kot meščana, navdal s spomini. Bolj splošno gledano, pa ima vsako mesto kakšno staro luč, telefonsko govorilnico ali davno pozabljen tramvaj, ki pripoveduje vsakomur, tudi turistu iz daljnih krajev, da ima to mesto preteklost. To je obljubljeni mesto, o katerem so brali v svojih turističnih vodičih, to je področje pristne nostalgije, slavospev preteklosti. Vendar pa se je ravno tu, kjer je zgodovina zamrznjena, mesto najbolj spremenilo. Danes so naše ulice, na njihovo presenečenje, prazne in mrtve. To odkritje se je pokrilo z obupanimi poskusi oživljanja javnega prostora, z oživljanjem preživetih principov in besnim obnavljanjem zgodovinske povprečnosti, ki se banalno kaže kot osvetljevanje spomenikov in ustvarjanje con za pešce v središčih mest, kjer je dejansko vedno manj ljudi.

Osebnost mesta se velikokrat kaže kot nazadnjaška in kontra-produktivna – kot nekakšna vsiljena dejavnost, ki nasprotuje naravi nastanka novega mesta in elementom, ki ga tvorijo. Močnejša kot je, bolj se zapira in umika. Ne pusti se spremeniti, ne dovoli lastne interpretacije, temveč teži k svojemu vnaprej določenemu smislu in bistvu. Osebnost centralizira. Izvor pomena mesta je torej center, ki pa je že po definiciji, ki ga opisuje kot točko, absurdno premajhen, da bi lahko opravljal naložene naloge. Območje njegovega vpliva se širi tako, kot se širi mesto. Ves čas krade pozornost in odreka legitimnost svojemu obrobju, brez katerega pa ne bi obstajal. Kar naenkrat se tako

razširi, da njegova moč v samem jedru brezupno hlapi in čaka na klavrni konec, ko se bo sesedel sam vase, tako kot veliko Rimsko cesarstvo. Kar želim povedati je, da novim predelom, ki nastajajo in se širijo pod njegovo avtoriteto, center mesta ne dovoljuje njihove lastne osebnosti. Ne želi, da bi se razvili, odrasli in se osvobodili njegovega vpliva, da bi tam nastalo novo mesto, s svojo zgodbo. Namesto tega se znova in znova preslikuje na novo rastoče lokacije, vsiljuje svoje stare lastnosti, ustvarja zlobne dvojnike, ki v svojem bistvu seveda niso dobro staro jedro, ampak le njegove kopije. Takšen je recimo Pariz, za katerega znani arhitekt Rem Koolhaas trdi, da lahko postane samo še bolj *pariški*, nekakšen *hiper-Pariz*. Območje, ki ga pokriva, je ogromno in skoraj nepredstavljivo je, da se identiteta točke, ki označuje center, uspešno in krčevito oklepa tako enormnega prostora. Zaradi tega pojava ima Pariz številne probleme, kot so nemogoč promet in vrtoglave cene stanovanj. Funkcionalno je tako vedno bolj onemogočen.

Človeška obsedenost s koncentričnostjo je iz vseh nas naredila drugorazredne državljane. Mi, prebivalci s periferije, vsakodnevne migracije v center drago plačamo. Ne samo, da smo nevdržno odvisni od centra, moramo ga tudi nenehno vzdrževati in modernizirati. Največji paradoks, ki tu nastane, je, da mora biti center mesta historičen, a hkrati najbolj sodobni del mesta. Biti mora statičen in počasen, pa tudi dinamičen in hiter. Ljubljana, na primer, ki je tipično mesto s historičnim centrom, ima s tem usklajevanjem nasprotij velike probleme. Strokovnjaki s področja arhitekture se krčevito branijo novitet. Opevajo arhitekturo preteklosti in v isti sapi naštevajo slabosti moderne arhitekture ter ji s številnimi omejitvami preprečujejo vstop v center. To seveda ni nujno slabo in je povsem logično obnašanje, saj se pri vsem tem pojavi še en trik – mesto je predvsem predmet predstave. Njegovi prebivalci ga kot vohuni nezavedno nadzorujejo. Ves čas govorijo o odnosu, ki ga imajo do mesta, o zgodovini, ki jih z njim povezuje, o vsakodnevnih opravkih v njem. Zaradi tega morajo biti vse spremembe, ki se v centru mesta zgodijo, skrite in praktično nezavedne. Sicer si prebivalci svojega mesta ne morejo več predstavljati. To je

kriza predstave o sodobnosti. Vendar pa se takšno obnašanje ne mora nadaljevati v nedogled, kljub temu, da si tega želimo, saj nas tako zgodovina lahko gladko povozí. Seveda obstajajo mesta, kjer je center nepomemben oziroma ne igra nikakršne vloge, a to so mesta, ki jih zaznamuje pomanjkanje jasne osebnosti. So odprta in manj statična. Primer takšnega mesta je recimo London. London je z vsako spremembo, ki se mu zgodi, manj London. Konstantno se spreminja in s tem vedno bolj postaja takšen kot katerokoli drugo mesto na svetu.

Vizija mesta prihodnosti

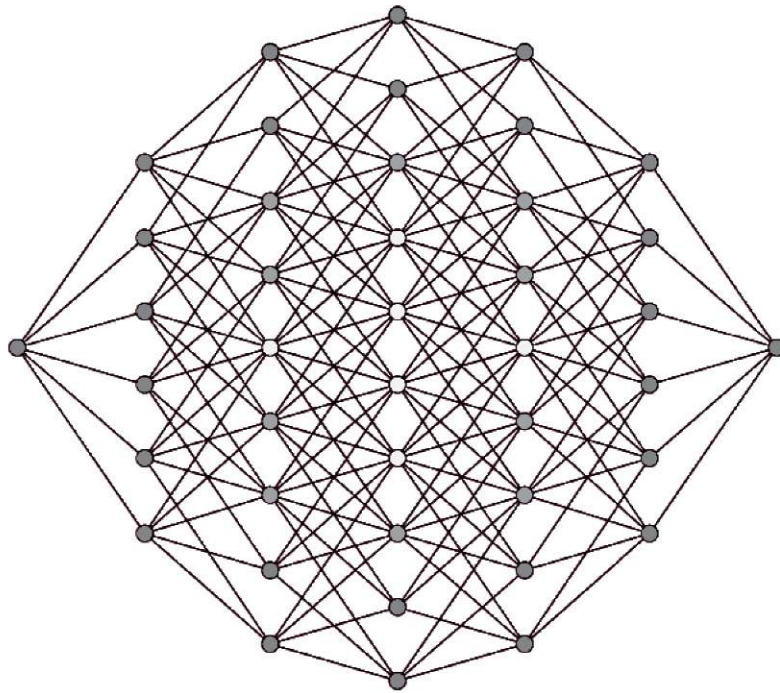
Mesto prihodnosti je odprto in že v osnovi zavrača to, da bi ga na kakršenkoli način povezovali z utrdami preteklosti. Trdnjava se mora umakniti širokim ulicam, odprtim ravnim površinam, novim četrtim, ki pa v trenutku svojega rojstva zastarajo in postanejo tradicionalne. Tukaj ne boste našli centra, saj se je mesto prihodnosti osvobodilo spon središča, odvrгло je prisilni jopič osebnosti. Približni primer takšnega mesta so recimo hitro rastoča mesta na arabskem polotoku, kot je Dubaj. Njegovo bogastvo prihaja od nafte, avtoriteta je anonimna. Je neosebno, uniformirano in razdrobljeno. Je mesto brez zgodovine, ustvarjajo ga ljudje, ki se selijo, gredo hladnokrvno naprej in brez nostalgije za seboj puščajo preteklost. Je plehko in brez globine, zaradi česar lahko vsak dan ustvari na tisoče različnih površnih osebnosti. Izvirnost takšnega mesta prihodnosti je v tem, da kratko malo opusti to, česar ne potrebuje, kar je izrabljeno. Je realno in prilagodljivo. Takšno mesto prihodnosti ne potrebuje nikakršnega vzdrževanja. Samo regulira svojo velikost ali majhnost, se po potrebi obnovi, uniči, postara. Nikjer ni preveč zanimivo, nikjer ni preveč dolgočasno. Linearost doživetja je skozi celoten prostor enaka. Tukaj ni globokih čustev, ampak samo trenutni občutki, dražljaji in estetski doživljaji, ki jih v nas v temni noči, medtem ko potujemo s *superhitrim* mestnim vlakom, puščajo migotajoče barvne luči mesta. Da, to je prostor prometa in komunikacij, ki se širijo in prepletajo povsod. Urbana površina se popolnoma prilagodi gibanju. Največ prostora zavzemajo ceste in avtoceste. To so novodobne promenade in trgi. Tukaj ima isti odsek neke dolžine lahko tisoče različnih doživljavaev. Ta odsek lahko traja pet ali štirideset minut. Lahko ga delimo s celotno populacijo ali z nikomer. Mesto prihodnosti je ves čas v procesu transformacije. Načrtovanje tukaj sploh ni pomembno. Arhitekt lahko stavbo dobro umesti, zaradi česar bo preživela in cvetela v svojem uspehu. Lahko jo umesti slabo, zaradi česar bo pač propadla. Naravna

selekcija. Koolhaas trdi, da bo v generičnem mestu, kot imenuje svoje mesto prihodnosti, urbanizem postal ideologija v marksističnemu pomenu besede. Paradigmatični urbani prebivalec ne bo več kodrasti hipster s skodelico *macchiata* in *ray-bankami*, ampak utrujeni trgovski potnik, ki nikoli popolnoma ne razpakira svojega kovčka. Mesto se bo upiralo urbanemu planiranju in lepotnim urbanim projektom. Upiralo se bo nostalgiji. Bo neusmiljeno praktično in večno v koraku s časom. Mesto bo delovalo – in to bo tudi vse, kar bo počelo. Omrežja postanejo stara, razpadajoča, prebivalstvo se podvoji, potroji, početveri, nenadoma izgine, ekonomija napreduje, zastane, se zruši. Kolektivni spomin ne ve več, kje tečejo telefonske linije in kje točno je zakopana kanalizacija; vse kar vemo, je, da deluje.

Nosilci lokalne identitete

Danes najbolj brezosebni prostori postanejo edini nosilci raznolikosti. Letališča, veliki hoteli, trgovski centri ipd. potniku, ki je prišel od daleč, sicer ne predstavljajo neke domačnosti, a vendar se tam ne počuti izgubljenega, ni v tujini. To so popolnoma nerealni prostori, kar postane nekaj običajnega. Letališče ali hotel postaneta vse, kar nek povprečni človek doživi v mestu, ki ga je obiskal. To je prvi in zadnji ter največkrat edini vtis lokalne identitete, ki s svojo konceptualno nabitostjo prebudi številne emocije obiskovalca in s tem nadomešča obisk mesta. Ogromne fotografije tipičnih značilnosti mesta na stenah, lokalna hrana in zaposleni v uniformah, ki spominjajo na narodne noše, zgoščeno, kot kakšen iztisnjen ekstrakt, podajajo vtis, ki ga moramo odnesti iz mesta, ki smo ga obiskali. Še posebej hotel, ki se je izpopolnil do te mere, da je postal mesto v malem. Ostale stavbe so v njegovi prisotnosti popolnoma nepotrebne. V njem so trgovine, frizer, restavracija, v sobi *mini-bar*, telefon, s katerim pokličemo sobno strežbo, sveže razkužena toaletna školjka, plačljiva televizija s pornografijo, vljudnostni paket kondomov in Biblija v predalu nočne omarice. Hotel postane najpogostejša oblika stanovanjske stavbe v mestu. To je prostor prostovoljnega ujetništva, nobenega konkurenčnega kraja ni več, kamor bi si želeli oditi, v hotel pridemo in tam ostanemo. To je zgoščeno mesto milijonov ljudi, ki so zaklenjeni v svojih sobah – implozija živahnosti. Da razvoj poteka v tej smeri, nam je lahko postane jasno prek preprostega primera. Ko potujemo s turistično agencijo v eksotične kraje, v resnici ne želimo stika z obljubljeno eksotiko, temveč pričakujemo, da nas tam čaka evropska izkušnja. Želimo, da nas odpeljejo v tisti hotel s petimi zvezdicami, kjer bomo varno zaprti pred

vsemi nevarnostmi, ki na nas prežijo iz skritih kotov malih zanemarjenih ulic. Lokalno osebnost opazujemo skozi neprebojno okno safari džipa, gledamo farme krokodilov na območjih, kjer krokodili sploh niso značilni, in kupujemo kopalne brisače s slikami palm. Ne potrebujemo več realne izkušnje in pristnega stika s prostorom, zadovoljimo se z imitacijo, pripravljenim in zrežiranim prizorom, ki nam je po eni strani domač in sprejemljiv ter nas nikakor ne more presenetiti.

Letališče je s svojim do potankosti izpopolnjenim konceptom postalo nekakšno znamenje, ki simbolizira pripadnost in manipulira s populacijo s pomočjo svojih brezcarinskih trgovin, z razsežnimi in zapletenimi koridorji in z zanesljivo povezavo s celim svetom. S svojimi storitvami nam na enem mestu ponuja stvari, ki jih v samem mestu ni mogoče dobiti (na primer evropski sir, medtem ko smo v najbolj odročnem delu Afrike) in hkrati stvari, ki so specifične za tisto določeno mesto in jih s težavo najdemo drugje na svetu (ocvrta črički in kobilice). Letališča se borijo za svojo neodvisnost od mesta in njegove osebnosti, kar jim bolj ali manj uspeva. Ponekod so komajda še povezana z mestom in so pravi mali avtonomni azili. Kakor hoteli postanejo mesta v malem – postajajo vedno večja in nudijo vedno več storitev, ki niso neposredno povezane s samimi potovanji. Letališče je mesto z milijonsko populacijo, saj zajema vse potnike, ki so ga kdaj obiskali, in vso delovno

silo, ki ga upravlja. Iz njega ni mogoče pobegniti drugam kot na drugo letališče.

Vztrajanje identitete

Svet se nam kaže v novi ostrini in prisiljeni smo v to, da izberemo stran. Dobro je, da se jasno zavedamo homogenizirajočih učinkov globalne ekonomije in da si priznamo, da je proces globalizacije neustavljiva sila, ki je ne moremo soditi na podlagi moralnih načel. Večina arhitektov in urbanistov žaluje za izgubo lokalnih tradicij in regionalnih raznolikosti ter celo sklicuje lokalne upore, ki jih utemljujejo z različnimi koncepti, kot je recimo kritični regionalizem, ki ga je zastavil Kenneth Frampton. Kritični regionalizem je pristop k arhitekturnemu planiranju, ki se bori proti pomanjkanju osebnosti v sodobni arhitekturi s pomočjo geografskega konteksta, v katerem se nahaja stavba. Skuša poiskati sožitje med naravnimi, ruralnimi in urbanimi sestavinami okolja in vključiti sodobne trende oblikovanja v kulturno krajino.

Mislím, da vztrajanje osebnosti vseeno ni nepomembno ter nepotrebno in ne bo izginilo (zagotovo ne v bližnji prihodnosti) zaradi urbanega širjenja. Identiteta mesta je v resnici zakodirana v načinu, kako meščani mesto gradijo in uporabljajo mesto, in je esencialnega pomena tako za življenje meščana kot za urbanista, ki mesto ureja. ●

Razvoj mest v Vzhodni Evropi

Ambrož Vuga

Razvoj mest je tesno povezan z aktualnimi družbenimi spremembami. Mesta, predvsem prestolnice, so glavni dejavnik pri izvajanju korenitih sprememb v ekonomiji, politiki in kulturi sodobnih družb. Spremembe v strukturi in funkcioniranju mest pa so posledica temeljnih družbenih sprememb. Nedaven razvoj vzhodnoevropskih prestolnic ponuja nazorne primere teh sprememb. V teh prestolnicah je mogoče zaznati številne spremembe, ki so posledica padca komunizma in vpliva globalizacije. Predvsem globalni trend individualizacije je temeljito spremenil podobo vzhodnoevropskih urbanih področij.*

Razvoj mest danes bje bitko z dediščino socializma. Le-ta se je ideološko zoperstavljala buržoaznemu individualizmu. Potreba po krepitvi posameznikove identifikacije z naseljem skupnosti je zato postala vodilna kolektivistična ideja načrtovanja mest. Občutek pripadnosti skupnosti naj bi bila zelo velika zaradi kolektivističnega načina razmišljanja in obnašanja stanovalcev. Stavbna arhitektura in mestna infrastruktura sta tako v začetnih letih socializma morala s svojo izraznostjo krepiti prebivalčev občutek pripadnosti skupnosti.

Kako ustvariti najboljše urbane pogoje za razvoj in realizacijo posameznika, ne da bi pustili prostor za individualizem? Je to sploh mogoče? So lahko pogoji za osebni razvoj in realizacijo posameznika strogo ločeni od individualizma, za katerega so v socializmu smatrali, da lahko pripada samo dekadentni buržoazni kulturi? Lahko o individualizaciji govorimo v povezavi s kolektivismom urbanega okolja? Odgovore na ta in podobna vprašanja bomo poskušal nakazati z opisom nekaterih fenomenov v razvoju določenih vzhodnoevropskih mest v socialističnem in post-socialističnem obdobju.

Moskva: kolektivizem, monumentalnost, konformizem

Industrializacija po drugi svetovni vojni je povzročila masovne migracije s podeželja v industrijske centre. Te so gradili delavci, ki so živeli v (samskih) domovih, kjer so prebivali tudi študenti in dijaki. Študentski domovi niso bili namenjeni samo nočitvam, ampak so bili tudi najpomembnejši kraj kolektivistične družbene vzgoje. Arhitekti so se doseganja teh družbeno-po-

litičnih pričakovanj lotili povsem svobodno in so eksperimentirali s prostorom. Obveljalo je nekakšno pravilo, da so sobe v domovih tako lahko merile le nekaj kvadratnih metrov, zato pa so načrtovali velike javne objekte, kot so klubi, knjižnice, kinodvorane, samopostrežne restavracije ... Od študentov se je tako pričakovalo, da se niso zadrževali v slabih pogojih svoje zasebnosti, temveč da so se premaknili v boljše opremljene prostore, namenjene skupinskim aktivnostim.

Ideološka podstat takšnemu kolektivističnemu načinu gradnje so bile *komunalke*. Večje hiše nekdanjih aristokratov, trgovcev in bogatašev so se v prvih letih Sovjetske Rusije z nacionalizacijo spremenile v prebivališča več družin. Vsak prebivalec *komunalke* se je moral strinjati s pravili kolektivističnega življenja, predvsem z delitvijo prostora z drugimi člani skupnosti (kuhinja, jedilnica, kopalnica, WC). *Komunalke* so bile sprva mišljene kot začasna rešitev, vendar so bile zaradi ideoloških in političnih motivov življenja v skupnosti in v nacionaliziranih stavbah interpretirane kot organizacijska novost. To se je kasneje spremenilo v pravilo pri kolektivističnem arhitekturnem načrtovanju in zidanju stavb. Poleg ideoloških motivov pa so to pravilo podpirali tudi ekonomski razlogi. Z uporabo skupnih prostorov so privarčevali prostor in gradbeni material. Ta tip gradnje, ki se je razširil v Sovjetski zvezi predvsem v 30-ih letih 20. stoletja in po 2. sv. vojni, se ni množično razširil v drugih vzhodnoevropskih državah. Zadnji poskus takšne gradnje je »hiša novega načina življenja« v Moskvi arhitekta N. A. Ostermana iz konca 60-ih let 20. stoletja. Dve 16-nadstropni stolpnici z 812 stanovanji, namenjenim mladim družinam, naj bi prav tako temeljili na sloganu iz 20-ih let: ven iz privatnih prostorov v prostore namenjene skupnemu življenju. Poskus je spodletel, družine so namreč imele raje svojo kuhinjo, jedilnico, sanitarije. Stavba je spremenila namembnost in je danes študentski dom za doktorske študente in goste moskovskih univerz. Z industrializacijo, urbanizacijo, dvigom izobrazbe in posledično vedno večje individualizacije, so se vzhodnoevrop-

* Članek se okvirno opira na delo Nikolaja Genova *Global trends in Eastern Europe. Z vzhodno Evropo mislimo na bivšo Sovjetsko zvezo, s srednjo Evropo pa na Češko, Slovaško, Poljsko in Madžarsko.*

Ker je bila prioriteta v čim krajšem času zgraditi čim več stanovanj, so bili kulturni domovi, drugi objekti za druženje in parki planirani za kasnejše, boljše čase. Ti pa niso prišli nikoli. Soseske so postale spalna naselja, ljudje pa med seboj odtujeni.

ske družbe vedno bolj umikale v prostore privatnega življenja. Naslednji poskus spodbujanja kolektivismu je bilo sovjetsko načrtovanje mest. Povečevanje moči države prek arhitekture je dobilo ime »socialistični klasicizem«. Zanj so značilne monumentalnost, uniformiranost in discipliniranost. Velike uniformirane stavbe naj bi na državljane vplivale tako, da bi ti izkazovali spoštovanje do oblasti in delovali v skladu z njenimi pričakovanji. Državna oblast naj bi posamezniku služila kot najpomembnejši nosilec kolektivne identitete. Primer take monumentalne stavbe v Moskvi sta npr. Moskovska državna univerza in Hotel Ukrajina. Podobne primere lahko zasledimo v Varšavi s Palačo kulture in znanosti, v Berlinu z Alejo Karla Marxa, v Sofiji s sedežem partije. V Novi Gorici je to logiko zaznati na občinski stavbi in »ruskih blokih« vzdolž Kidričeve ulice, prvih stanovanjskih stavbah v mestu.

Stalinovi monumentalni nebotičniki pa niso rešili najbolj perečega socialnega problema vzhodnoevropskih družb – stanovanjskega problema. Po celotni vzhodni Evropi so v prestolnicah in industrijskih centrih od konca 50-ih let 20. stoletja začeli rasti uniformirani, monotoni bloki z vnaprej izdelanimi stenami. Stavbe in razporeditev prostorov označuje funkcionalizem (*funkcionalistična arhitektura*), zato pa o kreativnosti arhitektov in estetskem videzu stavb skorajda ne moremo govoriti. Ta arhitektura ni izražala več nikakršnega ideološkega kolektivismu, sledila je izključno logiki funkcionalizma. Logika komunalk se pri načrtovanju stavb in stanovanj tako ni več upoštevala, ampak so se stanovanja prilagodila individualnim potrebam jedrnih družin. Pri načrtovanju mest in stanovanjskih sosesk pa so še vedno skušali uvajati kolektivismu. Vsaka soseska naj bi imela vrtec, šolo, trgovino, telovadnico, pošto in druge storitve. Ker je bila prioriteta v čim krajšem času zgraditi čim več stanovanj, so bili kulturni domovi, drugi objekti za druženje in parki planirani za kasnejše, boljše čase. Ti pa niso prišli nikoli. Soseske so postale spalna naselja, ljudje pa med seboj odtujeni. Za razliko od zgoraj opisanih klubov, restavracij, dvoran z raznovrstnim programom, so se prebivalci umaknili v depresivno socialno izolacijo. S samimi bivanjskimi pogoji pa so bili ljudje vsekakor zadovoljni, saj so bili boljši kot prej na

podeželju. Pomanjkanje občutka pripadnosti skupnosti, pomanjkanje identitete, odtujenost, nesolidarnost med ljudmi so mnoge spodbudili, da so se takoj po družbeno-političnih spremembah leta 1989 od tod izselili.

Bratislava: funkcionalizem in izolacija

Eno največjih blokovskih oziroma spalnih naselji v srednji Evropi je Petržalka. Ta predel Bratislave, ki jo Donava loči od starega mesta na levem bregu reke, je z industrializacijo, podobno kot drugje pod komunizmom, privlačil prebivalstvo s celotne države. Tukaj živi tretjina prebivalcev polmilijonske slovaške prestolnice. Nekateri se danes pritožujejo nad slabšimi stanovanjskimi razmerami, cenami in najemninami stanovanj, ki niso nič cenejša kot drugod v mestu, nad kriminalom, zanemarjeno okolico in neskrbnostjo prebivalcev ipd., kar skušajo različne iniciative izboljšati. V naselju je na stotine sivih blokov, malo zelenih površin, igral ali igrišč, ta fer trgovina tu, vmes kakšen blok, ki se prenavlja, toplotno izolira in prebarva v oranžno, ta poceni trgovina tam, vmes še cerkev. Vse naokrog pa bloki. Kakšen je utrip takšnega naselja, kako ljudje živijo? Petržalka je, kot je razvidno iz zgornjega opisa, tipično spalno naselje, kakršnih je v celotni bivši komunistični Evropi na tisoče. Zjutraj, ko gredo ljudje v službo, se izprazni, popoldne in zvečer pa se vanj vrnejo.

Če je obdobje komunalk zaznamovalo geslo »ven iz privatnih prostorov v prostore namenjene skupnemu življenju«, bi za funkcionalistično arhitekturo lahko trdili ravno nasprotno. Nek ventil za druženje, počitek od dela in mesta pa so ljudje vendarle imeli. Konce tedna so preživljali na priljubljenih vikendih na podeželju, ob piknikih s prijatelji in delu na vrtovih. Danes lahko vidimo še nadaljnje učinke funkcionalistične arhitekture. Ljudje se zapirajo v privatnost, čeprav še vedno iščejo stik z družbo. Nekateri ga najdejo v njenih nadomestkih paralelnih svetov in prostorov socialnih omrežij. Ne glede na to, kakšno je naše estetsko, racionalno ali kakršnokoli že dožemanje stavb in naselij, kot so Petržalka v Bratislavi, Nový Lískovec v Brnu, Praga v Varšavi ali na tisoče podobnih, lahko z gotovostjo trdimo, da so v obdobju industrializacije in urba-

nizacije rešile stanovanjski problem milijonov ljudi po celotni Vzhodni Evropi.

Varšava: gentifikacija in ograjene skupnosti

S padcem berlinskega zidu in komunizma se je socialistični kolektivizem umaknil neoliberalnemu individualizmu. Nova ideologija je ponudila možnosti za samouresničitev in individualizacijo v ekonomskem, političnem in kulturnem življenju. Nekateri posamezniki, predvsem mladi in ustvarjalni, so uspešno zajahali priložnosti časa, drugi, predvsem neizobraženi in starejši, pa se v novem sistemu niso najbolje znašli in se resignirani obračajo v preteklost.

Socialna diferenciacija se odraža tudi v podobi vzhodnoevropskih prestolnic. Te se spreminjajo po nareku tujega kapitala in če so za Varšavo nekoč govorili, da je Pariz vzhoda (zaradi njenega kulturnega in umetnostnega pomena), lahko to danes zaradi zunanjega videza mesta še enkrat potrdimo. Z enakim nazivom se sicer promovirata tudi Bukarešta in Praga in na nek način lahko obema pritrdimo. Odpiranje vzhodnoevropskih trgov za investicije in kapital, ki je prihajal iz zahodne Evrope in Amerike, je po 1989 vzhodnoevropskim mestom prinesel obilo priložnosti. Visoki nebotičniki v lasti zahodnih multinacionalk, bank, zavarovalnic, svetovalnih pisarn (oziroma njim »outsourceni« objekti) najbolj nazorno kažejo rezultate liberalizacije trgov, privatizacije in prisotnosti tujega kapitala.

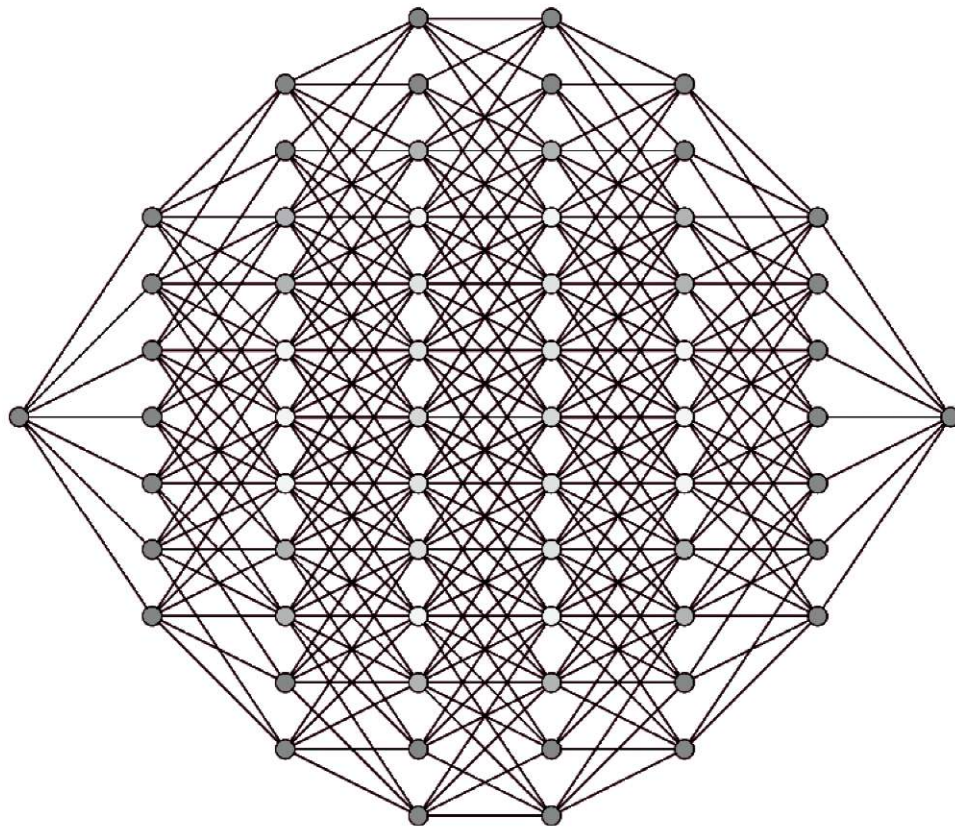
Varšavska Palača kulture in znanosti, Stalinovo darilo Poljski in simbol prestolnice, je danes obkoljena z več modernimi nebotičniki. To kaže, da je samo ena izmed več stavb, da v mestnem načrtovanju vlada diskontinuiteta, hkrati pa potrjuje individualizacijo poljske družbe in kaže na novo geostrateško orientacijo demokratične Poljske. Različne stroke širom celotne vzhodne Evrope – arhitekturna, naravovarstvena, kulturno dediščinska in mogoče še kakšna – se pod pritiski zahodnih *developerjev* čutijo nemočne in izigrane. Hiše, predvsem pa bloki in stolpnice so po vzhodnoevropskih mestih vsaj do začetka gospodarske krize rasle kot gobe po dežju. V veliko primerih stojijo tam, kjer je bil pač zanje prostor, ne oziraje se na umeščenost v okolje in zaključenost stavbnih celot. Nekaterim starejšim stavbam pa so tujci povrnili svoj blišč. Nekoč pomembna tovarna tekstila v mestu Łódź na Poljskem, danes znana pod imenom Manufaktura, gosti veliko nakupovalno središče, kino, hotel, tekstilni muzej, fitnes, igrišča za odbojko na mivki in še kaj – je skratka mesto v malem. Če se izraz balkanizacija uporablja za politiko, sodstvo, literaturo, bi ga lahko

prenesli na javni prostor, na razvoj mest in njeno načrtovanje? Pod vplivom kapitala, lahko tudi kot rezultat migracij, kot npr. tisto večje naselje stanovanjskih hiš beguncev s Kosova, ki se počasi spaja z jugom Beograda.

Spremenjeno podobo dajejo mestom tudi *trgovski centri*. Le-teh je v Varšavi okrog 30, eden večji od drugega, tako v nacionalnem kot srednjeevropskem kontekstu. Mesta so se morala s preusmeritvijo javnega prevoza prilagoditi masovnemu toku ljudi proti tem centrom. Srečujejo se še z drugimi problemi, kot so spremenjen obseg kanalizacijske mreže in velike količine smeti. Vlogo kolektivnega – potrošništva – danes torej prevzemajo trgovski centri.

Če Moskva in Varšava pri načrtovanju mest nimata enakih strategij, pa se v podobni smeri razvijata njuni predmestji. Nekateri bogataši se odločajo za življenje v *ograjanih skupnostih* (*gated communities*). Prebivalci v njih so fizično ločeni od zunanje skupnosti »navadnih smrtnikov« in uživajo podobne storitve kot v socialističnih soseskah: vrtce, osnovne šole, trgovine, zdravnike in druge storitve in so zatorej v mnogih pogledih samozadostni. Večina jih pri odločitvi za selitev v to naselje omenja predvsem varnost. Bogati Poljaki, politična in poslovna elita, tranzicijski dobičkarji, predstavniki mednarodnih organizacij in multinacionalk si ustvarjajo svoj dom v čistem naravnem okolju predmestij. Njihovi otroci obiskujejo privatne šole, kot so npr. American School of Warsaw, najbolj prestižna mednarodna šola (vrtec, OŠ in gimnazija) na Poljskem, za katero je letno treba odšteti od 5000 do 10.000 evrov šolnine. Eno takšnih naselij je Konstancin, nekoč samostojno naselje, danes del Varšave. Starejše hiše, nekatere pod spomeniškim varstvom, ljudje kupijo in obnovijo v prvotni obliki, nekateri pa pustijo, da propadejo in namesto njih zgradijo nove luksuzne hiše s teniškim igriščem, bazeni in vsem, kar spada zraven. Stanejo od nekaj 100.000 evrov naprej, pri čemer igra pri nakupu pomembno vlogo kvaliteta in višina ograje ter mogočno urejen dovoz na posestvo. Konstancin mediji označujejo kot poljski Beverly Hills, v katerem živi nova buržoazija. Vzporednico lahko najdemo z Dedinjami v Beogradu. Ograjena naselja imajo lastno varnostno službo, vratar pa odpre le stanovalcem oziroma najavljenim obiskom. S strani prebivalcev skupnosti je zaznati tudi prezir do revnejših, tistih, ki si ne morejo privoščiti privatnih šol za svoje otroke, potovanja v tujino, privatnih zdravnikov, luksuza. Trend, ki se je začel v ZDA in Južni Ameriki, je tako rekoč preskočil zahodno Evropo, a se vse bolj širi v vzhodno Evropo, kar kaže na veliko socialno-prostorsko

diferenciacijo v vzhodnoevropskih mestih.

Nedaven primer, ki je imel za posledico oziroma je omogočil nastanek številnih ograjenih skupnosti, je bil orkan Katrina, po katerem se je New Orleans spremenil v opisano smer. Ob fenomenu *privatizacije javnega prostora* pa se poraženci tranzicije oziroma starejši, neizobraženi Poljaki, spominjajoč se na gibanje *Solidarnost*, ki je postalo vplivno prav zaradi zahtev po skupnostnem načinu življenja v tovarnah in domovih, po sodelovanju in solidarnosti, vpričo samo-izolacije uspešnih posameznikov čutijo opeharjene in razočarane. Rusi so od preestrojke podobno pričakovali konec izolacije sovjetskih elit od običajnega državljana. Zdaj se moskovska elita pred revščino in kriminalom skriva za visokimi zidovi. Njihova samo-izolacija poteka vzporedno z manjšanjem moči državnih institucij in komercializacijo na vseh področjih ruskega družbenega življenja. Samo-izolacija elit v ruski zgodovini ni nov pojav. Negativna posledica takšnega družbenega razvoja so bile zahteve po radikalnih političnih rešitvah. Takšne pa so v ruski zgodovini bile uspešne le redko. Kdaj že pravijo, da človek umre? Takrat, ko si okrog hiše zgradi zid.

Aglomeracija Dunaj – Bratislava – Győr: suburbanizacija in čezmejna migracija

Suburbanizacija je proces, ki je značilen za vsa tri omenjena mesta. Iz Bratislave, ki se s Petržalko že skoraj dotika madžarske in avstrijske meje, se je v zadnjih letih, zlasti po vstopu v EU leta 2004, izselilo veliko ljudi: na slovaško podeželje v smeri Madžarske, na Madžarsko in v Avstrijo. Ugodni krediti, občutno cenejša zemljišča na drugi strani bližnje meje z Madžarsko in Avstrijo, večja kvaliteta življenja na podeželju, ugodni življenjski stroški, odlična cestna povezava z Bratislavo, vzpon na družbeni lestvici – vse to so dejavniki odločitve za selitev. Čezmejna stanovanjska mobilnost, ki je v zahodni Evropi dobila zagon s Schengenskim sporazumom in ukinitvijo notranjih meja v EU, je posledica spremembe v dojemanju meja – ne več kot ločnic, pregrad, ampak kot magneta novih priložnosti. Poznamo več primerov: omenimo npr. prebivalce obmejnega Winschotna na Nizozemskem, ki se selijo v nemški Bunde, ali primer Karlsruhe, kjer se Nemci selijo čez mejo v Francijo, podobno kot se iz danskega København selijo v Malmö na Švedskem, zlasti po letu 2000, ko je novozgrajeni most povezal

obe mesti. Razlogi so v vseh teh primerih podobni kot tisti, ki smo jih omenili v primeru Bratislave. Prebivalci živijo razpeta med obema državama, odvisno od situacije menjajo svojo identiteto, dnevno se vozijo v svoje prvotno mesto na delo, tam obiskujejo prijatelje in sorodnike, preživljajo prosti čas, se poslužujejo vseh bančnih, zdravniških in drugih storitev. V slovenskem primeru omenimo suburbanizacijo Trsta in z njo povezano poselitev slovenskega Krasa. Tovrstno migracijo zaradi naštetih razlogov imenujemo tudi elastično migracijo. Kljub občasno precej žolčnim odnosom med Slovaško in Madžarsko – ki so posledica meje, začrtane v Trianonski pogodbi po 1. sv. vojni – se več kot 90 % Slovakov na Madžarskem čuti sprejete s strani lokalne skupnosti. Ti v večini primerov pošiljajo otroke v vrtce in osnovne šole v lokalni skupnosti, kjer živijo; enako velja za Slovake, ki so se preselili na slovaško podeželje ob meji z Madžarsko. Ti dve skupini sta pred selitvijo v 62 % primerov imeli lastno stanovanje v Bratislavi, zdaj jih ima 77 % lastno hišo. Veliko jih ima stalno prebivališče še vedno na prejšnjem bivališču. Slovaški prišleki v obmejnih avstrijskih naseljih Hainburg, Wolfstahl in Kittsee imajo, podobno kot priseljenci na Madžarskem in slovaškem podeželju, popolno podporo s strani lokalne skupnosti. Otroci se v osnovni šoli učijo slovaško – ne samo Slovaki, ampak tudi Avstrijci, Turki, Srbi in drugi priseljenci. Bratislava je dosegljiva z javnim prevozom. Geografska in strateška pozicija te srednjeevropske prestolnice ob Donavi, v trikotniku med Dunajem, Győrom (gospodarsko pomembnim središčem na zahodu Madžarske) in Budimpešto, ji omogoča ugodne pogoje za rast. Število prebivalstva Dunaja, Bratislave in Győra vse bolj narašča, hkrati pa se vse bolj širi tudi fenomen suburbanizacije. Območje, ki je geografsko sre-

dišče širše regije »Centrope«, ki poleg omenjenih treh držav obsega še Češko, ima ogromno univerz in raziskovalnih ustanov, visoko tehnoloških podjetij, tovarn avtomobilov idr.: z dobrim medsebojnim sodelovanjem bi lahko postala vrhunski center odličnosti v Srednji Evropi, kar bi lahko bilo podlaga za rast blagostanja. Podobno, kot so se mesta v Porurju povezala v veliko aglomeracijo in so del evropske »modre banane«, tako naj bi mesta na jugozahodu Poljske (Poljske Katowice in še 3 ostala mesta) čez 30, 40 let tvorile veliko aglomeracijo. To nekateri napovedujejo tudi za trikotnik Dunaj-Bratislava-Győr, območju, ki ga bomo čez nekaj desetletij morda poimenovali »srednjeevropsko rdeče jabolko«.

... benvenuti a Lubiana

Podobno kot vzhodnoevropska mesta se spreminjajo tudi slovenska. Sicer počasneje in bolj konservativno, premišljeno. Je s propadom slovenskega gradbeništva in večjim obsegom tujih investicij pričakovati množičnejši prihod zahodnih »developeperjev«? Večjo koruptivnost stroke in (nadaljnjo) balkanizacijo javnega prostora? Bosta stroka in civilna družba, ki sta v primerjavi z Vzhodno Evropo zelo razviti, znali uravnovešati pritiske kapitala na eni in načrtovanje mest ter kvalitete življenja na drugi strani? Se bodo vedno večje socialne razlike tudi pri nas odražale v izoblikovanju ograjenih skupnosti? Kar se nam danes zdi nenavadno, bo čez nekaj let morda del naše realnosti. Demokracija je omogočila razvoj liberalnega kapitalizma in s tem spodbudila ravno novo kolektivistično razsežnost – *potrošnja*. Če je za totalitarno nekoč veljala država oziroma oblast, bo v tem prostoru in času to oznako prevzel produkt demokracije? ●

TUKAJ
bi lahko bil
VAŠ OGLAS.

Za informacije pišite na
urednistvo@razpotja.si.

Skopje 2014: Prostor kot laboratorij izumljanja identitete mesta

Marija Jordeva

Skopje 2014 je vladni projekt Republike Makedonije, ki se je rodil in začel realizirati leta 2010. Gre za arhitekturno prenovo glavnega mesta, predvsem centralnega trga s poudarkom na zgodovini, kulturi, religiji in vsem, kar naj bi predstavljalo identiteto Makedonije.

Ob prvi predstavitvi je načrt projekta vključeval petnajst novih institucionalnih zgradb, okoli sto spomenikov in kipov, nekaj fontan in dva nova mostova, ki bosta vodila k novim stavbam. Načrtovana sta bila tudi obnova in preoblikovanje prepoznavnih simbolov Skopja, kot so Kameni most, trdnjava Kale, staro nacionalno gledališče in oficirski dom, hkrati pa naj bi projekt omogočil nove fasade, novo podobo starejših zgradb, da bodo v skladu z novo podobo prerojenega mesta.

Od prve predstavitve projekta Skopje 2014 je bil načrt že nekajkrat spremenjen: pojavili so se nekateri novi objekti, drugi so bili odstranjeni, tretjim pa se je spremenila vloga oziroma namen. Prav tako se je projekt razpršil geografsko in se ni omejil le na center glavnega mesta.

Glavni ustvarjalec in investitor projekta je Vlada Republike Makedonije oziroma njena vladajoča konservativna stranka VMRO-DPMNE (Notranja makedonska revolucionarna organizacija – Demokratska stranka za makedonsko nacionalno enotnost).

Projekt je sprožil burno javno debato, vendar je mogoče grobo opredeliti dve stališči, ki sta se izkristalizirali v razpravljanju o projektu. Prvo je argumentirano zagovarjalo nujnost projekta glede na aktualno, simbolno praznino na trgu Skopja. Drugo stališče pa je popolnoma negiralo in še vedno zanika nujnost načrta in zagovarja tezo, da nimajo niti pravice niti potrebe graditi kar koli drugega kot sodobne stavbe (še posebej se s projektom ne strinjajo makedonska opozicija, kritiki in nacionalne manjšine v Republiki Makedoniji).

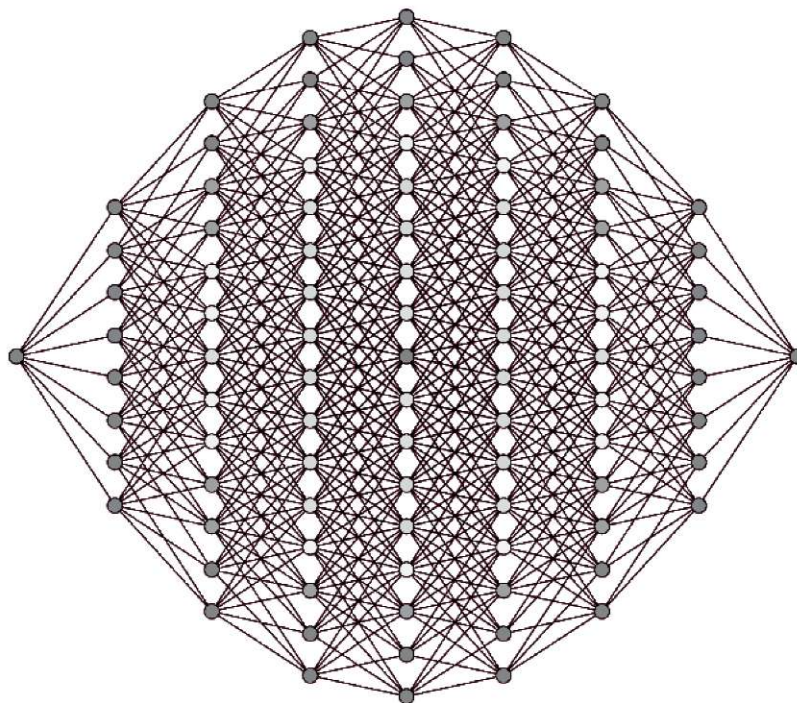
Hitro po objavi vizualizacije se je arhitekt Miroslav Grčev obrnil na sodišče z namenom odpovedi projekta, ker naj bi bil načrt mesta izdelan po neobstoječih in razveljavljenih zakonskih določbah. Ustavno sodišče je odločilo, da se grajenje nekaterih

objektov iz projekta (spomenik Aleksandru Makedonskemu, slavolok »Porta Makedonija«, postavitve spomenikov na mostu Oko in v parku Žena Borec) ustavi, vendar se ne glede na odločitev gradnja in postavitve spomenikov nadaljujeta.

Zakaj se je sploh začelo to dobesedno nasilje nad javnim prostorom? V vsej pestri zgodovini Evrope bomo stežka našli narod, ki bi imel toliko težav pri svojem narodnem konstituiranju in narodni afirmaciji, kot jih je imel makedonski. Zdi se, da je bila Makedonija (morda bolje ozemlje Makedonije) v celotni zgodovini glavno stičišče sporov med sosednjimi državami, dalj časa je bila zatirana in odvisna kot pa samostojna. Šele »avnojska Jugoslavija« je Makedoniji priznala individualnost in ji dodelila nacionalno identiteto, vendar ne brez nadaljevanja sporov: Bolgarija je vztrajno zanikala makedonsko nacionalnost, zanikala je makedonski jezikovni standard, češ da gre za dialekt bolgarskega jezika, Srbija ni priznavala avtokefalnosti Makedonske pravoslavne cerkve, Grčija pa ji je kratila ime in menila, da gre vsekakor za »južno Srbijo«. Celo po razglasitvi neodvisnosti Republike Makedonije (RM) so se spori nadaljevali: njeno ime je postalo predmet spora med njo in Grčijo (čeprav so jo z njenim ustavnim imenom priznala več kot polovica Združenih narodov, vključno z ZDA in nekaterimi evropskimi državami), leta 2001 pa je v Republiki Makedoniji izbruhnil medetnični konflikt med Makedonci in Albanci. Položaj mlade države skozi zgodovino in danes v sodobnosti lahko opišemo s citatom Steppana, ki (še vedno) zajame bistvo njene podrejenosti: »Le ena dežela ni upoštevana kot aktivna udeleženka, čeprav je bila prisiljena igrati glavno vlogo.« Tako je Makedonija igrala glavno vlogo v okoliščinah, ki so jih ustvarjali drugi, zato se o njej tudi govori kot o »nezakonskem otroku«: vsi ga hočejo in nihče ga noče priznati.

Pri tem naj opozorim, da nikakor ne skušam upravičiti nastanka projekta Skopje 2014 in njegove realizacije, ampak zgolj opisati glavni razlog, ki je vodil k situaciji, da ni mogoče opisati ali izvedeti, kdo so Makedonci in kakšni so. Kot ugotavlja antropologinja Ilka Thiessen, je nezmožnost odgovora na to vprašanje povzročila praznino, tako imenovani vakuum. Vzemimo

za primer trenutno začasno imenovanje FYROM (angl. Former Yugoslav Republic of Macedonia), ki Republiki Makedoniji dovoljuje biti del mednarodnih organizacij. Nepriznavanje ustavnega imena, ki je jamstvo (»zamišljene«) državne suverenosti, je nevarno dejanje ekskluzije in segregacije, ki državo vodi k etničnemu nacionalizmu, pravi Angelovska.

Vladni projekt ne ponuja le evropske prestolnice, lepšega videza, investicij in novih delovnih mest, kot pravi glavni investitor projekta. Ta nezmožnost odgovora je vodila v praznino, ki zahteva redefinicijo, poskus iznajdbe identitetne pripovedi.

Identiteta, preteklost in dediščina

Brez slavne preteklosti ni (bilo) nacionalizma. Lahko smo skromni po tem, kar smo, le redko pa smo skromni glede tega, kar smo bili. Nekaj posebnega smo zato, ker se naša preteklost razlikuje od preteklosti drugih. Zaradi njene edinstvenosti smo tudi mi nekaj posebnega. Za oblikovanje identitete in utrjevanje samospoštovanja narodi povzdigujejo ali izumljajo posebno dediščino, v kateri odsevajo stereotipe, ki pripisujejo vrline Nam in jih zanikajo Drugim. (Božidar Jezernik 2010)

Identiteta je bistvena za razvoj psihološkega subjekta. Ni statična, temveč spremenljiva, fluidna in vedno odvisna od socialnega konteksta. Sestavljena je iz avtoidentifikacije, kar je tista

identiteta, ki jo posameznik samemu sebi pripiše in meni, da mu pripada, in identifikacije, ki je posamezniku določena, mu jo prisodi ali določi družba.

Razumevanje identitete in identitetne strukture *kot fluidne in odvisne od socialnega konteksta* sproža razmislek o identitetah kot o dinamičnih procesih in tudi razumevanje, da nenehno konstruiramo svojo realnost in sami sebe. Prav tako sproža razmislek o stigmati kot konstrukt, saj lastnost posameznika sama po sebi ni problematična, če je družbeno-kulturno okolje in posledično posameznik ne prepoznavajo kot take. Zaznamovani posameznik ali skupina se zaveda nesprejetosti in svojih pomanjkljivosti, zaradi katerih ga/jo družba izloča oziroma označuje. Ob tem se odziva na različne načine, in sicer poskuša popraviti, kar sama zaznava kot glavni razlog svoje nesprejetosti.

Kot vemo, celotno področje Balkana vsebuje oznako za določen način vedenja, političnega ravnanja in socialnega družjenja, oznako za vse nekulturno, nasilno, zaostalo, primitivno in barbarsko. Znotraj Balkana pa obstajajo posebne hierarhije in delitve: eni (nacije, narodi, skupine, manjšine itn.) so bolj stigmatizirani kot drugi.

Kaže, da se identiteta v obdobju spremembe kot edine stalnice sedanjosti nagiba k tistemu *otoku stabilnosti in varnosti*, ki mu rečemo preteklost. Preteklost je integrirana v naš občutek

identitete, saj je gotovost o preteklosti nujna za gotovost v sedanjosti, sodobnost pa pomembna za zamišljanje prihodnosti. Pri tem ogromno vlogo igra tudi in predvsem kolektivni spomin, kajti v resnici smo to, česar se spomnimo oziroma se odločimo, da se spomnimo.

V konkretnem primeru smo to, za kar se država odloči, da se spomnimo. Ključnega pomena za konstrukcijo nacionalne identitete je namreč preteklost, ki je interpretirana in preoblikovana (saj preteklost ni univerzalna) predstavljena kot vrednota in pogosto nosi oznako dediščina (tudi tradicija). Tako kot preteklost tudi dediščina ni samoumevna vrednota, temveč je nekaj, o čemer se pogajamo, jo (re)definiramo in je zato ni mogoče misliti zunaj polja političnega. Tako kot vse druge identitete je tudi narodna proces nenehnega preobražanja, preoblikovanja in spreminjanja. Družbeni procesi identiteto ohranjajo, lahko jo spreminjajo, lahko pa jo tudi delno preoblikujejo. Identifikacija s skupno preteklostjo in skupnimi predniki pa obstoju pripisuje pomen, cilj in vrednoto.

Iznajdba identitetne naracije

Zaznamovana skupina ali družba se zaveda nesprejetosti in svojih pomanjkljivosti, zaradi katerih jo drugi izločajo oziroma označujejo. Ob tem se odziva na različne načine, in sicer poskuša popraviti, kar sama zaznava kot glavni razlog svoje nesprejetosti, kompenzira svojo pomanjkljivost na drugih področjih, prilagodi razumevanje lastne realnosti oziroma interpretacijo svoje socialne identitete, stigma lahko tudi uporablja kot izgovor za izogibanje obveznostim, lahko jo razume kot blagoslov, zaradi katerega je nekaj posebnega. S projektom Makedonija skuša popraviti glavni razlog svoje nesprejetosti s strani Evrope in preostale mednarodne skupnosti, ki ga sicer sama zaznava kot takega: nepriznavanje s strani sosedov, zanikanje imena, identitete.

Projekt Skopje 2014 vključuje resne teme s številnimi razsežnostmi in diskurzi, ki ustvarjajo vtis, da je tisto, o čemer se govori, oziroma način, kako se nekaj predstavlja, točno to, kar objekt, ki se na diskurz nanaša, v resnici je. Diskurzi – politični, narodni/nacionalni, kulturni, etnični, religijski, estetski ali arhitekturni, gospodarski, evropocentrični in tako naprej – se med sabo prepletajo (narodni diskurz se na primer prepleta z diskurzom evropeizacije, saj način, kako je projekt zamišljen, kaže na »evropsko« oziroma »zahodno« *zamišljanje* ljudi v skupnosti in evropsko perspektivo boja za osvoboditev ter suverenost), zato je težko določiti jasne meje med njimi, saj so del

obsežne problematike, ki sega daleč v preteklost, opisuje sedanjost in stremlje k določeni prihodnosti.

Na podlagi raziskovanja in opazovanja situacije v Skopju se je kot možno pokazalo v grobem opredeliti in opisati tri glavne pripovedi, ki poskušajo oblikovati pozitivno sliko o družbi kot celoti skozi čas: predstave o preteklosti, definiranje sodobnosti in izbira prihodnosti.

1) Otipljiva zgodovina

Posebna pozornost je v projektu Skopje 2014 namenjena spomenikom in stavbam oziroma ustanovam, ki bodo predstavljale dokazila o zgodovini Makedonije, formiranju makedonskega naroda, narodnem konstituiranju in o vzpostavitvi suverene ter samostojne makedonske države. Tri najpomembnejše obletnice (ustanovitev Notranje makedonske revolucionarne organizacije, ilindenska vstaja in ustanovitvena seja ASNOM-a (Antifašističnega zbora za narodno osvoboditev Makedonije) so izjemnega pomena za Makedonijo, saj ponazarjajo, da makedonska sodobna suverenost ni nastala kar iz ničesar. Med prvimi spomeniki sta tako bila dva, postavljena revolucionarjema Notranje makedonske revolucionarne organizacije Gocetu Delčevu in Dametu Gruevu, tudi prvemu predsedniku ASNOM-a, in predsedniku Socialistične republike Makedonije v Socialistični federativni republiki Jugoslaviji po drugi svetovni vojni Metodiju Andonovu – Čentu. Še mnoge druge znane osebe so upodobljene kot del makedonske zgodovinske kontinuitete. Za kolektivni spomin je relevanten le spomin, ki ga država izpostavi in označi kot vrednega in nedvoumnega. Tako selekcionirana preteklost dobiva tudi materialno obliko, postaja otipljiva zgodovina in stalnica, ki je ne more spremeniti nihče.

2) Ločitev med »nami« in »njimi«

Dogodki v preteklosti so izraz različnih političnih, ekonomskih, kulturnih in drugih dejavnikov; in tako se je glede na njih identiteta spreminjala in redefinirala. Ko je identiteta vzpostavljena, jo družbeni procesi ohranjajo, spreminjajo in lahko tudi delno preoblikujejo, nikoli ni fiksna in statična. Identiteta pa je oblikovana na podlagi razlike do »Drugega«. Zato se zdi, da je namen druge zgodbe ohraniti to identiteto, čeprav pod vprašanjem, kakšno in ali jo sploh ohranja, in ločitev od drugih. Zanimivo je, da se v tej ločitvi od »Drugega« združujeta obe definiciji »makedonstva«, tako antičnost, torej »makedonstvo« z antičnim izvorom, kot tudi slovanskost.

Za Skopje po potresu leta 1963, ki je uničil večji del (60 odstot-

kov) mesta, so bili dolga leta značilni betonski bloki in prazni prostori, vsaj tako »velja« v splošnem diskurzu. Projekt sicer vključuje elemente različnih obdobij in slogov, vendar en slog očitno ni prisoten, to je socialnorealistični. Kaže, da je glavni cilj projekta predelati glavno mesto tako, da se bodo lahko končno prekinile vezi s komunistično dediščino v arhitekturi, in izbrisati njegovo komunistično podobo.

3) Evropeizacija in pozahodnjenje

Tretja zgodba hoče izbrati pot, in sicer zelo specifično – evropeizacijo. Projekt je pokazal, da obstaja določen kompleks manjvrednosti, strah pred »ne biti dovolj evropski«. Ta strah implicira že moto projekta, ki se glasi: »Evropsko mesto potrebuje zgodovinski center«. Ta kompleks oziroma strah je rezultat internalizacije tradicionalnih zahodnih in evropskih pogledov na Balkan kot nečesa nedokončanega, nepopolnega.

Možno je opredeliti dve dominantni, sicer nasprotni stališči: na eni strani je želja dokazati, da je Skopje – in s tem tudi Makedonija – doraslo Evropi, po drugi strani pa obstaja želja vključiti Evropo – in preostalo pomembno mednarodno skupnost – v javno razpravo in tako izvedeti, kaj si misli. Pri tem sta strah in želja biti podobni Evropi stopnjevana do tolikšne mere, da se hkrati posnema Evropa tako pri predstavah o tem, kakšno naj bi bilo evropsko mesto, kot tudi pri kritiki, da se v Evropi te predstave ne dosegajo na tak, ampak na civiliziran način, z debato in javnim dogovorom.

Problem Skopja 2014 je prav v zmanjševanju pomena kulture Skopja. V vsakem evropskem mestu so znane stavbe, spomeniki, fontane in podobno, v Skopju oziroma v Makedoniji pa tega ni. A to ne drži popolnoma. Seveda so v Makedoniji zgodovin-

ska obeležja in spomeniki, ki jih obiskujejo tisti, ki pridejo v Makedonijo. Vendar to ni podobno Evropi. Če hočemo sebe definirati kot Evropejce, moramo delovati kot taki in si lastiti vse, kar si posamezna evropska prestolnica lasti. Tako je to stanje inferiornosti vodilo v strategijo posnemanja in ne v izvornost.

Nadaljevanje iskanja

Čeprav je na prvi pogled videti, da projekt Skopje 2014 (re) definira makedonsko narodno identiteto, jo celo krepi in krepi prepričanje ljudi o tem, počne ravno nasprotno. Na čelu z motom »Evropsko mesto potrebuje zgodovinski center« pravzaprav izpolnjuje vse klišeje o tem, kakšno naj bi bilo evropsko mesto, in tako dejansko preizprašuje identiteto in integriteto Skopja in Makedonije na splošno.

Upoštevač stanje Makedonije in mladih držav drugod po svetu, ki se morajo vseskozi dokazovati, predvsem Evropi, lahko sklenemo, da je kljub pojavom številnih mednarodnih organizacij ter intelektualnim in znanstvenim prizadevanjem prevladujoč pogled na razvoj družbe in kulture še vedno hierarhičen. Zato menim, da se bo redefinicija starih in artikulacija novih identitet tako na Balkanu kot tudi drugod po svetu nadaljevala, dokler bo ta hierarhični pogled, ki vzpostavlja odnos večvrednosti in manjvrednosti, prevladujoč. Redefinicija makedonske narodne identitete pa se bo nadaljevala, dokler je Evropa in preostala mednarodna skupnost ne potrdita kot polnopravnega akterja. Drugače se bo morala dokazovati. Dokazovanje pa je, kot piše Miljenko Jergović, proces, ki se nikoli ne neha, temveč traja, dokler je človek živ, to je njegova stigma, njegov družbeni status in identiteta. Pojavne oblike dokazovanja pa so spremenljive. Nasilje (nad prostorom) je ena od njih. •

Turistična destinacija za domačine

Blaž Bajič

O sodobnem družbenem svetu lahko najbolj plodno mislimo, če ga razumemo kot kompleksen, nepopoln red mimobežnih tokov, ki mestoma sovpadajo, vselej in povsod pa vplivajo drug na drugega. Takšna koncepcija sveta presega enostavno in poenostavljajočo delitev na središče in obrobje, saj v zmedu etno, tehničnih, finančnih, medijskih in idejnih tokov, kot jih je opredelil Arjun Appadurai, tudi trendi iz politično in ekonomsko močnejših krajev hitro dobijo svoje lokalne izraze, ki pa zopet vplivajo na globalno raven. Poleg tega pa nam omogoča eleganten, nedeterminističen in neredukcionističen okvir za interpretacijo delovanja ljudi na lokalnem nivoju. Lokalni akterji globalne trende prirejajo in kombinirajo z lokalnimi ter tako ustvarjajo nekaj novega, čeprav na nek način že znanega. Za najbolj vsakodnevnimi dejavnostmi se skrivajo predstave o skupnosti, neposredni (družbeni) okolici, kako naj bo ta urejena, ter o njenem odnosu s širšim svetom. Našteti procesi se odvijajo tudi na področju turizma in oblikovanja pokrajine. Turizem, ki ga lahko najdemo na najbolj nepričakovanih krajih, je – poleg tega, da je seveda »velik biznis« – simptom ter generator sprememb in stalnic (in tistega vmes) v okolju. V svet, kakršen je opisan zgoraj, so vpeti tudi člani in članice turističnega društva, ki iz prostora okolja ljubljanskega predmestja črpa material, potreben za svoje delovanje, hkrati pa to okolje spreminja.

Verjetno si le redki predstavljajo turistično destinacijo, ko pomislijo na stanovanjsko sovesko Koseze v predmestju Ljubljane. Večini so Koseze znane prav kot to – stanovanjska soveska. Še pred štiridesetimi leti pretežno kmečko naselje je po izgradnji t. i. terasastih blokov postalo znano predvsem po le-teh. V istem obdobju je ob nekaterih starejših hišah zraslo precej novih, postavili so tržnico ter zgradili manjše nakupovalno središče. Nedaleč stran od terasastih blokov so leta 2002 zgradili več elitnih stanovanjskih blokov, sovesko Mostec. Slednja se nahaja

v bližini istoimenskega rekreacijskega središča na severozahodnem pobočju Rožnika ter gleda neposredno na Koseški bajer. Jezerce je nastalo leta 1960, ko so po skoraj 200 letih kopanja glinje tam zgradili tovarno Agrostroj. O nekdanjem industrijskem posloplju danes ni več ne duha ne sluha, saj so vse ostanke tovarne odstranili, tam zgradili že omenjeno sovesko Mostec, na bregu pa uredili sprehajalne in kolesarske poti, postavili klopi in ovalen pomol ter posadili travo in drevje. V tem, povsem »navadnem« naselju deluje Turistično društvo Koseze. Zakaj deluje v Kosezah turistično društvo oziroma komu je njegovo delovanje namenjeno, ko pa vendar v Kosezah ni turistov, ter kako – če sploh – se aktivnosti društva odražajo v prostoru?

O Turističnem društvu Koseze

Turistično društvo Koseze so ustanovili 30. marca 1994 in je od ustanovitve dalje del Turistične zveze Slovenije. Od ustanovitve pa do danes se je število članov povečalo od prvotnih 15 na nekaj več kot 200. Februarja 1998 so začeli izdajati glasilo *Koseški glas*,¹ ki so ga do leta 2003 prejemale brezplačno vsa gospodinjstva v Kosezah, od takrat dalje pa le naročniki in člani društva. Občasno izdajo brezplačno priložnostno gradivo, ki ga na dom prejmejo vsi Koseščani in Koseščanke. Zadnji takšen projekt so izpeljali oktobra 2010, ko so izdali zbornik *Poimenovanje ulic v Kosezah* v nakladi 3500 izvodov. Člani društva so oblikovali svojo spletno stran, organizirali večje število čistilnih akcij, (po)skrbeli za urejeno okolje (kosili travo, obrezovali drevje in grmičevje na javnih površinah, pozimi odstranjevali sneg s sprehajalnih poti v naselju ter jih posipavali s peskom in soljo, praznili koše za smeti ipd.), v naselju so postavili več informacijskih točk – »info kozolcev« – priredili več športnih dogodkov in piknikov, vsako leto pa so izpeljali tudi nekaj izletov po Sloveniji. Od leta 2005 Turistično društvo Koseze organizira »izbor najlepše ocvetličeni balkonov, teras in družinskih hiš«, imenovan *Cvetoče Koseze*. Od svoje ustanovitve dalje Turistično društvo Koseze sodeluje z več organizacijami, ki so kakorkoli povezane s Kosezami. Največ in najboljše sodeluje z Župnijo Ljubljana Koseze, Osnovno šolo Koseze, Četrtno skupnostjo

¹ Glasilo *Koseški glas* je bil moj najpomembnejši vir. Navedki iz revije, pa tudi tisti s spletne strani društva, so v ležečem tisku. Črpal sem iz vseh izdaj od leta 1998 naprej. Dodatni viri so bili intervjuji s člani društva in moje opažanja s terena.

Skoraj vsaka številka Koseškega glasu je opremljena z vizualno podporo: na eni strani pornografirane fotografije »čudovitega« bajerja, na drugi pa fotografije, ki prikazujejo tisto, kar v bajer ne sodi – odpadki.

Šiška, Modelarskim društvom, PGD Zgornja Šiška, Društvom upokojencev Koseze in Zvezo združenj borcev NOB Koseze. O delovanju vseh teh organizacij pišejo v *Koseškem glasu* ter jih tako uokvirajo in delno sooblikujejo njihov glas.

Leta 1998 je svet takratne krajevne skupnosti zahteval, da Koseze dobijo formalni status mestne četrti. Zahtevali so, da se pri njenem oblikovanju upoštevajo »naravne meje – Vodnikova cesta, Šišenska cesta, Večna pot in zahodna mestna obvoznica (lahko tudi vse ostale krajevne skupnosti, ki gravitirajo v KS Koseze)«. Zgodilo pa se je ravno obratno: po 25. letih obstoja so ukinili KS Koseze, naselje pa vključili v ČS Šiška. Del praktičnih nalog pa je prevzelo Turistično društvo Koseze oz. znotraj njega leta 2000 ustanovljeno podjetje za enotno komunalno urejanje naselja EKUN.

Po besedah predstavnika društva so njegovi glavni cilji skrb za urejeno okolje, sanacija divjih odlagališč v naravnem zaledju naselja ter preprečitev pozidave preostalih zelenih površin znotraj Kosez. Z zgoraj opisanimi dejavnostmi (čistilne akcije, obrezovanje drevja, vzdrževanje poti ...) člani Turističnega društva Koseze skrbijo, da bi ostale Koseze »lepe«. Posebej izpostavljajo okoli 500 let staro cerkev Sv. Marjete (znano tudi kot Stara cerkev) in Cerkev Božje Matere Marije (znano tudi kot Nova cerkev), »novozgrajeno atraktivno rezidenco veleposlanika Kraljevine Nizozemske, kmetiji pr' Gabr in pr' Sitar, športni park Ilirija, cerkev Jezusa Kristusa svetih iz poslednjih dni, gasilsko postajo PGD Zgornja Šiška, policijsko postajo, kjer ima sedež Specialna enota policije ter del Poti spominov in tovarništva«. O pomembnosti, zgodovini in prihodnosti teh »zanimivih točk« izvemo vse, kar »moramo« vedeti, v glasilu *Koseški glas*. Točka, kateri je namenjene največ pozornosti, tako v glasilu kot v aktivnostih na terenu, pa je Koseški bajer.

Koseški bajer in njegov praoče

Ker urejanje bajerja in njegove okolice ter drugih lokacij v Kosezah zahteva večja finančna sredstva, kot jih društvo pridobi s članarinami in naročninami na revijo ter oglaševanjem v njej, je društvo večkrat kandidiralo na različnih občinskih in državnih razpisih. V začetku leta 1995 so na Ministrstvu za okolje in prostor zaprosili za koncesijo za upravljanje s Koseškim ba-

jerjem. Po letu in pol so prejeli negativni odgovor, koncesijo pa je dobila ribiška družina Dolomiti. Leta 1998 so znova zaprosili za koncesijo za upravljanje z bajerjem, a tokrat pri Mestni občini Ljubljana, ki pa jo je prav tako podelila ribiški družini Dolomiti. Po trditvah, zapisanih v *Koseškem glasu*, pa je Turistično društvo Koseze tisto, ki vloži največ sredstev in časa v skrb za bajer ter njegovo okolico. Čistilne akcije in vzdrževanje poti okoli jezerc, ki je občasno finančno podprlo nekdanje Ministrstvo za okolje in prostor, je izvajalo ravno turistično društvo oziroma njeni člani in članice. Med bolj uspešnimi je bila čistilna akcija leta 2002, ko so v sodelovanju s potapljači društva Vivera očistili tudi dno Koseškega bajerja. Čistilne akcije bajerja in njegovega širšega zaledja ter ozaveščanje o ekološki spornosti divjih odlagališč so vse do danes ostale med pomembnejšimi dejavnostmi Turističnega društva Koseze. Zaradi nadzora nad bajerjem se je med turističnim društvom in ribiško družino vnela »prava vojna«, v kateri se je proti ribiški družini opredelilo tudi Modelarsko društvo. Po več sporih, povezanih predvsem z ekološkimi vprašanji, ki so nastali na obrežju bajerja, so sklenili »tihan dogovor« o sodelovanju.

Sprehajalne poti na bregovih bajerja in v njegovi okolici so v zadnjih letih, v teku katerih so uredili jezerce in njegovo neposredno okolico, postale priljubljene med sprehajalci, rekreativnimi tekači in kolesarji ter navdušenimi izvajalci joge, ki so si za vadbeno površino izbrali pomol. Na zahodni strani bajerja se v upanju na »ta veliko« pogosto zadržujejo ribiči, občasno pa na nasprotni stani Modelarsko društvo prireja tekmovanja z ladjicami na daljinsko upravljanje. Pozimi, ko gladina jezerc zamrzne, obiskujejo bajer drsalci in drsalke, v neposredni bližini pa (kadar je dovolj snega, seveda) uredijo steze za tek na smučeh. Koseški bajer je skupaj z bližnjo Potjo spominov in tovarništva ter peš potmi, ki prepredajo področje Mosteca in Rožnika ter se raztezajo vse do parka Tivoli, priljubljen kraj za preživljanje prostega časa ne le med bližnjimi prebivalci, temveč tudi med ljudmi iz širše okolice, saj se mnogi do bregov bajerja pripeljejo z avtomobili.

Bajerju ne namenajo največ svoje pozornosti zgolj na terenu, ampak tudi v svojem glasilu *Koseški glas*. V članku *Koseški bajer – naravna dediščina* izvemo, da je »Koseški bajer naravna dedi-

ščina, saj je lepo razvita, biološko zdrava mlaka«, kar »potrjujejo izsledki desetletnega opazovanja in preučevanja«. Naravno dediščino – in s tem Koseški bajer – pa da moramo ohraniti, ker smo radi »sredi narave, ki ji popolnoma pripadamo in smo od nje odvisni, v njej in z njo se dobro počutimo, čemur sledi občutek sreče še za dalj časa življenja in želja po ohranitvi, prenosu teh doživetij tudi potomcem«. Avtorici Vida Breljih in Mirjam Gorenc opišeta živi svet Koseškega bajerja ter podata vrsto navodil, kako z bajerjem pravilno ravnati: ne smemo ga osveževati, obrežje mora ostati obraščeno s primernim drevjem, ribiči se morajo vrniti na višjo raven športnega ribolova, društvo modelarjev mora prenehati s tekmovanji na bajerju, sprehajalci in vsi ostali obiskovalci pa »se morajo zavedati dragocenosti in občutljivosti Koseškega bajerja in temu podrediti svoj odnos. Saj taka načela izvaja v praksi že vsa Evropa!«. Sko-raj vsaka številka glasila je opremljena tudi z vizualno podporo: na eni strani pornografirane fotografije »čudovitega« bajerja, tipično ob sončnem zahodu ali zamrznjenega s številnimi drsalcji, na drugi pa fotografije, ki prikazujejo tisto, kar v bajer ne sodi – odpadki.

V drugem delu članka pa nenadoma izvemo, da je bajer, ki ga opevajo kot naravno dediščino *par excellence*, nastal zaradi kopanja glin v 19. stoletju. Gline so na tistem mestu kopali vse do druge svetovne vojne. Kmalu zatem so enega izmed glinokopov zasuli ter tam postavili tovarno Agrostroy, drugega pa leta 1960 zalili z vodo, saj so potrebovali primeren kraj za preizkušanje namakalnih črpalk, ki so jih izdelovali.

V 19. stoletju je proizvodnjo vodila družina Tönnies. O ustanovitelju glinokopa in opekarne Gustavu Tönniesu ter njegovem delu je bilo v *Koseškem glasu* objavljenih več člankov. Leta 1814 na Švedskem rojeni industrialec se je leta 1845 preselil v Ljubljano, kjer je sodeloval pri gradnji nekaterih pomembnejših zgradb, kot so na primer Kolizej, tobačna tovarna in Kozlerjeva pivovarna. Opeke iz koseške opekarne so uporabili tudi pri konstrukciji skladišč v tržaškem pristanišču, udeležen pa je bil tudi pri gradnji avstrijske Južne železnice. Po njegovi smrti so vodenje tovarne prevzeli sinovi, ki so tovarno sčasoma prodali lastnikom Strojnih tovarn in livarn, iz katerih se je kasneje oblikoval Litostroj. Ker Turistično društvo Koseze pripozna Tönnies kot nekoga, ki je pustil pomemben pečat v Kosezah, v Ljubljani, pa tudi širše, ter povezal Koseze z Evropo, so leta 2002 ustanovili Odbor za obnovo zgodovinskega jedra srednjeveške vasi Koseze in obuditev spomina na industrialca švedskega rodu Gustava Tönnies. Eno od besedil o njem, objavljeno

v *Koseškem glasu*, se zaključuje s pozivom, da bi bilo prav »glede na omenjene pomembne zgodovinske podatke« potrebno »območje Kosez in Koseškega bajerja zaščititi pred novogradnjo, ki po svoji funkcionalnosti ne sodi v ta ambient« ter da bi to »kulturnospomeniško območje morali razglasiti za *Park Gustava Tönnies* (z zgodovinsko oznako na primernem mestu)«. Zgodovinskega parka, ki ga je predlagal omenjeni odbor, pa do danes (še) niso uspeli postaviti.

Srednjeveška vas in kozolci

Če Turističnega društva Koseze spominski park Gustava Tönnies ni pričakal že na mestu samem, pa so imeli to srečo z ostanki srednjeveške vasi. Sama fizična prisotnost ostankov seveda ni zadosten pogoj, da je neka lokacija pripoznana kot pomembna in/ali zanimiva. V *Koseškem glasu*, na spletni strani in priložnostnih izdajah najdemo pisanje o vseh zanimivih točkah in tistih potencialnih, ki to šele postajajo. Pri prvih se pogosto odvijajo tudi različni obredi in zabave – gasilske veselice pred gasilskim domom, maše in drugi katoliški obredi v obeh cerkvah, tekmovanja modelarjev na bajerju, športna tekmovanja v Mostecu ter športnem parku Ilirija in pohod po Poti spominov in tovarištva ter drugi rekreativni dogodki. Drugim pa je namenjena posebna pozornost koseških akterjev – za namen pripoznanja srednjeveške vasi Koseze so npr. ustanovili zgoraj omenjeni odbor ter napisali več prispevkov o kraju, katerega »obstoj sega nazaj v prva stoletja naselitve Slovencev v novi domovini«. Odbor se ukvarja s fizično zaščito in oglaševanjem sledov nekdanje vasi. V *Koseškem glasu* o srednjeveški vasi Koseze beremo, da je »to primer izredne staroslovenske preteklosti« in da »se mora vsaj s tem, kar je še ostalo, in tudi zemljo na tem območju ravnati spoštljivo in jo prihodnjim rodovom neokrnjeno prepustiti kot dokaz nekdanje slovenske bitnosti«. Tudi ostanki ostankov srednjeveške naselbine do danes niso bili deležni priljubljenosti širše javnosti – kljub izrednemu pomenu, ki jim jih pripisuje Turistično društvo, in trudu, ki so ga vanje vlagali.

Pred nekaj več kot enim letom so se v društvu lotili novega podviga. Ustanovili so Odbor za ohranitev in obnovo kozolcev v Kosezah, ki naj bi skrbel za tri razpadajoče enojne kozolce. Ker gre za najnovejšo iniciativo društva, je o kozolcih najmanj napisanega, a glavno sporočilo je jasno: kozolce je treba obvarovati, ker gre za »izreden primer kulturne dediščine v Kosezah«. Kot nekaj izrednega pa so se že znašli na razglednicah, ki jih izdaja Turistično društvo Koseze.

Da bi se nek objekt (na primer kozolci, ostanki srednjeveške vasi ali pa lik in delo Gustava Tönnies) širše prepoznal kot (turistična) znamenitost, je potrebno njegovo poimenovanje, preoblikovanje in izpostavljanje, varstvo znamenitosti, (re)produciranje in distribucija fotografij, besednih opisov ter drugih oblik propagandnega materiala ter, nenazadnje, družbeno reproduciranje znamenitosti. V vseh naštetih procesih pa ima pomembno vlogo določena institucija. Tudi najbolj enostavne reprezentacije posameznih točk prispevajo k prepoznavanju teh kot na nek način posebnih in pomembnih. Mednje sodijo tudi tako vsakodnevne in banalne reprezentacije, kot so turistične razglednice, ki so, kot je zapisal švedski etnolog Orvar Löfgren, močan medij za organizacijo in predstavitev zamisli o preferencah, okusih in znamenitostih.

Plasti posledic

Ob sledenju svojim ciljem turistično društvo Koseze ustvarja svoje, specifične Koseze in tako prispeva k (re)konstrukciji lokalnosti. Lokalnost je v historičnem in dialektičnem odnosu s širšim okoljem – bodisi okoljem mesta, države, Evrope ali globalnih kulturnih tokov. To je razvidno tudi iz dejavnosti omenjenega društva ter točk in vrednot, ki jih promovira. Na eni strani imamo, denimo, v skrb za urejeno okolico preobelečene ekološke prioritete, v izpostavljanju Gustava Tönnies in njegovega dela pa umeščanje Kosez v Evropo. Na drugi strani pa imamo poudarjanje slovenskosti in slovenske tradicije, tako prek prepoznavanja ostankov srednjeveške vasi kot nečesa pomembnega, kot tudi prek skrbi za kozolce na obrobju naselja. Te sestavine (evropskost, slovenskost, tradicija, ekologija ...) se v praksi kombinirajo, čeprav se na trenutke zdi, da so si nekatere med seboj nasprotni. Tako nenehno ustvarjajo nekaj novega, začasno izpogajanega, nekaj nejasnega.

Turizem »klasično« opredeljujejo kot dejavnost, ki ni delo, kot nekaj, kar nam pomaga zbežati od »vsega«, pri čemer imajo v mislih predvsem dom in službo oziroma z njima povezane obveznosti. Turistične izkušnje naj bi bile pomembne prav zato, ker se razlikujejo od vsakodnevnih doživetij. Motivacija turista za potovanje je po Deanu MacCannellu želja biti nekje, kjer trenutno ni. Ob zgornjem orisu zgodovine delovanja Turističnega društva Koseze pa se zdi, da turistično društvo počne bolj malo od tega, kar naj bi bilo povezano s turizmom v Kosezah ali bi bilo namenjeno turistom v Kosezah.² Da je delovanje TD

Koseze namenjeno »predvsem krajanom Kosez«, mi je zatrdil tudi predstavnik društva.

Selektivni spomin na preteklost, odkrivanje in prikrivanje značilnosti, s pomočjo katerih se v razmerju do drugih oblikuje lokalna skupnost, se umeščajo v prostor tudi s praksami turističnega društva Koseze. Naj bodo izumljene ali zavestno začete tradicije, oboje so vezane na nek prostor, ki ga s(o)konstruirata. Da tradicije vsebujejo element romantične fantazije, da se konstruirajo skozi zanikanja in popačitve, pravzaprav ni pomembno – saj delujejo (vsaj potencialno). Pri oblikovanju praks, ki dajejo prostoru pomen, imajo nosilci politične moči pomembno vlogo. V množici različnih akterjev, tako z (mikro) lokalne kot občinske in nacionalne ravni, ki delujejo v Kosezah, si tudi Turistično društvo Koseze prizadeva uveljaviti svojo vizijo kraja. Svojo predstavo prek »množičnih« medijev – *Koseškega glasu*, spletne strani, »info kozolcev«, pa tudi na srečanjih vseh vrst – pri bralcih oblikuje »turistični pogled«, če uporabim izraz Johna Urryja. Turistični pogled v krajini išče in prepoznava posredovane simbole, zanj ima reprezentacija prednost pred materialno resničnostjo. Slednja se mora normi, ki jo postavljajo simboli, šele približati, čeprav je ne more doseči. Vsaka reprezentacija ostaja daleč od »realnosti«, saj izbira samo elemente, primerne za tiste, ki jim je namenjena, in za tisto, čemur je namenjena, kot je ugotavljal Boštjan Kravanja, ko je analiziral turistične prikaze Šrilanke. Vsaka upodobitev mora, če se želi »prijeti« (na fizično lokacijo), če želi biti razumljiva, delovati znotraj skupnega koda. Biti mora na nek način »posebna«, da izstopa, da si jo je vredno zapomniti, hkrati pa mora biti dovolj »domača«, da se jo lahko sprejme. Tovrstno izbiranje elementov povzroči, da se prek reprezentacij oblikuje turistično krajino, ki ni naselje Koseze samo po sebi, ampak je teh nekaj (nastajajočih?) znamenitosti – prej naključne Koseze, torej. Turistično društvo Koseze v skladu s svojimi cilji (varovanje nekaterih točk, skrb za čisto okolje itd.) za Koseščane in Koseščanke oblikuje krajino Kosez. Prebivalci Kosez se fizično ne oddaljijo od svojih domov, morda tudi svojih služb ne, ko stopijo v turistično krajino Kosez. A prav to je najpomembnejše: V istem fizičnem prostoru obstaja več krajin hkrati – turistična je le ena izmed mnogih. Z izstopom iz »vsakodnevnih« Kosez v turistične se kot »pravi« turisti oddaljijo od doma, od dela in od »vsega«, četudi le za sprehod okoli Koseškega bajerja ali obisk ostankov srednjeveške vasi Koseze. ●

² Društvo sicer organizira (turistične) izlete v različne kraje Slovenije, a ti so namenjeni Koseščanom in Koseščankam in ne oblikujejo prostora Kosez.

Grajeni skupni prostor

Maja Trampuž

V Sloveniji prevladuje trend grajenja enodružinskih hiš, močnih, zgovornih barv fasad, z večkotnimi dnevnimi sobami, frčadami, za katere so investitorji našli ideje v različnih revijah, katalogih in »primerih dobrih praks« v okolišju. Eden možnih razlogov za takšno stanje je med drugim tudi dejstvo, da še sami (bodoči) arhitekti ne vemo, kaj »dobra arhitektura« pravzaprav je. »Arhitektura v času globalnega kapitalizma«

»Arhitektura v času globalnega kapitalizma«

Arhitekturni kritiki delijo arhitekturo glede na nalogo, ki jo opravlja. Možni sta dve poziciji: arhitektura v službi zunanje-ga cilja (družbe, trga, politike ...) ali arhitektura s svojo lastno nalogo. Drug kriterij, po katerem teoretiki delijo arhitekturo, je razumevanje njene vloge v svetu. Ponovno sta prisotni dve poziciji: arhitektura sprejema trenutno stanje kot najboljše možno ali pa se zavzema za kritični pristop do družbe in kulture. Na podlagi teh dveh kriterijev lahko razdelimo arhitekturo v štiri kategorije.

Tržna arhitektura je pozicija, kjer je arhitektura v službi trga in sprejema trenutno situacijo v družbi in kulturi. Nastopa kot še ena izmed industrij, podobno kot avtomobilska industrija. Arhitekti »dizajnirajo« produkte (stavba je zreducirana na produkt), ki lahko konkurirajo na trgu, kar pomeni, da jih imajo ljudje radi, saj je arhitektura namenjena ljudem. V kolikor se izdelek (arhitektura) ne prodaja, ga zavržejo. Trg je pogojen s tem, kar se objavlja v časopisih, kar vidimo na plakatih, sejmiš, brošurah, salonih. Arhitektura mora v tem primeru služiti trgu in sprejeti ter se prilagoditi svetu, kakršen je.

Naslednja pozicija zagovarja *arhitekturo invencije*. Arhitektura ima neko svojo arhitekturno nalogo, ki jo izvaja v trenutni situaciji v svetu, ki jo sprejema in do katere se kritično ne opredeljuje. Kriterij za kvalitetno arhitekturo je zreduciran na produkcijo različnosti. Arhitekt ni samo sposoben, ampak je primoran izvesti »skok v neznano«, prisiljen je kreirati novo, ki je že samo po sebi drugačno. Zagovorniki tega principa menijo, da trenutna situacija v družbi koristi arhitekturi, saj spodbuja kreativnost, iznajdbe ... Problem tega pristopa pa je razumevanje novega. Tu je novo že samo po sebi najbolj zanimivo od vsega. Pod krinko prizadevanja za radikalne spremembe, za

resnično invencijo novega, je skrito prizadevanje za (re)produkcijo vedno več novih, fascinantnih, privlačnih ipd. objektov, ki se tudi bolje prodajajo.

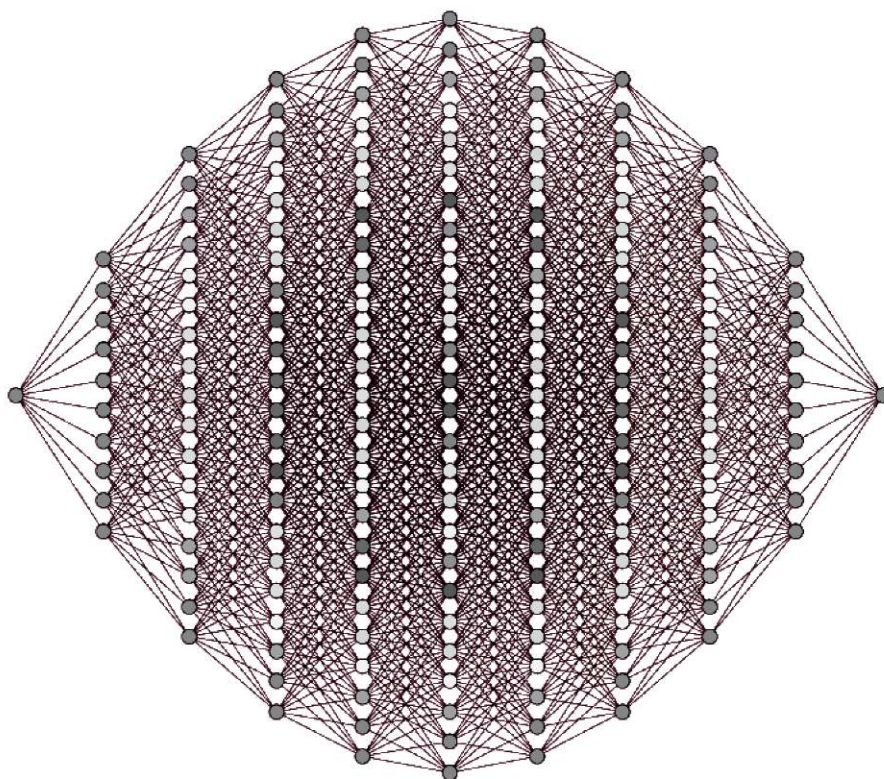
Tretja pozicija je *arhitektura upora* z nalogo neločljivo povezano s kritičnim pristopom do obstoječe družbe in kulture. Arhitektura lahko s svojimi orodji in po arhitekturni poti spremeni svet na bolje. V kolikor doprinese k izboljšanju družbe ne realnosti, je arhitektura že smiselna in upravičena. Ampak kakšna arhitektura lahko doprinese k sodobni, pridobitveno usmerjeni družbi? Trenutni trendi ekoloških in pasivnih hiš počasi postajajo sami sebi namen, saj za njimi stoji npr. celotna industrija izolacijskih sistemov. Potrebno si je postaviti vprašanje, ali pasivna hiša v svoji življenjski dobi povrne investicijo, torej če je taka arhitektura smiselna. V današnjem svetu je izvajanje arhitekture upora skoraj nemogoče, arhitektura je postala le sredstvo za pridobivanje dobička manjšine. V okviru te pozicije je bila praksa dobre arhitekture mogoča v preteklosti, danes pa le na oddaljenih, marginalnih območjih, ki niso še zaznamovana z vplivom trga. Arhitektura tukaj in zdaj pa je v slepi ulici oziroma ni mogoča.

Resocializacijska arhitektura je četrta pozicija, ki se postavlja v službo vsakdanje politike oziroma reševanja socialnih problemov, odpove pa se pravici zavzeti kritično stališče do kulture in družbe danes. Ne ukvarja se z arhitekturo kot umetnostjo, s formo, z ideali, s kritiko arhitekture, kajti to ji odvrta pogled od realnih problemov. Arhitekt v tej poziciji ni kreativni ustvarjalec, ampak bolj projektant konstruktivnih rešitev. Ker kritika obstoječe realnosti ni v pristojnosti takšne arhitekture, obstaja nevarnost, da se postavlja v službo slabe politike in se zadovolji z minimalnimi spremembami, recimo z izgradnjo enega muzeja.

Občutenje arhitekture

Sama se ne strinjam z nobeno od zgoraj navedenih pozicij, ampak zagovarjam tezo, da je arhitekturo treba misliti na način »nekaj več«. Arhitektura naj vedno znova posega v obstoječe, ga prekinja, se o njem sprašuje ... Menim, da je vzbujanje čustev kvaliteta, ki jo vsebuje dobra arhitektura. Ambient, kjer je veliko skladnih razmerij oziroma odnosov, spodbuja čustva in je dober za bivanje, ker uporabniku nudi fizično in psihično za-

dovoljitev potreb. Bivanjski prostor človeka ni statičen, stalno se poustvarja in preoblikuje in s tem nudi različna doživetja (npr. svetloba—tema).

Čutni dražljaji, ki poskrbijo, da se opredelujemo do okolja, niso del arhitekture, lahko pa jih ta obrodi. Nek prostor je lahko zaradi premišljenega oblikovanja (ali čistega naključja) nabit s čustvi in nas zato preseneča, osupne, vzbuja vtis mogočnosti, minljivosti. Do umetnosti ne moremo biti neopredeljeni, arhitektura pa je umetnost takrat, ko nas grajeni prostor že samo s svojim obstojem sili v kritični premislek našega notranjega čustvenega sveta in posledično v ponovno opredeljevanje do sveta zunaj nas, saj nas kot uporabnike spodbuja, da si drzujemo misliti.

Muzej holokavsta v Berlinu je primer arhitekture kot umetnosti. Silovita, mogočna, presunljiva atmosfera, ki jo je s svojimi posegi v prostor ustvaril arhitekt, že sama po sebi vzbuja občutke minljivosti, nevrednosti, praznine. Sprehod po neskončnih hodnikih, zavitih v temo, ki jo prebada žarek svetlobe, v obiskovalcu vzbudi potrebo po premišljevanju o eksistencialnih temah, življenju kot takem in vlogi posameznika v svetu. To je primer dobre arhitekture, saj je arhitektu uspelo, da oblikovan prostor človeka-uporabnika arhitekture sili k po-

novnemu premisleku o lastnih vrednotah in smislu bivanja. Vendar tudi kreacija dobrih arhitekturnih domislekov je lahko zaman, saj arhitektura ni nek odprt eksperiment, prost vseh kriterijev in vrednot, pač pa ima širšo družbeno vlogo. Arhitekt lahko dá idejo, družba pa mora biti sposobna dobro idejo prepoznati in udejanjiti. Zato je navsezadnje dobra arhitektura splet okoliščin. Pri projektu, pri katerem nastopa veliko akterjev (investitorji, arhitekti, strokovna javnost, širša javnost, občinski-državni oddelek za okolje in prostor, politiki ...) je pomembno, da se vsi zavzemajo za isti cilj, ki je vzpostavitev nekih novih kvalitativnih vrednot v prostoru. Le tako je poseg v prostor sploh smiseln.

Moj, tvoj, najin prostor

Letošnji Beneški bienale že s svojim naslovom Common Ground (Skupna tla) nakazuje pomembnost dialoga. »Namen razstave je, da ponovno potrdi obstoj arhitekturne kulture, ki so jo soustvarili ne le posamezniki ampak tudi bogata dediščina različnih idej, združenih v skupni zgodbi,« je dejal njegov letošnji kurator David Chipperfield. Zanimalo ga je, kaj je skupno arhitektom, od pogojev za izvajanje prakse do vplivov različnih miselnih tokov, skupinskih sodelovanj, pridobivanja različnih

izkušenj, opredeljevanja do zgodovine in sorodnost pogledov na različne tematike, ki uokvirjajo in kontekstualizirajo njihovo delo. Prepoznavanje potrebe po intervenciji v prostoru pa vsekakor ni zgolj v domeni arhitektov pač pa tudi krajinskih arhitektov, antropologov, geografov, sociologov, fotografov, kuratorjev, založnikov, medijev, študentov, učencev ... Sodelovanje in izmenjevanje znanj različnih strokovnjakov pri vprašanju prostora je nujno, saj to edini način, da problem obdelamo iz različnih vidikov in s pomočjo različnih metod ter povečamo možnosti za doseg optimalne rešitve. Ne gre pa zanemariti prispevka arhitekturne dejavnosti, ki med drugim tudi kot del politične, socialne in javne sfere, vitalno pripomore k oblikovanju skupnih površin. Na žalost pa je vpliv oziroma pomen arhitekta v Sloveniji trenutno zreduciran na minimum, arhitekturni načrti, podpisani od arhitekta, so namreč nepomemben, birokratsko nujen del, mogoče celo nepotreben strošek pri že tako dragi gradnji hiše. V aprilski izdaji revije *Hiše* se arhitekt Marko Mušič sprašuje, zakaj so nekateri najlepši predeli Slovenije pozidani z brezupnimi, finančno zahtevnimi in nezno postavljenimi novimi stavbami, mladi, odlično izobraženi arhitekti pa nimajo kje izražati svoje kreativnosti, čeprav bi lahko naredili vsaj dvajset odstotkov teh objektov. Očitno imajo ljudje občutek, da bo rezultat približno enak, tudi če se lotijo projektiranja hiše sami, saj arhitektura v očeh javnosti ni veliko vredna. Po mojem mnenju je konstruktivni dialog med javnostjo in arhitekti tisti, ki lahko največ doprinese k izboljšanju grajenega okolja, v katerem živimo Slovenci danes. Skupna tla naj bi med drugim definirala odtenke sivin med javnim in zasebnim prostorom. Velikokrat si javne površine pred bloki prilastijo prebivalci v pritličju in jih po potrebi spremenijo v vrtičke, terase in piknik prostore. Potrebno se je vprašati zakaj. Očitno obstaja potreba po personalizaciji okolja.

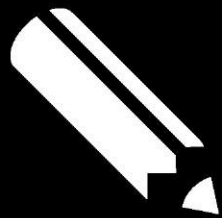
Common ground oziroma »Skupna tla« je bolj privlačen izraz kot javne površine, ki prostor, namenjen interakcijam med ljudmi, opiše zelo neosebno. Velikokrat so zunanje površine projektirane na silo v zadostitev pravnim zahtevam. Vsekakor pa to še ne pomeni, da je prostor z različnimi vrtički pridobil na kvaliteti,

predvsem ker so takšne zasaditve praviloma visoko ograjene in vsaj iz treh strani zaščitene pred pogledi. Mogoče so takšna »poljudna« oblikovanja javnih površin klic na pomoč oziroma obuditev zanimanja stroke za ta prezrt ambient, ki ima za uporabnika arhitekture očitno veliko vrednost in kvaliteto.

Sporočilnost besedne zveze *common ground* vidim tudi v tem, da s padanjem mej (jezikovnih, imaginarnih, zgodovinskih ...) pridobimo vsi, saj se »naš« prostor poveča. Svojevrsten fenomen je potreba Slovencev po ograjevanju svojega bivanjskega prostora. Ne govorim zgolj o zasaditvah (pet metrov visoke ciprese, obvezna živa meja), betonski zidovi, umetno kovane ograje ...), niti ne o tem, koliko proizvajalcev ograj nastopa na sejmu Dom s svojimi slogani: »Urejanje okolice objekta in dvorišča se zaključi z ustrezno ograjo, ki ima varovalen in še posebej dekorativen učinek. Prava izbira ograje doda zadnjo noto ...«. Prav tako ne o vikendaših v Trenti, ki so tradicionalne ograje za živino povišali v neslutene višine, zgolj v bran pred nepovabljenimi očmi naključnih sprehajalcev. Ne, najbolj me je presenetilo, ko sem med brskanjem po počitniških forumih opazila, da imamo Slovenci kot obvezno kamp opremo predvideno tudi bambusovo ograjico!

Pomen odgovornih uporabnikov in oblikovalcev prostora

Pretočnost idej bi spodbudili, če bi vsak od nas dojel, da imamo prostor zgolj v souporabi in torej ni naša last. Prostor je skupna dobrina in pravica vseh, zato bi morali vsakršne intervencije v prostor planirati tudi z mislijo na ostale uporabnike prostora, na posledice, ki jih bo poseg imel na usklajenost med urbanim-grajenim in naravnim okoljem. S prostorom je potrebno ravnati odgovorno, vestno planirati posege vanj in skrbeti za ohranjanje kvalitet, zato se je potrebno v tej smeri izobraževati. Samo etično projektiranje sprememb v prostoru lahko privede do zvišanja kvalitete življenja. Ali kot je rekel psiholog in strokovnjak za izobraževanje Howard Gardner: »Želim, da bi moji otroci razumeli svet, pa ne le zato, ker je svet zanimiv in ker je človeški um vedoželjen. Želim, da svet razumejo zato, da bodo imeli izhodišče, da ga tudi izboljšajo.« ●

**SODELUJTE PRI NASLEDNJI
ŠTEVILKI REVIE RAZPOTJA.**
Svoje prispevke pošljite na elektronski
naslov urednistvo@razpotja.si.

**ROK
ZA ODDAJO:
15. 9. 2012**

»Če iščeš sogovornika za prepir, ga boš vedno našel.«

— Štefan Čok,

zgodovinar in politik

Luka Lisjak Gabrijelčič

Štefan Čok (rojen l. 1983 v Trstu) je doktorski študent zgodovine na Univerzi na Primorskem ter član Pokrajinskega sveta Tržaške pokrajine. Po dokončanem znanstvenem liceju v Trstu se je vpisal na študij zgodovine na tržaški univerzi, kjer je leta 2008 magistriral. Svojo politično pot je začel v Mladinski levici, podmladku Levih demokratov (DS). Med letoma 2004 in 2007 je bil deželni tajnik te mladinske organizacije za Furlanijo – Julijsko krajino. Sodeloval je pri ustanavljanju Demokratske stranke (PD) in bil leta 2007 izvoljen v njeno prvo deželno skupščino. Od leta 2008 do 2010 je bil član deželnega vodstva stranke in njen deželni koordinator za Slovence. Jeseni 2009 je bil izvoljen v državno skupščino Demokratske stranke, jeseni 2010 pa je postal tudi član pokrajinskega tajništva stranke za Tržaško pokrajino. Med letoma 2006 in 2011 je bil svetnik 6. rajona tržaške občine (Sveti Ivan-Kjadin-Rocol), spomladi 2011 pa je bil izvoljen v tržaški Pokrajinski svet. Sodi med pobudnike čezmejne tržaško-koprske sekcije organizacije *International Students of History Association* (ISHA), ki ji trenutno tudi predseduje. Je tudi član upravnega odbora Narodne in študijske knjižnice v Trstu in tajnik tržaške sekcije Vsedržavne zveze partizanov Italije (ANPI-VZPI).

Štefan Čok je mladi obraz slovenske politike v Furlaniji - Julijski krajini. Že vrsto let je aktiven član Demokratske stranke (PD), najpomembnejše levosredinske stranke v Italiji. Na lokalnih volitvah spomladi 2011 je bil na njeni listi izvoljen v pokrajinski svet Tržaške pokrajine, zaseda pa tudi pomembne funkcije znotraj stranke, tako na lokalni kot na državni ravni. Pravi, da ga je v politiko pripeljala predvsem želja po izboljšanju položaja slovenske manjšine v Italiji. Prepričan je, da je to mogoče le prek izboljšanja splošnega demokratičnega ozračja v celotni družbi: zato je odprt dialog med manjšino in večino ena njegovih prioritet. Čeprav se čuti zavezanega slovenski skupnosti, segajo njegova obzorja – in verjetno tudi ambicije – dlje. Italijansko državljanstvo zanj ni, kakor velja za mnoge zamejce starejše generacije, le bolj ali manj naključni podatek v osebnem dokumentu, temveč konkretna zaveza v zavzemanju za skupno dobro. Prav njegova občanska etika in politični angažma sta lastnosti, ki ju deli s številnimi mladimi Italijani, odraslih v obdobju *berlusconizma*, ki se zavedajo, da rešitev za nakopičene težave v državi ni beg v zasebnost, temveč večje sodelovanje v javni sferi. Z mladim zgodovinarjem, doma iz Trsta, smo se sredi maja – tik pred drugim krogom letošnjih lokalnih volitev v Italiji – pogovarjali o njegovem političnem angažmaju, položaju slovenske manjšine v Furlaniji – Julijski krajini ter o splošni politični situaciji v Italiji.

V lokalni politiki si aktiven že vrsto let. Kaj te je spodbudilo k političnemu udejstvovanju?

S politično aktivnostjo sem začel pred skoraj desetimi leti, leta 2003. Od vedno sem se čutil vezanega na vrednote leve sredine, k dejavnemu angažmaju pa me je po eni strani spodbudila zmaga Riccardo Illyja na deželni volitvah, v kateri sem prepoznal začetek nekega novega obdobja. Po drugi strani pa je spodbuda prišla tudi iz čisto osebne izkušnje, ki je tesno povezana z mojo pripadnostjo slovenski narodni skupnosti v Italiji. Nekoč, ko sem se v Trstu na avtobusu pogovarjal s prijateljico, naju je nek pijanec grdo ozmerjal, ker sva govorila v slovenščini. Dogodku že tedaj nisem pripisoval kakšne posebne politične teže: v resnici je šlo le za pijanca. Toda kljub temu sem se čutil globoko užaljenega: ne kot Slovenec, ampak kot človek. Zdelo se mi je nesprejemljivo, da se lahko takšne stvari še vedno dogajajo. Ta ponižujoča izkušnja mi je dala spodbudo, ki sem jo potreboval. Čutil sem, da moram tudi sam pripomoči k spremembi stanja. Najprej sem začel s pisanjem v medijih, čez nekaj mesecev pa me je kolegica na študiju

zgodovine v Trstu spodbudila, da sem se začel udeleževati tudi politično.

Precej značilna zgodba, žal. To se je, praviš, zgodilo leta 2003. Misliš, da se je v zadnjem desetletju situacija obrnila na bolje?

Mislím, da že deset nazaj situacija ni bila slaba. Pijanca, ki me je ozmerjal zaradi materinega jezika, sem lahko srečal tedaj, lahko bi ga srečal danes in verjetno ga bom lahko srečal tudi čez petdeset let. Opažam pa, da so že nekaj časa realne razmere precej drugačne od takšnih ekscesov. Danes lahko srečaš veliko italijanskih sogovornikov, ki kažejo odprtost do Slovencev v Trstu in Gorici, pa tudi zanimanje za slovensko kulturo in jezik. O tem priča vse večje število odraslih Italijanov, ki se odločajo za učenje slovenskega jezika. Seveda je še veliko težav in nerešenih vprašanj, da pa se najti ogromno sogovornikov, ki so pripravljene na sodelovanje in mnogi od njih izkazujejo pristno zanimanje za slovensko stvarnost.

Gledano v celoti, vidiš torej pozitivne spremembe v odnosu večine do manjšine?

Absolutno! To velja tudi, če pomislim na nekatera simbolna dejanja. V spominu mi bo za vedno ostalo srečanje treh predsednikov – slovenskega, italijanskega in hrvaškega – pred dvema letoma v Trstu. Tedaj so vsi trije obiskali stavbo slovenskega Narodnega doma, nato pa se skupaj poklonili spomeniku istrskim beguncem. Tedaj sem se tudi kot italijanski državljan počutil ponosnega, da je spletna stran italijanskega predsednika objavila izjave vseh treh predsednikov v vseh treh jezikih. To je bil za nas izjemno močen simbolni trenutek, ki je kazal na željo, da se odpre neko novo pot. Od tedaj je takšnih simbolnih prelomnic vedno več. Ravno v teh mesecih imamo recimo v Trstu razstavo primorskih modernističnih umetnikov – ne le Tržičanov, temveč tudi ustvarjalcev z drugih predelov Primorske – ki pričajo o pomembnem prispevku Slovencev v tržaško kulturno dediščino. Vse to so pomembni simbolni koraki.

V zadnjih letih je opaziti pozitivne premike glede prisotnosti Slovencev v predstavniških telesih. Lani so slovenski kandidati dosegli pomemb-

ne uspehe na volitvah v goriški in tržaški pokrajinski svet (vanj si bil izvoljen tudi sam), poleg tega je bil prvič v zgodovini Slovenec izvoljen za predsednika tržaškega mestnega sveta. Letos so slovenskega župana po mnogih letih izvolili v občini Devin-Nabrežina, v Gorici pa je prišlo do zanimivega pojava: po novem je večina svetnikov Demokratske stranke, največje opozicijske sile v mestu, Slovencev. Kako ocenjuješ te uspehe? Gre le za slučaje ali za odraz večje zasidranosti Slovencev v političnem življenju lokalnih skupnosti, v katerih živijo?

Strinjam se, gre za pomembne uspehe slovenskih kandidatov. Primer Gorice je nekoliko poseben. Nekateri izvoljeni svetniki so člani vsedržavne Demokratske stranke (PD), katere član sem tudi sam, večina pa jih pripada stranki Slovenske skupnosti (SSk), ki se je v tem primeru odločila, da nastopi s skupno listo z Demokratsko stranko. Obstajajo še drugi primeri, ko stranki nastopata skupaj, a vseeno gre za dve različni načelni stališči: SSk zagovarja koncept etnične stranke, medtem ko Demokratska stranka v Furlaniji – Julijski krajini deluje kot medetnična stranka Italijanov in Slovencev. Sicer pa je na volitvah vedno tako, da gre enkrat bolje, drugič slabše. Tako je bilo, na primer, leta 2003 v Deželni svet Furlanije – Julijske krajine na različnih listah izvoljenih pet Slovencev, na zadnjih volitvah leta 2008 pa le dva. Nihanja vedno obstajajo. Bolj od tega, ali v predstavniških telesih sedi en Slovenec več ali eden manj, je pomembno, koliko posluha ima lokalna uprava do določenih problemov, vrednot in vsebin. Glede tega v zadnjih letih opazamo spremembe na bolje, tudi v težavnejših okoljih, kot sta

Gorica in Trst. Že prejšnji tržaški župan Dipiazza je pokazal precej večjo naklonjenost do slovenske manjšine, kot smo je bili vajeni pri desnosredinskih politikih. Rad bi omenil še en primer. Nova tržaška mestna uprava je pred nedavnim odprla nove slovenske jasli v mestnem središču. Gre morda za majhen, a pomemben premik: do sedaj smo bili vajeni na to, da smo ščitili, branili, ohranjali dosedanje pridobitve, zdaj pa se je prvič po zelo dolgem času zgodilo, da smo dobili nekaj novega. Splošni odnos lokalnih uprav je zato pomembnejši od številčnosti slovenskega predstavništva. Enako velja za splošni odnos italijanskega dela mesta: še kako pomembno je, ali obstaja pri večini določeno razumevanje in občutljivost do tematik, ki se tičejo manjšinskega vprašanja. Zavedati se namreč moramo, da nekaterih ključnih sprememb ne moremo doseči sami, ampak jih je mogoče priboriti le s pomočjo večine.

Glede tega lahko opazimo precej sprememb v zadnjih letih. Na italijanski levici že dolgo obstaja simpatija oziroma, bolj rečeno, strateško sodelovanje s slovensko manjšino. Zdi pa se, da tudi na italijanski desnici počasi izginja nezaupanje do Slovencev in da smo priča počasnemu, a vztrajnemu zatonu italijanskega »obmejnega nacionalizma«. Na zadnjih volitvah v Gorici je kljub zmagi desnice prišlo do pomenljivega poraza nekaterih vidnih nacionalističnih kandidatov, v Trstu se je nekdanji župan Dipiazza predvsem v drugem mandatu odprl slovenski manjšini, v Devinu pa je desna sredina med svoje vrste privabila posamezne slovenske kandidate. Misliš,

da je začel proces normalizacije položaja Slovencev v deželi?

Da, mislim, da v tem smislu prihaja do določene normalizacije. To je nedvomno. Seveda pa ostajajo določeni problemi vedno odprti. Vsaka zmagovita koalicijska skrbi namreč predvsem za svoje interesne skupine, za tiste dele volivcev, od katerih si lahko obeta podpore. Zato se lahko slovenska manjšina ob zmagi sil, ki ji niso posebej naklonjene, še vedno znajde v težavnem položaju. Omenil pa bi še nekaj drugih primerov, ki se mi zdijo zanimivi. Ko smo lani v tržaškem pokrajinskem svetu predložili splošno resolucijo, ki od države zahteva, naj obnovi financiranje za splošni zakon o zaščiti manjšin – torej ne za zaščitni zakon za Slovence, temveč za zakon, ki pokriva vse narodnostne manjšine v Italiji – smo dobili podporo tudi s strani desne sredine. Ko smo kasneje na pokrajinskem svetu in nato v tržaškem mestnem svetu predlagali resolucijo, v kateri smo izrazili solidarnost s *Primorskim dnevnikom* (ki se, kot vemo, spopada s finančnimi težavami), smo prav tako dobili podporo desnice: ne le, da so smo dobili tudi glasove predstavnikov desne sredine, tudi oni sami so posegli v razpravo in nazadnje podpisali našo resolucijo. Skratka: mislim, da se danes uveljavlja načelo, da lahko različne skupnosti, ki živijo v mestu, ne le mirno sobivajo med seboj, ampak tudi plodno sodelujejo in, kljub različnim stališčem glede določenih vprašanj, ki bodo vedno obstajala, skupaj tudi kaj ustvarijo. Mislim, da se je to izkazalo tudi lani ob tržaških občinskih volitvah. Pred drugim krogom je desnica v sili poskušala znova obuditi stara protislovenska gesla in videli smo, kakšni so bili rezultati: popoln neuspeh. To kaže na določeno zrelost mesta, ki je poka-

zalo, da ni več pripravljeno nasedati na šovinistične slogane. Prvič sem pomislil, da ima leвица v Trstu močne možnosti za zmago, ko sem pred dobrim letom prisostvoval simpoziju, ki ga je organizirala Zveza istrskih ezulov. Nanj sta bila povabljeni tudi oba pretendenta za župansko

politizacije zgodovine in na to tudi večkrat opozarjam. Trdno verjamem, da se politika ne sme vmešavati v delo stroke ali vplivati nanjo. Politika mora zagotavljati možnost svobodne razprave in javnosti, predvsem mladim generacijam, omogočiti inštrumente, da spoznajo

nekoga, s katerim se prepiraš. Če hočeš sogovornika, s katerim se boš kregal, ga boš lahko brez težav našel.

Lani je ob tržaških občinskih volitvah desnica pred drugim krogom v sili poskušala znova obuditi stara protislovenska gesla in videli smo, kakšni so bili rezultati: popoln neuspeh. To kaže na določeno zrelost mesta, ki je pokazalo, da ni več pripravljeno nasedati na šovinistične slogane.

mesto, kandidat desne sredine Antonione in kandidat leve sredine Cosolini. Ko je Antonione poskušal sprožiti polemiko tako, da je ponovil nekaj običajnih nacionalističnih stališč glede osimskih sporazumov, sem v dvorani slišal priglase glasove neodobranja, češ, nehajmo že enkrat s tem. Tedaj sem razumel, da se stvari v mestu počasi le spreminjajo.

Omenil si problem zgodovine. V prejšnjem desetletju so bile zgodovinske teme, predvsem glede povojnega obdobja, precej prisotne v javnosti. Kako je glede tega danes? Kako gledaš, ne le kot politik, ampak tudi kot zgodovinar, na zapleteni tržaški zgodovinsko-politični klobčič?

Mislím, da v zgodovinopisju že precej časa poteka strpna in plodna razprava. Slovenski in italijanski zgodovinarji se dobro poznajo, obstajajo tesni stiki, tako v Trstu kot na Univerzi na Primorskem. Dogaja pa se, da te razprave, ki so marsikdaj zelo zanimive, ne prodrejo v širšo javnost. Sam sedim v izvoljenem telesu, a sem hkrati po izobrazbi zgodovinar. V tej dvojni vlogi se dobro zavedam pasti

zgodovino. Glede tega imamo kar nekaj pozitivnih modelov. Eden takšnih je na primer »vlak spomina«. Gre za projekt, ki dijakom italijanskih in slovenskih srednjih šol omogoča potovanje v Auschwitz, kjer se spoznajo z grozotami nacizma. Prek teme uničevalnih taborišč nato preidejo na vprašanje italijanskega fašizma, od tod na fojbe, nazadnje pa se soočijo še s problemom raznolikosti zgodovinskih spominov. Glede tega bi rad omenil anekdoto, ki sem jo doživel pred kratkim. Na nekem srečanju sem slišal predstavnika ene od najpomembnejših organizacij istrskih optantov, ki je razlagal, kako je zadovoljen, da se lahko njegov sin udejstvuje v eni od športnih organizacij italijanske manjšine v Izoli. Tam ima slovenskega trenerja, ki je skupino pred kratkim peljal na gostovanje v Zagreb. Čisto običajna izkušnja, ki pa se je temu gospodu zdela pomembna kot simbol evropske integracije. Mislím, da ta anekdota kaže, da se tudi v tistih segmentih mesta, kjer je bilo včasih težko najti ljudi, pripravljene na dialog, danes lahko dobi sogovornike. Seveda pa je odvisno tudi od tega, kaj hočeš. Ali hočeš sogovornika, s katerim začeti dialog, ali

V tem spremenjenem kontekstu se odpira tudi vprašanje politične strategije slovenske manjšine. Nekako od šestdesetih let prejšnjega stoletja se je med Slovenci v Italiji uveljavila nekakšna dvopolnost: na eni strani so bile skupine, vezane na socialistično Jugoslavijo, in integrirane v italijanske levičarske stranke, na drugi pa skupine, zbrane v samostojni, sredinski stranki slovenske manjšine, ki je pogosto sodelovala s Krščansko demokracijo in s strankami nekomunistične levice. V zadnjih dvajsetih letih so se razmere zelo spremenile, prišlo je do zблиžanja obeh skupin, ki sta se marsikje povezali v tesno strateško partnerstvo. Vseeno pa dvojna struktura, vzpostavljena v povojnem obdobju, ostaja tako na strankarski ravni kot na ravni kulturnih organizacij. Hkrati pa je ves čas slišati pozive k večjemu poenotenju manjšine. Kako sam gledaš na to vprašanje?

Ne verjamem v načelo, »bodimo vsi Slovenci v isti stranki, ne glede na to, kaj mislimo«. Ne verjamem v takšen »južnotiroolski model«, ki nam ga nekateri ponujajo za zgled. Pa ne le zato, ker so naše razmere zelo drugačne, temveč tudi iz načelnega stališča: navsezadnje je vsak od nas, poleg tega, da je Slovenec, tudi državljan. Vsak od nas ima lahko zelo različna stališča glede gospodarskega razvoja, okoljevarstva, delovne zakonodaje, odnosa med politiko in religijo, emigracijo, karkoli. Mislím, da se mora pri stvarnih problemih – pri problemih, ki se postavljajo v vsakodnevem političnem

delovanju – vsaka komponenta družbe poleg svojih legitimnih zahtev tudi trudi, da se zavzema za *splošno* dobrobit. Zato se moramo v svojem udejstvovanju nenehno odločati, kje je tisti trenutek, ko lahko v ospredje postavimo svojo zastavico, in kdaj napoči trenutek, ko je bolje, da zastavica ostane v ozadju in si poskušaj prizadevati, da skupaj z ostalimi pripomoreš k skupnemu dobremu. Vsekakor obstajajo različne vizije vloge Slovencev v Italiji in različne vizije bodočnosti slovenske manjšine. Obstaja vizija bodočnosti, ki poudarja ohranjanje slovenske identitete znotraj bolj ali manj zaprtih krogov: v tem nekateri vidijo zaščito slovenske kulture in istovetnosti ter edino možnost našega dolgoročnega preživetja. Obstaja pa tudi druga vizija, ki zagovarja večjo odprtost do italijanskega prebivalstva. Naj ponazorim s konkretnim primerom. Dolga desetletja smo se pritoževali, da se Italijani ne učijo slovenščine. Zdaj se je začinjajo učiti in številne italijanske družine vpisujejo svoje otroke v slovenske šole. To seveda ustvarja probleme: ni namreč isto, če pouk poteka v razredu, kjer vsi otroci izhajajo iz slovenskih družin, ali v razredu, kjer je velik delež otrok iz mešanih ali celo čisto italijanskih družin. Bistvena razlika pa je, ali to vprašanje obravnavaj kot problem, ki se ga je treba rešiti, v smislu, »čim manj jih je, tem boljše«, ali pa da ga vzameš kot izziv, ki sicer pri naša nove težave, hkrati pa odpira tudi nove priložnosti. Italijanski otroci, ki danes hodijo v slovenske šole, jutri seveda ne bodo postali Slovenci. Sploh ne gre za to. Obstaja pa zelo velika verjetnost, da bodo bolj pripravljeni razumeti potrebe Slovencev in bodo bolj odprti za dogovarjanje s slovensko manjšino. Danes največje razlike znotraj manjšine

obstajajo prav glede teh vprašanj, torej glede odnosa do večine. V kolikšni meri je dobro za manjšino, da se zapre sama vase, saj bomo v nasprotnem primeru izginili? V kolikšni meri je potrebno, da se odpremo, da nas bodo drugi razumeli in nas tudi podprli v naših prizadevanjih? Sam se, iskreno rečeno, bolj prepoznavam v opciji, ki se zavzema za večjo odprtost. Tudi zato, ker vidim, da na italijanski strani obstaja pripravljenost za postopno odpiranje naši stvarnosti. Jasno je seveda, da stvari niso vedno enostavne. Odločitev za večjo odprtost postavlja pred nas kompleksne probleme: od nas zahteva veliko mero previdnosti, a tudi strogost do nas samih, recimo glede skrbi za slovenski jezik, ki mora ostati na določenem nivoju. Ohraniti moramo svoje korenine, vrednote in identiteto, šele nato lahko dodajamo druge identitete. Kajti to je današnja realnost: obstaja več identitet.

V vprašanju šolstva so se izkristalizirale dileme, ki so že dlje časa prisotne v zamejstvu. Pred več kot desetletjem, ob sprejetju zaščitnega zakona, je senator Miloš Budin podal izjavo v smislu, »zdaj lahko končno postanemo italijanski državljani slovenskega jezika«. To je sprožilo burno reakcijo. Jože Pirjevec mu je posmehljivo očital, da hoče postati Italo S'ciavo (v analogiji z Italom Svevom, znamenitim italijanskim tržaškim pisateljem nemško-judovskega rodu, čigar psevdonom pomeni nekaj takega kot »švabski Italijan«). Proti Budinu so nastopili tudi številni drugi intelektualci, na primer Alojz Rebula in Boris Pahor, ki so poudarjali, da morajo Slovenci v Italiji, ne glede na državljanstvo,

ostati predvsem Slovenci. Mislim, da je tudi Pahorjevo poudarjanje pomena narodne zavesti treba razumeti v luči te polemike. V svojih nastopih sploh ne opozarja več na nevarnost izgube jezika ali drugih konkretnih atributov etnične pripadnosti, temveč na narodno identiteto kot tako. Zdi se, da je zanj največja nevarnost prav omenjena Budinova vizija – da bi Slovenci sicer ohranili svoj jezik in kulturo, a da bi se nacionalno začeli identificirati z Italijo (podobno kot francosko govoreči prebivalci doline Aoste). Kakšno je tvoje stališče glede teh dilem?

Globoko sem prepričan, da tu ne gre za nasprotujoča si koncepta, da ena pozicija ne izključuje druge. Sam se imam za Slovenca. Pika. Imam pa se tudi za italijanskega državljana in me torej še kako zanima, kaj se dogaja v tej državi. Želim si, da bi moja država imela najboljše možnosti za nadaljnji razvoj – čeprav se zdaj morda zdi v precej klavrnem stanju, a to žal velja za celotno Evropo. Vsekakor pa mi ni vseeno, kaj se dogaja, če naj uporabim znano metaforo, na desnem bregu Soče. Ne morem sprejeti stališča, da bi me moralo zanimati le to, kar se dogaja na našem koncu, vse, kar se dogaja drugod po državi, pa ni moja stvar. Ne, tudi tisto je moja stvar! Zato verjamem, da se moramo Slovenci kot italijanski državljani udeleževati tudi splošnega političnega in družbenega življenja v državi, ker nam do tega ne more in ne sme biti vseeno. Ne bom rekel, da se mi vsa ta razprava zdi umetna ali odvečna, a sam resnično ne vidim bistvene razlike v tem, če nekdo reče, »sem Slovenec z italijanskim državljanstvom«, nekdo drugi pa, »sem italijanski državljani slovenskega jezika«. Ne vidim kakšnega globokega

prepada med obema pristopoma. Glavno je, kakšen odnos imaš do drugih: do ostalih pripadnikov manjšine, do Slovenije, do Italije. Vedno tudi ponavljam, da se moramo izogibati posploševanju v smislu, »Slovenci mislijo tako, Italijani mislijo drugače«. Pogosto se kakšno izjavo, ki prihaja iz italijanskih krogov, kar razglasi za »stališče Italijanov« in obratno. Naj dam primer. Nedavno tega je italijanski desničarski časopis *Il Giornale* ostro kritiziral Borisa Pahorja, kar je precej močno odjeknilo tudi v Sloveniji. Upravičeno. Vendar tisto ni bilo mnenje italijanskega tiska, še manj pa mnenje vseh Italijanov. Šlo je za stališče določenega časopisa, ki ima zelo jasno profilirano uredniško politiko in od katerega si kakšnega drugačnega mnenja ne moremo niti pričakovati. Ko pa je mesec kasneje mnogo pomembnejši dnevnik *Il Corriere della Sera* Pahorju posvetil skoraj celo stran in o pisatelju podal široko in poglobljeno oceno, nisem opazil, da bi to posebno odmevalo v slovenskih medijih. Mislim, da bi tudi v Sloveniji potrebovali malo drugačen pristop glede teh zadev. Zdi se mi, da se slovenski mediji Slovencev v Italiji spomnijo le tedaj, ko je kakšna težava, napad ali polemika. Dogajajo se tudi pozitivne stvari in prav bi bilo, da tudi te dobijo svoj prostor v medijih, saj se v nasprotnem primeru v Sloveniji ustvarja slika stanja, ki je precej drugačna od resničnosti.

Če se obrneva, kot praviš, »na desni breg Soče«: trenutna politična situacija v Italiji je nekoliko nenavadna. Težko bi rekel, da je kaotična, saj je prisotna politična stabilnost, kakršne že dolgo ni bilo, poleg tega se mi zdi javna razprava tako umirjena, osredotočena in strpna kot že dol-

go ne. Hkrati pa se odvija počasen, a zanesljiv razkroj političnega sistema, primerljiv s tistim ob izbruhu podkupovalnih škandalov na začetku devetdesetih let. Kriza je zajela vse politične stranke. Na eni strani vladavina tehokratov, na drugi pa vzpon nestranskih gibanj predstavlja velik izziv za klasične politične strukture. Kako doživljaš to politično krizo kot član Demokratske stranke, ki je ena od glavnih stebrov italijanskega političnega sistema?

Situacija v državi je zelo zapletena in tudi zelo kritična. Upoštevati je treba, da je sedanja tehnična vlada nastala kot posledica prejšnjih zgrešenih in nekonistentnih politik. Berlusconijska vlada je bila, kar je bila: na žalost mislim, da je tudi izven Italije postalo bolj ali manj znano, s kakšno politično garnituro smo imeli opraviti, zato glede tega nima smi-

leta. To je tudi uspelo, saj je zakon pomembno vplival k dvoumnemu volilnemu rezultatu. Če bomo še na naslednje volitve šli s tem zakonom, bi se lahko zgodilo, da bo ena koalicija dobila veliko večino v enem domu parlamenta, druga pa veliko večino v drugem domu. Ker je v Italiji v veljavi popolni dvodomni sistem, kjer je zaupnico vladi izglasujeta oba doma parlamenta, bi bilo praktično nemogoče imenovati novo vlado. Tehnična vlada je bila tudi zaradi tega nujna, saj je strankam omogočila čas, da se domenijo o spremembah volilne zakonodaje. Vladni nepopularni ukrepi pa so postavili v kočljiv položaj velike stranke, ki jo podpirajo, kar je na lokalni ravni omogočilo razmah raznih novih gibanj, ki jim očita jo »antipolitičnost«. Ne vem, če je ta izraz upravičen. Tisti, ki se zdaj na lokalni ravni angažirajo v teh gibanjih, so predvsem ljudje, ki si želijo sprememb in menijo, da jih stranke, kakor obstajajo se-

Sam se imam za Slovenca. Pika. Imam pa se tudi za italijanskega državljana in me torej še kako zanima, kaj se dogaja v tej državi.

sla izgubljati besed. Zato so bile nujne spremembe že pred iztekom mandata. V trenutku, ko je prejšnja vlada izgubila podporo v parlamentu, so bili vsi gospodarski kazalci izjemno slabi: če bi prišlo do predčasnih volitev, bi se reševanje ključnih problemov zavleklo, kar bi stanje le še poslabšalo. Poleg tega je treba upoštevati, da je volilni zakon, ki trenutno velja v Italiji, popolnoma nor. Nima nobene logike, kar je priznal celo njegov avtor. Nastal je leta 2005 z edinim namenom, da bi levi sredini preprečili prepričljivo zmago na volitvah naslednjega

da, niso sposobne izvesti. Glede tega bi rekel tako: res je, da imamo novo vlado, a razmerje sil v parlamentu je še vedno isto kot ob zadnjih volitvah leta 2008. To vpliva tudi na sposobnost posameznih strank, da vplivajo na konkretne vladne politike. Mislim, da je moja stranka, Demokratska stranka, ravnala odgovorno. Če bi ob padcu Berlusconijske vlade zahtevali volitve, bi do teh najbrž prišlo in verjetno bi tudi zmagali. Toda zmagali bi na ruševinah države. Verjamem, da je kdo tudi zadovoljen, da postavi svojo zastavico na kup ruševin, a dolgoročno od

tega ni velikih koristi. Moja stranka skuša na državni ravni storiti, kar se v danih razmerah pač da. Jutri bo potekal drugi krog županskih volitev in prepričan sem, da se bo izkazalo, da je na lokalni ravni leva sredina močnejša, kot je kazalo pred dvema tednoma (v drugem krogu občinskih volitev v Italiji je leva sredina zmagala skoraj povsod, razen v treh največjih mestih, kjer so zmagali neodvisni kandidati, op. a.). To pa še ne pomeni, da je problem rešen. Ravno nasprotno. Res je namreč, da se v Italiji ustvarja nekakšna politična praznina. Zaupanje, ki ga ljudje namenjuje dosedanjim strankam, je zelo nizko. To velja tudi za mojo stranko, to je precej jasno. Vprašanje je, kako se bo razvila situacija v naslednjem letu, odvisno predvsem od uspešnosti tehnične vlade pri napovedanih ukrepih za spodbujanje gospodarske rasti. Pomembno bo tudi, kako bo to vplivalo na socialno pravičnost, v političnem pogledu pa bo morala Demokratska stranka pokazati svoje konkretne uspehe v tem obdobju. Glede tega bi rad omenil pomembno vlogo, ki jo je imela stranka pri omiljenju oziroma izboljšanju reforme delovne zakonodaje, ki do je predlagala vlada. Naslednjo leto bodo vsekakor parlamentarne volitve in upam, da bodo potekale po drugačnem volilnem sistemu, čeprav možnosti za njegov sprejem niso ravno velike. Kljub vsem neznankam pa mislim, da se bodo politične sile na koncu vendarle pregrupirale v dve veliki opciji, napredno in

konservativno. Naslednjih volitev si ne znam si predstavljati drugače kot spopada neke zmerno leve in zmerno desne opcije, čeprav še nikomur ni čisto jasno, kako bosta izgledali.

Po eni strani bi se strinjal, da je uspeh nestranskih gibanj – tu mislim predvsem na t.i. »Gibanje petih zvezdic« komika Beppeja Grilla – v veliki meri reakcija na tehnično vlado, po drugi strani pa so ta gibanja plod dolgoletnega nezadovoljstva s celotnim strankarskim sistemom. Ne le z Berlusconijevo opcijo, ampak morda še v večji meri z neodzivnostjo, okostenelostjo in podkupljivostjo leve. Podobno kot drugod po Evropi je na udaru kritik tudi strankarski sistem kot tak, predvsem notranja nedemokracičnost strank. Se ti ne zdi, da je politično gibanje, ki ga vodi satirik, predvsem simptom krize političnih elit v državi?

V primeru Demokratske stranke bi si upal trditi, da smo marsikdaj še preveč demokratični in ne premalo. Če znotraj naredimo primarne volitve, na katerih zmaga kandidat druge stranke, se nam lahko očita vse, a ne tega, da nismo demokratični. Lahko da nam včasih primanjkuje politične pameti, a notranjo demokracijo gotovo imamo. Večkrat se je zgodilo, da smo šli na primarne volitve, kjer je naš kandidat izgubil in v takih primerih smo vedno lojalno in brezpogojno

podprli demokratično izbranega skupnega kandidata koalicije. So tudi stranke, ki nimajo dovolj notranje demokracije in glede tega bi se lahko vsaj malo zgledovale pri nas. Bolj kot notranja demokracija nam mogoče manjka večja doslednost v boju proti korupciji in vsemu, kar je s tem povezano. Sem spada tudi razvejani klientelizem in to, da se stranka pogosto pusti preveč vplivati od interesnih skupin, tako da včasih ni več sposobna izvesti tistih ukrepov, za katere se zaveda, da bi bili potrebni. Predvsem glede tega bi se morali izboljšati tudi mi. Ne trdim, da se na tem področju ne trudimo. Ampak ko pride na dan, da je določen politik skorumpiran, javnosti ne zanima, če je v eni stranki le nekaj takih primerov, v drugi pa na stotine. Javnost bo preprosto rekla: vsi so enaki. Ravno zato moramo biti glede tega zelo strogi, predvsem do samih sebe. To velja vedno, še zlasti pa v časih, ko od državljanov zahtevamo žrtve, varčnost in jim govorimo, da so potrebne reforme. Če hočeš, da ti ljudje zaupajo, moraš ravnati na verodostojen način. Svoji stranki ne očitam systemske korupcije, očitam pa ji, da se ni dovolj hitro odzvala na primere podkupovanja, v katere je bila vpletena. Tu se je zastonj izgovarjati, češ, da gre za posamezne primere, v nasprotnem taboru pa gre za sistem korupcije. Na vsak primer se je potrebno odzvati hitro in odločno, saj v nasprotnem primeru tudi sami pomagamo k rasti nezaupanja v politiko. ●

POVEŽITE SE Z REVIJO RAZPOTJA!

www.razpotja.si
twitter: @Razpotja
facebook: razpotja

Identiteta Slovenije

Kako opredeliti identiteto slovenske države v 21. stoletju? To je vse prej kot nepomembno vprašanje. Brez odgovora nanj ni mogoče voditi ne notranje ne zunanje politike. A če pustimo ta politični element ob strani: brez odgovora na vprašanje lastne identitete država ne more uspešno izvajati procesa socializacije, tj. ustvarjanja državljanov skozi šolski sistem. Vprašanje identitete je vprašanje o biti: tukaj in zdaj ter za prihodnje rodove.

Komentar: Matej Avbelj

Kje se torej skriva problem identitete slovenske države? Zakaj se nam zdi, da je ta neizbrušena; da je razklana in da je kot take – ene same – pravzaprav ni? Na tako zastavljena vprašanja bi lahko podali celo vrsto odgovorov. Ker za to nimamo prostora, se bo treba omejiti na tiste najbolj prepričljive. Med njimi so vsaj: zgodovinski, geografski, kulturni in politični odgovori.

Zgodovina Slovenije je bila neizbežno pogojena z njenim geografskim položajem. Slovenski narod, o državi vse od Karantanije pa do leta 1991 ne moremo govoriti, je bil in ostaja na presečišču najpomembnejših evropskih svetov. Na našem ozemlju oz. vsaj v njegovi neposredni bližini se stikajo romanski, germanski, ugrofinski ter muslimanski svet.

Sami kot slovanski narod, če se naslonimo na nekatera zgodovinska dognanja, menda nismo enovita tvorba. Slovani v Vzhodnih Alpah, iz katerih smo kasneje izšli Slovenci, so nastali iz dveh tokov: prvi je prihajal s severa, drugi z juga. Slovanskost Slovencev je prav zaradi življenja na križišču najpomembnejših evropskih svetov nekoliko specifična. Verjetno smo najmanj slovanski od vseh Slovanov. Na racionalni ravni smo se navzeli ratia germanskega sveta, kultivirane radoživosti romanskega sveta, na podzavestni in čustveni ravni pa v nas še vedno brbota nemirna slovanska kri. To je, morda boste soglašali, precej shizofren nacionalni

mindset, ki nas v identitetnem smislu potiska v vse tri svetove, hkrati pa ostajamo sami v svoji specifikki.

Z drugimi besedami, v evolucijskem smislu je slovenska identiteta čisti postmodernizem: slovenstvo je kompozicija slovanstva, germanstva, romanstva – vse to, a hkrati nič samo od tega. Slovenstvo je težko opredeljivo z vidika zunanjih opazovalcev, z vidika nosilcev te identitete pa je pogosto zelo naporno, saj v enem združuje kulturne elemente, ki so morda v bistvenem nezdržljivi. To poraja znano svetobolje, v katerem smo Slovenci zares dobri.

Vse doslej napisano je, če soglašate z mojo tezo, v največji meri veljalo do vstopa Slovencev v Kraljevino SHS. Tedaj smo namenoma pretrgali vez z germanstvom in se skušali izolirati od romanskega sveta, tako da smo poiskali zavetje pri južnoslovanskih narodih. Slovenski narod je tedaj skozi široko odprta vrata stopil na Balkan, od koder se zdi, da ni povratka. To je bil svet – čeprav slovanski – povsem druge mentalitete in uzanc, kot smo jih bili vajeni, in ki je na nas v sedemdesetih letih, kolikor je trajal, pustil (dolgo)trajne posledice. Te so v najširšem kulturnem smislu vidne še danes. Torej dvajset let po tem, ko smo l. 1991, ponovno namenoma, pretrgali vez razvpitega bratstva in enotnosti ter stopili na pota samostojne države, z lastno identiteto, podčrtano z evropskostjo ter s hkratnim sveto-

vljanstvom in komunitarnim slovenstvom. To je bil cilj, vsaj sam sem ga tedaj v najstnikskih letih razumel tako, ki ga slovenska politika do danes ni uresničila. Ta je ustvarila in še naprej ustvarja dve Sloveniji. Eno, ki se je menda začela leta 1941, in drugo, ki je nastala leta 1991. Prva črpa korenine v partizanstvu, zato tudi Titu, jugoslovanstvu in je vrednostno ter geopolitično orientirana bolj na jug ter vzhod. Druga ne zanika pomena narodnoosvobodilnega boja, a hkrati opozarja na njegovo zlorabo v prid totalitarnega režima. Za to drugo politiko je jugoslovanska epizoda vsaj neuspeh, če že ne prvovrstna napaka, kar ji narekuje vrednostno in geostrateško orientacijo na zahod. Na teh zgodovinskih, geografskih, kulturnih in političnih predpostavkah torej temelji slovenska identiteta. Zgodba, ki jo Slovenci povemo o sami sebi, v katero verjamemo, se z njo identificiramo – in torej smo. Ta zgodba ni koherentna in niti ni ena sama. To seveda ne pomeni, da smo narod brez identitete. Nasprotno, imamo jih celo (pre)več; ki pa jim zaradi kulturno-bojnih peripetij ter banalnih personalnih rivalstev v visoki družbi ne uspemo najti skupnega imenovalca. Ker nam brez njega na dolgi rok ne bo dano niti stati, kaj šele obstati, bi morala biti ena od naših prednostnih nalog njegova identifikacija in ohranjanje. Naloga ni težka, še posebej, ker je cilj znan: evropska Slovenija. ●

En klasiko z delitvijo političnih točk

Vsaj od boja med poganskim Črtomirjem in krščanskim Valjhunom sèm je prisojno podalpsko pleme kronično razdeljeno. Na grobo: mladosloven- ci, starosloven- ci ... liberalno meščanstvo, ljudsko kmetstvo ... partizani, raznobarvne garde ... komunisti, protidržavni elementi ... pomladniki, kon- tinuiteta ... anarhokomunjarji, klerofašisti ... črni, rdeči ... Janša, Kučan ... Janša, Jankovič ... džamiJA, džamiNE ... proti posvojitvam otrok v isto- spolne skupnosti, padli zakon, ki tega sploh ni reguliral ... realni sektor, javni sektor ... žabarji, plavžarji ... Zahovič, Katanec ... Viole, Močvirniki ... kavbojci, Indijanci ...

V kriznih časih bi namesto vsesplošne pa- nike in čezpalčnih delitev znal biti bolj uporaben kanec pragmatizma. Ali pa vsaj ustvarjalnosti. Priporočilo velja za vse: upravljavce realnih vzvodov oblasti, medi- je, kot tudi bolj ali manj kritično javnost. Dejstva, da je družba zaradi demografskih, podnebnih, globalizacijskih in drugih pro- cesov na pomembnem razpotju, verjetno ni potrebno več dodatno utemeljevati. V širšem geografskem smislu nas je vse več, v ožjem smo vse starejši. Vsi skupaj pa di- hamo smog in trepetamo pred naslednjim potresom, cunamijem, meteorjem, talje- njem katerega od polov, atomsko vojno, po- manjkanjem vode, monopolizacijo naravnih virov ali katerokoli poljubno nevšečnostjo. Prej omenjene delitve so v tej luči malenko- stne. Za bivšo delavko in delavca izropane- ga, prežvečenega, izpljunjenega in pohoje- nega Primorja ter tisoče njunih »kolegov«, pa žaljive.

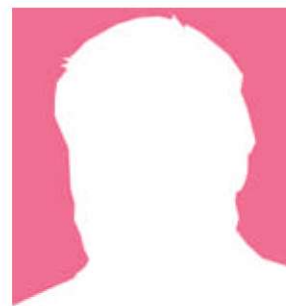
Jasno, diametralno nasprotje situacije v obliki dogmatskega normiranja je mogo- če. Uradni Hanoi je po koncu vojne sredi sedemdesetih in dolga leta po tem aktiv- no tabuiziral poststresne sindrome svojih, severnovietnamskih borcev. Namesto tega jih je za nedolžen čas uniformiral: vsi so bili omniimunni heroji, na katere naj vojne grozote ne bi imele trajnega vpliva. Eden

redkih, ki se je umetelnemu primežu sodob- nega vietnamskega diktata izvil, je bil Bao Ninh. Nekdanji vietkongovec je v mednaro- dnem prostoru zaslovel z objavo in prevodi romana Žalost vojne. Na frontah je avtor preživel od svojega sedemnajstega do pet- intridesetega leta. »Preteklost mi je o moji prihodnosti lagala. Sivi sedanjosti ni vide- ti konca,« je obupano zapisal, razmišljujoč o izgubljeni mladosti in najbolj potentnem obdobju življenja.

Čas, prostor ter odvodi trenutnih okoliščin pogojno dopuščajo le eno vrsto delitve, ki bi v zatohlo družbenopolitično ozračje vne- sla prepotrebno burjo. Klasični razcep »levo – desno«. Tisti, ki nas, magari nominalno, deli po liniji pričakovanj glede vloge drža- ve pri njenem odzivanju in razreševanju izzivov sodobnosti. Polarizacija, v kateri je pasivna/aktivna država najmanjši skupni imenovalc. Del rešitve ali del težave. Ne glede na delovne smernice in programske ločnice imata »ideologiji«, če si priznata ali ne, skupen cilj. Maksimalno državo blagi- nje, s polnim davkoplačevalskim fondom na strani fizičnih in pravnih oseb, s prokreativ- nim svobodnim trgom ter dostojno varno- stno mrežo za skupine na margini, ki se tam ne znajdejo nujno po lastni krivdi.

Temu civilizacijskemu dogovoru je mogoče slediti od biblijskih časov do sleherne reso-

lucije OZN, EU, OECD, G-8 ... V Sloveniji se na tem polju dogajata dve dobri in ena slaba stvar. Prvič: prihod Virantove Državlanske liste je odprl vrata klasični delitvi. Zaradi dnevnopolitičnih potreb se stranka pred- sednika Državnega zbora sicer promovira kot sredinska, vsebuje pa neoliberalne na- stavke, ki so korenine pognali pri žlahtnem konservatizmu. Res pa je, da pravi izziv ministra Šušteršiča v obliki končne rešitve vprašanja Nove ljubljanske banke šele čaka. Drugič: domoljubje, ki je bilo v preteklih de- setletjih skoraj v ekskluzivni domeni skraj- nejših kvazidesničarskih gibanj, se lahko preseli, kamor mu je ljubo. Definicija drža- ve kot geografsko zaokrožene in kulturno koherentne enote s pripadajočimi simboli je danes pomanjkljiva. Država niso le šen- gen, ustava, zastava, grb, himna in voljeni poglavar, ki jih je potrebno – tudi z nasiljem – braniti pred zunanjimi epidemijami. Tu tiči priložnost za klasično levico: da državo vendarle definira na podlagi njene upravi- čene vloge korektorja na poti do načrtova- nega družbenega ideala. Če na tej poti ome- ji vpliv fašistoidnih pojavov – bo temu pač težko oporekati. Je mar nedomoljubno od države pričakovati več namesto manj? Tretjič: potrebujemo še levico. Do takrat se pa lahko tolažimo s tem, da nas delijo zgolj delivci. Naše usode nas združujejo. ●

Komentar: Lan Dečman

Premislek o državnem prazniku

Luka Lisjak Gabrijelčič

Tudi letošnji državni praznik ob dnevu državnosti ni minil brez polemik. Dan, ki naj bi bil trenutek veselja in ponovnega odkrivanja tega, kar nam je skupno, so zaznamovale zagrenjenost, medsebojno nagajanje in jalove polemike. Povprečni državljan (v kolikor ni le brezбриžno zamahnil z roko), se je ob tem verjetno odzval podobno kot Jack Nicholson v filmu Mars Attacks (Tim Burton, 1996), ko v vlogi naivno liberalnega ameriškega predsednika nagovori marsovskega ambasadorja z legendarnim vprašanjem: »Why can't we all just ... get along?« Čeprav takšni dobronamernosti ne moremo odrekati pristnosti – in čeprav je nedvomno boljša od skandiranja strankarskih navijačev in od molilnih mlinčkov njihovih intelektualnih sekundantov –, je žal (kot kmalu za tem, ko izreče omenjeni stavek, ugotovi Nicholson sam) obsojena na neuspeh. Kajti vsak spor, še zlasti, če je dolgotrajen, ima svoje razloge. Jonathan Swift je bil žal prevelik optimist, ko je v Guliverjevih potovanjih domneval, da so ti razlogi povetini banalni. Sam se, nasprotno, bojim, da za našimi liliputanskimi spori tiči vse prej kot banalna dilema in da si glede tega ne moremo nadejati pomiritve, dokler je ne bomo razrešili – pošteno, temeljito in brez rokohitrstva. Ta premislek je skromen poskus v to smer.

Boj v blatu

Prvi prizor. Dva moška, do kolen potopljeni v blatu, se tolčeta s palicami. Zanemarjena sta in zatopljena v svoj pretep, ki si se zdi kot zamrznjen trenutek v nedoumljivem, krutem obrednem plemenskem plesu. Vse naokrog se razteza siva, brezimna pokrajina. Pod obzorjem ni ničesar razen njunega strastnega sovraštva. Kakor da bi brezčasni boj, ki jima ga narekuje neznano prekletstvo, celotno stvarstvo, ki ju obkroža, vklenil v zloveščo opustelost. Nikjer ni sledu, ki nam bi pomagala razvozlati zagonetko njunega spopada. Ne vemo, zakaj se pretepata, nobeno znamenje ne razkriva smotra njunega početja. Čeprav sta oblečena v sočasna oblačila – in ju moramo torej razumeti kot naša sodobnika –, celotna podoba zbuja vtis, da gre pri njunem boju za nekaj arhaičnega, za nekaj, kar se izmika racionalnemu in instrumentalnemu spopadu interesov. Kaj in Abel? Romul in Rem? Morda gre res za arhetipsko upodobitev bratomornega spopada, a v njej ni nič mitičnega, nič sublimno grozljivega. Vse kaže, da tu ne gre za upodobitev krvavega, a globokega izvorne-

ga mita, temveč za nekaj mnogo bolj banalnega, vsakdanjega, nebitvenega. Za alegorijo jalovosti in nizkotnosti sovraštva. Ta interpretacija postane še bolj verjetna, če poznamo avtorja podobe. Marsikdo je že uganil: gre za eno najbolj znanih slik Francisca Goye, znano kot *Pretep z gorjačami* ali *Tujca*. Spada v ciklus tako imenovanih »temnih slik«, ki so nastale pod vplivom grozot napoleonskih vojn. V tem primeru gre nemara za alegorijo državljskega spopada med različnimi frakcijami, ki je sledil francoski invaziji na Iberski polotok. Goyeva slika je sčasoma postala prisposoba za družbene in politične razdore, ki so pestili Španijo v zadnjih dveh stoletjih in so povzeti v diskurzu o »dveh Španijah«: napoleonski in burbonski, liberalni in konservativni, republikanski in monarhistični, federalistični in centralistični, klerikalni in antiklerikalni, revolucionarni in reakcionarni, nacionalni in republikanski, modri in rdeči ... Ni čudno, da je med državljsko vojno 1936 – 1939 slika zadočila razsežnosti nekakšne temne prerokbe. Oziroma prekletstva. Prekletstva, ki ga je esejist in publicist F. Sánchez Dragó označil kot nesposobnost Špancev, da bi svoje sobivanje utemeljili na civilni vezi. Na način, torej, da bi onkraj ideoloških, razrednih, regionalnih, jezikovnih, etničnih in drugih delitev vzpostavili skupni konsenz, iz katerega bi lahko črpal navdih sleherni državljan.

Praznik in civilna vez

Kot je znano, četrtega julija Združene države Amerike praznujejo svoj dan neodvisnosti (*Independence Day*). Četrty julij je ena izmed najpomembnejših javnih manifestacij tega, kar je sociolog Robert N. Bellah poimenoval »ameriška civilna religija«. Pojma »religija«, ki nastopa v tej sintagmi, ne smemo razumeti na ustaljeni način, kot sinonim za veroizpoved ali versko pripadnost. Bellah se je s to besedno zvezo naslonil na starejšo, antično rabo pojma religije kot skupka obredov, ki utrjujejo vez v določeni skupnosti. V tem primeru v civilni – občanski oziroma državljski – skupnosti. Gre torej za zunanjo manifestacijo civilne vezi.

Po Bellahovo predstavlja ameriška civilna religija »skupek temeljnih prepričanj, vrednot, praznovanj in ritualov, ki združujejo ameriške državljsane v eno samo politično telo in delujejo vzporedno in neodvisno od njihove osebne religije«. Kljub izmuzljivosti te definicije in vprašljivosti samega pojma, ta ven-

darle opozarja na otipljivi fenomen, ki je že mnogo pred tem pritegnil pozornost številnih opazovalcev ameriške stvarnosti. Med njimi je bila tudi Hannah Arendt, ki je posvetila mnogo pozornosti simbolnemu naboju ameriških političnih ritualov. Kar je Arendtovo najbolj fasciniralo, je bil ustanovitveni mit, ki se odraža v praznovanju četrtega julija. To je praznik spominjanja na izvorni akt ustanovitve nove politične skupnosti, ki pomeni začetek nove specifične oblike človeškega sobivanja in s tem nove časovne perspektive v neskončnem horizontu človeškega posvetnega bivanja. To je pomen gesla *novus ordo seclorum*, ki ga je najti na dolarskih bankovcih. Izvira iz Vergilove Četrte ekloge, ki oznanja:

*Tu je že poslednja doba, ki pesem Sibile jo znani;
veliki red stoletij rojeva se na novo
(Magnus ab integro saeculorum nascitur ordo),
vrača se pravica, vračajo se pravila časti.*

Dan državnosti, to čudno ime

Konec junija v Sloveniji praznujemo naš glavni nacionalni praznik. Kljub temu, da se z njim spominjamo razglasitve samostojnosti, ga imenujemo z nekoliko nenavadnim imenom »dan državnosti«. Verjetno se je marsikdo že vprašal, zakaj takšno ime. Zdelo bi se nam bolj logično, da bi se imenoval »dan samostojnosti« oziroma »dan neodvisnosti«. Pa vendar smo s tem imenom že poimenovali 26. december, medtem ko se je za najpomembnejši nacionalni praznik uveljavilo ime – dan državnosti.

Nenavadnost tega poimenovanja pride še bolj do izraza, če pomislimo na zgodovinske okoliščine slovenske osamosvojitve. Petindvajsetega junija 1991 Slovenija namreč ni pridobila svoje državnosti, temveč se je kot suverena država odcepila od Jugoslavije. Oziroma, po lastni argumentaciji, prekinila državnopravne vezi z drugimi jugoslovanskimi republikami in ponovno prevzela nase tisti del svoje suverenosti, ki ga je bila prostovoljno prenesla na jugoslovansko federacijo v trenutku njene ustanovitve. Osamosvojitelji so vedno znova poudarjali izvorno državnost Slovenije in njeno pravico do odcepitve, ki ji jo je zagotavljala zvezna ustava. Ne le zgodovinsko in strogo legalistično, temveč tudi v argumentaciji in samorazumevanju zakonodajalca, ki je razglasil slovensko samostojnost, je Slovenija svojo državnost pridobila z avnojskimi sklepi oziroma v trenutku, ko je bila mednarodno priznana kot konstitutivna republika jugoslovanske federacije. V vseh pravnih aktih

in v uradnih izjavah pristojnih nosilcev javnih funkcij je bila slovenska državnost predstavljena kot temelj slovenske osamosvojitve leta 1991 in ne kot njena posledica. Zakaj torej 25. junija praznujemo dan državnosti in ne, kot bi bilo pričakovati, dneva samostojnosti?

Ker zagotovo vemo, da so se osamosvojitelji še kako zavedali, da Slovenija svoje državnosti ni pridobila ob osamosvojitvi leta 1991, temveč po koncu druge svetovne vojne kot ustanovni del zvezne Jugoslavije, smemo domnevati, da pri poimenovanju 25. junija kot dneva državnosti nikakor ni šlo za spodrselj ali nepremišljenost. Čemu torej takšno poimenovanje?

Vedeti moramo, da se je že tedaj začel simbolni spopad med dvema pogledoma, okoli katerih se je oblikovalo dvoje antiteičnih interpretacij naše preteklosti, ki še danes predstavljata pomembno zarezo v naši politični stvarnosti. Mislim seveda na razcep med zagovorniki »kontinuitete« in »anti-kontinuitete« oziroma »prekinitve«. Prvi poudarjajo izvor slovenske državnosti v osvobodilni revoluciji med drugo svetovno vojno in razumejo slovensko osamosvojitve kot izpolnitev narodne osvoboditve, do katere naj bi prišlo po zaslugi proti-okupatorskega boja, ki ga je vodila Osvobodilna fronta v okviru Titove jugoslovanske partizanske vojske. Zagovarjajo torej, da obstaja neposredna kontinuiteta med samostojno in demokratično slovensko državo in komunističnim sistemom, iz katerega naj bi ta po njihovem izšla. Takšen pogled pa implicira vzvratno legitimacijo komunističnega sistema, ki ga zagovorniki prekinitvene paradigme nikakor ne morejo sprejeti. S tem se je ustvarila globoka zareza v slovenski politiki, civilni družbi in v javnem diskurzu, ki je že v zgodnjih devetdesetih neprestano grozila, da bo razbila krhko politično soglasje, ki je omogočalo proces osamosvajanja (spomnimo, da je tedanja SDP, neposredna predhodnica današnje SD, vztrajno nasprotovala sprejemu nove slovenske zastave brez peterokrake zvezde in da je le odločno posredovanje tedanjega predsednika skupščine Franceta Bučarja preprečilo, da bi Slovenija vstopila v samostojnost s komunističnimi simboli).

Dvoje interpretacij slovenske državnosti

Do tukaj dejstva. Da pa bi se dokopali do globljega razumevanja našega problema, se moramo spustiti na raven spekulacij. Glede izvora nenavadnega poimenovanja »dan državnosti« je možnih veliko interpretacij, ki imajo več ali manj potrditev v dejstvih: a le dve presegata raven anekdotičnosti in sta zares vseobsegajoči. To sta tudi edini dve, ki sta relevantni za naš

premislek, saj ne zadevata le samega poimenovanja, temveč se na ključni točki dotikata širšega vprašanja slovenske državnosti oziroma njene umeščenosti v okvir zgodovinske kontinuitete. Prva interpretacija pravi, da se je v razmerah, ki smo jih opisali v prejšnjem razdelku, tedanji zakonodajalec postavil v nekakšni nenaklepni prebrisanosti ali instinktivni modrosti odločil, da največji nacionalni praznik poimenuje s pomenljivim imenom »dan državnosti«. Poudarek je tako od osamosvojitve, ki je navsezadnje pomenila le spremembo mednarodnopravnega statusa določene državopolitične skupnosti, postavil k ustanovitvi nove državne skupnosti, novega okvira političnega sobivanja. S tem je izvedel pravi simboli preobrat: isti ustavodajalec, ki je v vseh pravnih aktih samostojnost Slovenije izpeljeval iz njene državnosti, je zdaj kot zakonodajalec povsem obrnil perspektivo in slovensko državnost izpeljal iz osamosvojitve.

Nismo se osamosvojili zgolj zato, ker smo hoteli postati neodvisni, temveč zato, da bi samostojno vzpostavili pristno demokracijo. Zato moramo opustiti malikovanje suverenosti in nacionalne države zaradi njih samih, saj je to odraz zavrženega, nevarnega nacionalizma, pa naj se ta oblači v še tako progresivna oblačila.

Ustanovitev samostojne Slovenije je iz akta gole emancipacije od večnacionalnega okvira povzdignil v nič manj kot v začetek nove politične skupnosti. Vzpostavitev nove, demokratične slovenske države je bila tako na simbolni ravni povzdignjena nad goli akt osamosvojitve in poudarek je bil iz državnopravne kontinuitete prestavljen na ta novi začetek. To pa le na videz pomeni, da se je zakonodajalec na stran zagovornikov anti-kontinuitetne, prekinitvene teorije. Domet njegove odločitve je bil – če sledimo tej interpretaciji – v resnici širši in vseključujoči. Novi začetek, ki ga pomeni slovenska osamosvojitve, ne nujno delegitimira prve slovenske državnosti, dosežene z zmagoslavjem komunistične revolucije leta 1945. Le postavlja jo, kamor spada: v predpreteklost nove slovenske države. S tem našo novo demokratično državo emancipira od njene komunistične preteklosti.

Kot rečeno, je to le ena od interpretacij. Obstaja še druga, ki je močno prisotna med nekaterimi segmenti civilne družbe, v medijih in med intelektualnimi elitami, ima pa tudi vplivne podpornike na najpomembnejših institucionalnih položajih. Slednja poudarja kontinuiteto med slovensko osamosvojitvijo in NOB, ki naj bi – z ustanovitvijo slovenske komunistične države v federalni Jugoslaviji – postavil temelje sedanji slovenski

državnosti. Zato bi morali državljani naše republike skupaj – ne glede na svetovnonazorske razlike in ne glede na svojo osebno in družinsko zgodovino, ki je morda polna grenkih spominov na kršenje človekovih pravic v režimu, ki je neločljivo povezan tako z na takšen način pojmovano slovensko državnostjo, kakor z revolucijo, ki jo je vzpostavila – ob praznovanju osamosvojitve spoštljivo obeležiti še spomin na partizanski boj, brez katerega – tako nam je rečeno – »nikoli ne bi bilo samostojne Slovenije«. To implicitno pomeni, da se 25. junija ne spominjamo toliko same osamosvojitve, kolikor predvsem slovenske državnosti, ki je v njej manifestirana in dopolnjena. Slednja pa – o tem v pravnem pogledu pravzaprav ne more biti dvoma – izhaja neposredno iz socialistične Slovenije in, posredno, iz NOB. Od tod zahteve po prisotnosti predstavnikov partizanskih veterancev na državnih proslavah za dan državnosti. Iz opisane

perspektive je ta zahteva povsem upravičena – prav tako kot je upravičena prisotnost simbolov partizanskega boja. To, da so bili ti simboli hkrati tudi simboli represivnega režima in ideologije, ki je z revolucijo uzurpirala prostor občosti, ki bi moral pripadati civilni vezi, iz te perspektive ne more biti argument *proti* njihovi prisotnosti na praznovanju osamosvojitve – lahko je kvečjemu dodatni argument *za* njihovo prisotnost (saj je bila prav v režimu in v njegovi politični praksi aktualizirana državnost, razglašena v narodnoosvobodilnem boju).

Iz vsega, kar smo povedali v zgornjih odstavkih, izhaja troje ugotovitev. Prvič: pri dojemanju slovenske državnosti gre za dve povsem antitetični paradigmi, med katerima ne more biti kompromisa v pravem pomenu besede. Drugič: odnos med njima je asimetričen. Če sprejmemo prvo (ki, kot rečeno, izhaja iz anti-kontinuitetnega stališča, a se z njim ne prekriva), ni nujno, da povsem zavržemo drugo (le postavimo jo v podrejeni položaj partikularnega stališča, torej na isto raven kot vsa druga mnogotera partikularna stališča, prisotna v družbi); toda če sprejmemo drugo, moramo zavreči prvo. Iz tega izhaja še tretja ugotovitev: namreč, da ima prvo stališče naravo sinteze, medtem ko drugo ostaja na ravni antiteze. Pomiritev in sprava med obema je zato je možna le na ravni prve, imenujmo jo »usta-

novitvene« paradigme. Zmaga prve paradigme zato ne pomeni zmage enega partikularnega stališča nad drugim, temveč zmago občosti nad partikularnostjo. Zmaga druge pa bi pomenila regresijo in vrnitev na stanje konfliktnosti.

Da bi zmogli to precej abstraktno ugotovitev razumeti v vsej njeni historični in medčloveški konkretnosti, se moramo posloviti od jezika pravne filozofije in se spustiti na drugo raven – na raven, kjer teoretsko argumentacijo zamenja empatija in razumevanje do eksistencialne razsežnosti političnega boja. Le tu se namreč lahko soočimo z vprašanjem človeških usod, torej s konkretno pluralnostjo človeških bitij, ki tvorijo politično skupnost. V ta namen se moramo zopet vrniti k razmišljanju s pomočjo umetniških podob.

Parabola o Petru in Gorazdu

Drugi prizor. Tudi tu imamo dva mlada moška v blatu. Tudi onadva se pretepta in se ozmerjata. A na neki točki obstane. Še naprej sta jezna drug na drugega, a se odločita, da bosta združila moči in iz blata potegnili avto, ki je bil zaradi njunega spora zapeljal v jarek. Po nekaj poskusih ga uspeta spraviti nazaj na cesto. Nato se naslonita na avtomobil in se začneta krohotati.

Prizor je iz slovenskega filma *Razseljena oseba* iz leta 1982, režiserja Marjana Cigliča in scenarista Draga Jančarja. Moška v opisanem prizoru sta njegova protagonista: Gorazd (Miloš Batelino) in Peter (Matjaž Višnar). Po slednjem je film dobil svoj naslov: Peter je namreč potomec domobranske družine, ki je po koncu druge svetovne vojne emigrirala v Argentino. Gorazd, njegov antagonist in prijatelj, je sin partizana-komunista. Simbolika je jasna: gre za dve Sloveniji. Ena je vladajoča, a jo razjedajo dvomi in protislovja ter doživlja globoko krizo smisla; druga je skrita, podrejena, izseljena, a tudi polna gneva, nerazčiščenih notranjih konfliktov, ujetnica lastne preteklosti. To je verjetno prvi film, ki je odkrito, brez predsodkov in klišejev spregovoril o usodi te »druge Slovenije« (in s tem predstavljal enega prvih znanilcev liberalizacije slovenskega kulturnega prostora v 80-ih letih). Peter je izkoristil priložnost, ki se mu je ponudila, da je prvič in za dlje časa obiskal domovino svojih staršev. Podrobnosti nas tu ne zanimajo, pomembno pa je poudariti, da je osrednje gibalno zgodbe konflikt med Petrom in novo okolico. Drugi osrednji lik je, kot rečeno, Gorazd, sin partizana in pravo nasprotje melanholičnega Petra: uporen, zaletav, sarkastičen mladenič, ki »vedno išče odgovore, vedno mora nečemu priti do dna, nekaj razrešiti«. Gorazd je intelektualni

bojovnik; za razliko od Petra, ki je v bistvu apolitična oseba, »mora biti Gorazd vedno zraven, vedno mu za nekaj gre,« pri čemer je ta »nekaj« kakopak izmuzljiv. Gorazd neprestano hodi po tanki črti, ki loči pravičnika od cinika. Peter in Gorazd imata skupno točko: oba stvari ganejo, ju ne pustijo indiferentna. Konflikt med njima je neizbežen. Seveda ima spor tudi realno, vsakdanjo podlago, zaradi katere se celoten zgodba sploh sproži: vmes je kakopak ženska, Vida (Dragica Potočnjak). Peter je romantik, šarmer – Argentinec, pač – in jo zlahka zapelje, Gorazda pa, ki je njen star prijatelj in vanjo na skrivaj zaljubljen, to spravlja v bes, čeprav tega noče priznati.

Napetost med njima doseže vrhunec nekega večera, ko skupina, s katero sodelujeta pri arheoloških izkopavanjih (kako jančarjevska metafora!), praznuje zaključek del. Vino teče v potokih, izrečene so grobe besede na račun Petrovega družinskega porekla; slednji užaljen zapusti zabavo. Gorazd ga dohiti in tedaj Peter izbruhne v besen monolog, iz katerega se zrcali čisti diskurz anti-komunistične emigracije. »Vse se je začelo v Rogu,« zabrusi. »Zgodil se je nek izvorni zločin, ki tu nikogar več ne zanima.« Gorazd, kritični intelektualec, te naracije seveda ne more sprejeti; sam je sicer skeptičen do generacije svojega očeta, a se vseeno ne more odpovedati mitom NOB, predvsem pa ne v zameno za tako enostransko historično paradigmo, kot jo zagovarja Peter (dejansko je, kot zvermo kasneje, sploh ne zagovarja – jo zgolj sprejema kot del svoje družinske dediščine). Na vrhuncu konflikta Gorazd Petra dobesedno ugrabi in ga sredi noči odpelje na Urh pri Ljubljani, kjer da ključarju odkleniti muzej, ki prikazuje grozote tamkajšnje domobranske mučilnice. Petra nočni obisk pusti hladnega – z nepričakovano ostrim cinizmom zavrne Gorazdov poskus »spreobrnjenja«. Peter se izkaže za postmodernega subjekta: ve, da je vse le naracija, verjetno skonstruirana na podlagi fragmentarnih resnic in vključena v mogočno zgodbo o partizanskem herojstvu, ki jo režim prek diskurzivnega nasilja in instrumentov indoktrinacije širi na mlade generacije. O človeški naravi ima precej slabo mnenje, zato si ne dela utvar glede nasprotno zgodbe, v katero je bil indoktriniran sam. Bolj kot preteklost ga zanima stvarnost, ki izhaja iz nje. Ne moti ga partizanska zgodba, morda celo komunistična ideologija ne, ne more pa sprejeti, da je bil na njuni podlagi – nedolžen – izključen iz nacionalnega občestva. Gorazd je jezen, ker njegova pedagoška gesta ni dosegla pričakovanega učinka. Odpeljeta se nazaj, a njun prepir se nadaljuje v avtu, ki sredi prerivanja pri volanu naenkrat zavozí v jarek. Znajdeta se v blatu, še naprej se obkladata z očitki in udar-

Ljudje smo s talenti obdarjeni zato, da s skupnimi močmi gradimo in varujemo prostore človeškega sobivanja, ne pa zato, da se utapljamo v močvirju brezplodnih sporov.

ci; a na neki točki se vendarle streznita in s skupnimi močmi sebe in avto rešita iz blata. Ko to storita, se skupaj nasmejeta – mednje se je vrnilo prijateljstvo. Jasno je: dosežena je bila sprava. In to ne – kot so pri nas hoteli nekateri dobronamerni fanatiki srednje poti – s postopnim in previdnim zblíževanjem mnenj v duhu človeškega sočutja, temveč skozi spodletelost spreobrnjenja in prepričevanja – da, celo skozi spodletelost racionalne razprave. Skozi spoznanje, torej, da Drugi – naj bo to še tako moteče – enostavno razmišlja in čuti drugače in da tega ne bo spremenila nobena, še tako poglobljena argumentirana ali glasna razprava. In to ne zaradi njegove hudobije ali zaslepljenosti, temveč zato, ker je vsaka politična in historična resnica – če naj se izrazim nekoliko bergsonovsko – vedno vitalno pogojena. Odvisna je od življenjskega izkustva, hrepenenj, želja, horizontov smisla ... To pa ne zato, ker bi ljudem naša človeška nepopolnost usodno onemogočala, da bi se dokopali do resnice, temveč zato, ker slednja šele vznikne skozi človeško pogojenost.

Gorazd na vsak način hoče, da bi Peter *spregledal*; Peter bi rad, da bi Gorazd *razumel*. Ne moreta in ne moreta se pustiti pri miru. Skupno jima je to, da prezirata brezbrizno inertnost večine ostalih ljudi, zato bo sprava mogoča samo med njima. In ta sprava ni nič drugega kot z izkustvom vtisnjeno spoznanje, da na noben način ne moreta priti skupaj na ravni zgodovinske resnice ali njene interpretacije.

Lahko bi šli še korak dlje in dejali, da sploh ne morata priti skupaj ravni resnice. Njuno vizionarstvo je v tem, da v določnem trenutku – tedaj, ko njun spor doseže dno – spregledata, da smoter medčloveškega delovanja ni resnica, temveč svet. Ne gre za to, da se bosta skupaj dokopala do resnice, temveč za to, da bosta uspešno sodelovala v konkretnem podvzetju: v tem primeru, da bosta spravila avto iz blata. Če bosta tudi v prihodnje hotela sodelovati, bosta morala eden drugega sprejeti *kot osebi* in kot enakopravna sotrudnika za skupni smoter. Resnica ju bo ločevala, povezovala pa ju bo medčloveška vez, ki jo bosta vzpostavila. Le na tej ravni je mogoča sprava: vsak od njiju bo še naprej razmišljal natanko tako kot prej, a te razlike ne bodo več polje spopada, ker so izzivi že drugače. Danes sta skupaj potegnili avto iz blata, jutri bosta morda sodelovala pri

večjem podjetju. Kdo ve, morda bosta sodelovala pri določitvi novih pravil in okvirjev za konstruktivno razreševanje sporov in divergentnih interesov ... Kajti ljudje smo s talenti obdarjeni zato, da s skupnimi močmi gradimo in varujemo prostore človeškega sobivanja, ne pa zato, da se utapljamo v močvirju brezplodnih sporov.

Konec državljanske vojne

Zgodba o Petru in Gorazdu nam na človeški ravni pomaga razumeti pomen besed, ki jih je leta 1990, ob konstituciji prvega slovenskega demokratičnega parlamenta, izrekel njegov novoizvoljeni predsednik France Bučar: »S konstituiranjem te skupščine lahko smatramo, da se je končala državljanska vojna, ki nas je lomila in hromila skoraj pol stoletja«. Končala se je zato, ker se je z vzpostavitvijo demokratičnega reda vzpostavil tudi zametek nove slovenske civilne vezi, v kateri so enakopravno vključeni potomci obeh strani v spopadu, ki je prejšnjo vez razdrl in za petdeset let onemogočal nastanek nove. Končala se je tudi zato, ker pri novem izzivu – slovenski osamosvojitvi – dejavno sodelujejo oboji.

Ustanovitvene paradigme zatorej ne bi smeli zagovarjati izključno s sklicevanjem na pravo. Šele človeška razsežnost – na katero nas opominja zgodba o Gorazdu in Petru – nam pomaga razumeti, zakaj je potrebna radikalna emancipacija od komunistične preteklosti. Ne zaradi tega, ker je bil komunistični sistem nelegitimen zaradi svoje politične ureditve (razprava o naravi sistema mora izginiti iz dnevno-politične sfere in postati predmet historične raziskave in refleksije ter pravne analize, osvobojenih spon politikantskega boja v blatu). Pri kontinuiteti samostojne Slovenije z njeno socialistično predhodnico ni mogoče vztrajati zato, ker prevelika skupina ljudi – in med njimi tudi dobršen del posameznikov, ki so sodelovali pri ustanovitvi nove slovenske države – iz upravičenih razlogov zavrača legitimnost sistema, na katerem je temeljila. Ti razlogi niso upravičeni zaradi antipatije do ideologije, na kateri je sistem temeljil, do ekonomske ureditve, ki jo je vzpostavil, zaradi partikularnih družinskih usod ali česa podobnega; upravičeni so, ker se sklicujejo na tiste temeljne vrednote, na katerih je ustanovljena slovenska država: na spoštovanju človekovega do-

stojanstva in svobode ter človeške pluralnosti. O tem je jasno besedo izreklo že Ustavno sodišče v svoji zgodovinski razsodbi o poimenovanju Titove ulice v Ljubljani.

Vendar mislim, da moramo stvar zastaviti bolj politično, kot je to storilo Ustavno sodišče. Na vztrajanju pri kontinuiteti s prejšnjim sistemom, v katerem je Slovenija prvič v zgodovini dobila svojo državnost, ni mogoče vzpostaviti trdne civilne vezi. To ni ugotovitev, ki bi izhajala iz partikularnega anti-komunističnega stališča; to je ugotovitev, ki izhaja iz stališča države same. Tudi zato, ker je ta nastala kot skupno podvzetje Gorazdovega in Petrovega rodu, je konsenz glede njenih temeljev na ravni vzvratne zgodovinske legitimacije *nemogoč*; zato potrebuje, kot *corpus politicus*, nov ustanovitveni akt, na katerem bo lahko zgradila civilno vez.

Ustanovitvenega akta nove države pa ne smemo razumeti po jakobinsko, kot suspenza vseh partikularnih spominov ali njihovega izгона iz javnega prostora. Ravno nasprotno: razumeti ga moramo kot dejanje, ki šele omogoča njihovo svobodno gojenje. V kolikšni meri lahko ima gojenje določenih partikularnih spominov javno pripoznanje in do katerega izmed njih sme ali mora država s svojimi zakoni in simbolnimi dejanji izkazovati spoštovanje, je po mojem prepričanju drugotno vprašanje in stvar vsakokratne presoje – ki pa zahteva veliko mero razsodnosti, takta in politično voljo za iskanje razumnih kompromisov. Vsega tistega, torej, kar smo pogrešali v letošnji državni proslavi.

Spominjanje

Po srednjeveški judovski teologiji je pozaba vir vseh človekovih grehov. Zato hebrejski izraz za pokoro, *tešuva*, pomeni obenem tudi spominjanje. Pokora je spominjanje na zavezo med človekom in Bogom. Prvotni, dobesedni pomen pojma *tešuva* je »vrnitev« oziroma »vračanje«: s spominjanjem se človek vrača k viru svoje duhovne moči. Hannah Arendt opredeljuje spominjanje predvsem kot poganjanje korenin v stvarnosti in času; samo s spominjanjem lahko vzpostavimo plodno vez med preteklostjo in sedanjostjo in tako preprečimo, da bi drseli po površini stvari in časa kot brodolomci brez doma in brez cilja. Na dan državnosti se kolektivno, kot *corpus politicus*, spominjamo ustanovitvenega dejanja naše politične skupnosti: njenega začetka. To ne pomeni, da je vse, kar je bilo pred tem začetkom, vredno pozabe. Spominjanje začetka je tudi spominjanje na okoliščine, iz katerih je ta začetek izšel. Spomin na osamosvojitve, ki je začela novo poglavje v naši zgodovini, ko lahko našo

kolektivno pripadnost končno definiramo na republikanski osnovi, torej na enakosti vseh državljanov pred zakonom in njihovi enaki soudeleženi v javni stvari, je spomin na vso tradicijo, ki je, v dobrem in v slabem, omogočila nastanek slovenske države. Ustanovitveni akt ne zasenči svoje predpreteklosti in jo potisne v pozabo, temveč omogoča njeno osvetlitev v luči pluralnega in neobremenjenega historičnega osmišljenja ter njeno kritično, a spoštljivo spominsko ovrednotenje.

Praznovanje državnega praznika je hkrati spominjanje na zgodovinski moment, ki je omogočil vzpostavitev državne skupnosti. Je opomin, da je država, kot je zapisal filozof Ortega y Gasset, specifična »človeška tvorba, ki so jo ustanovili čisto določeni ljudje in obstoj katere so omogočale čisto določene vrline, ki so jih nekoč imeli ti ljudje in ki lahko v prihodnosti izpuhtijo v nič«. V našem primeru to pomeni, da se moramo spomniti, da je samostojna Slovenija nastala v skupnem naporu posameznikov, ki so izhajali iz zelo različnih družinskih usod in političnih prepričanj. In da lahko samo ob obujanju *tega momenta* in njegovega pomena zagotovimo temelje za prihodnje sobivanje.

Predvsem pa ne smemo pozabiti, da se nismo osamosvojili zgolj zato, ker smo hoteli postati neodvisni, temveč zato, da bi samostojno vzpostavili pristno demokracijo. Zato moramo opustiti malikovanje suverenosti in nacionalne države zaradi njiju samih, saj je to odraz zavrženega, nevarnega nacionalizma, pa naj se ta oblači v še tako progresivna oblačila.

Dan državnosti je priložnost, da naše skupne upe in načrte za prihodnost trdno zasidramo v ustanovnem aktu in iz njega črpamo navdih za prihodnost. Da se, tako kot pred dvajsetimi leti, izkopljemo iz udobnega blata naših domačih, vsakdanjih, brezplodnih sporov, in se skupaj, v duhu odprtega tekmovanja, lotimo premnogih izzivov, ki so pred nami. Kajti tudi za nas še vedno velja, kar je Kataloncem v prvih letih demokratizacije položil na srce pesnik Miquel Martí i Pol:

*Imamo, kar imamo, in to je dovolj:
prostor konkretne zgodovine, ki nam pripada,
in neznatno ozemlje, kjer jo lahko živimo.
Postavimo se spet na noge
in naj se sliši glas vseh, slovesno in jasno.
Zavpijmo, kdo smo, in naj nas vsakdo sliši.
In ko končamo, naj se vsakdo obleče,
kot mu je najbolj ljubo, in ven na plano!
Kajti vse je treba postoriti in vse je mogoče. ●*

O nevarnostih ne-poslušanja

Nacho Corredor, Barcelona

Eno leto španskih protestov

Piše se 15. maj 2011. Različne družbene platforme ob pomoči nekaterih antiglobalističnih kolektivov organizirajo množične, nepričakovane demonstracije po celotni Španiji. Kritizirajo zlorabo moči s strani bančništva, politični in ustavni sistem označijo za napačen in pomanjkljiv, postavijo se zoper mogočnejše nasploh in izrazijo nelagodje, ki iz dneva v dan postaja splošno stanje v državi. Gibanje poimenujejo *Spanish Revolution*, ga primerjajo z Arabsko pomladjo ali majem '68 in upajo, da bo imel vpliv na politično agendo naše države ... Leto kasneje lahko skoraj gotovo rečemo, da je bil tisti 15M nič določenega in vsega po malo. Navdušenje, ki ga je vzbudil pri nekaterih udeležencih demonstracije, ki so ji sledile mobilizacije in tabori po vsej državi, je povsem primerljiva s frustracijo, ki nastane, ko se leto kasneje ozremo nazaj.

Takrat je Španiji vladal José Luis Rodríguez Zapatero, predsednik vlade, ki se je leto poprej odrekel svojim socialdemokratskim prepričanjem in se podredil pravilom igre Evropske unije. To je bilo obdobje, ko Italiji še niso vsilili zunanje vlade, situacija v Grčiji pa je bila vsaj malenkost manj kaotična kot sedaj. Vendar pa so družbeno klimo miru in gotovosti, v kateri je zadnja desetletja živela španska družba, povozile okoliščine.

Španija, ki od leta 1978 preživlja najdaljše obdobje demokratične stabilnosti v svoji zgodovini, je znala vzpostaviti trden institucionalni sistem, ki pa se je z leti ujel v iste škodljive tokove kot sosednje države. Vendar moramo poudariti dejstvo, da so naše institucije ravno toliko demokratične (ali, če hočete, nedemokratične) kot institucije držav, ki nas obkrožajo. Prav tako je prav, da izpostavimo trdnost države blaginje, ki je do tega trenutka vladala in še vedno vlada v naši državi. Zdravstvo in osnovna izobrazba še nikoli prej nista bili tako univerzalno dostopni, enakost možnosti pa nikoli tako zagotovljena.

Kljub temu je jasno, da sistem, ki si ga je zamislil Montesquieu in v katerem obstaja troje neodvisnih, ločenih in nadzorovanih vej oblasti, nima ravno veliko

skupnega s trenutnim stanjem stvari. Oblasti je mnogo več, pogosto so brez obličja, katoliško dogmo smo zamenjali za vero v prosti trg, vendar še vedno ne moremo mimo dejstva, da so se družbene razmere eksponentno izboljševale in da imamo danes neprimerljivo več možnosti, da uveljavljamo svoje državljan-

ske pravice kakor v obdobju pred prvo ali drugo svetovno vojno. Morda ne bi bilo slabo, če bi svoje stare starše povprašali, v kakšnem svetu so živeli, katera zagotovila za prihodnost so imeli in kakšno pomanjkanje so trpeli. Zaskrbljenost nad trenutnim stanjem stvari je nujna – ravno tako delovanje, ki mora slediti

iz te zaskrbljenosti – vendar pa ob tem ne smemo pozabiti, kje se nahajamo v primerjavi z bolj ali manj oddaljeno zgodovino.

Gibanje 15M, ki mu sicer lahko očitamo številne pomanjkljivosti, je imelo in še vedno ima veliko zaslugo, da je ustvarilo družbeno zavest, ki je nujna za preživetje kateregakoli demokratičnega sistema. Izbruhu tega gibanja se lahko zahvalimo, da je beseda ogorčenost (*indignación*) prešla v kolektivno zavest španske družbe. Družbe, ki se sooča s 25-odstotno brezposelnostjo in s političnimi odločitvami, ki jih usmerja Bruselj in ki počasi dušijo gospodarstva mnogih gospodinjev ... Podjetnik, ki gleda počasno propadanje svojega podjetja, je verjetno enako ogorčen kot besni taksist, ki te muči s svojimi mnenji o svetovni situaciji, kot družinski oče, ki ne more vzdrževati svojega sina in ima na banki hipoteko, kot propadli investitor ali kot mladenič, ki je pravkar dokončal univerzo in spoznal, da njegova investicija v izobrazbo zaenkrat ne pomeni nobenega zagotovila za prihodnost. Vendar, ali gre v vseh teh primerih za isto stvar?

15M so, kot horizontalno in izjemno heterogeno gibanje, vseskozi pestile notranje težave, ki so neločljivo povezane z vsemi tovrstnimi fenomeni. Skupščinsko odločanje kot tako je na primer težavno že na ravni medsosedskih odnosov, ko se stanovalci srečujejo na sejah hišnega sveta, z naraščanjem števila udeležencev pa se težave takšne oblike odločanja le še množijo ... In nazadnje so si tisti udeleženci gibanja, ki so se udeležili vseh njegovih zborovanj, prav toliko na jasnem glede tega, kako spremeniti tok zgodovine, kakor večina politične elite in analitikov. Torej, bore malo.

Nekateri kritiki gibanja obsojajo ma-

ksimalizem njegovih zahtev, drugi kritizirajo moralno superiornost tistih, ki se priložnostno okličejo za prave predstavnike ljudstva, spet tretji jim očitajo neodločnost njihovih protestov. In verjetno imajo prav vsi. Toda ko podajamo vrednostne sodbe, ne moremo zahtevati tistega, česar tudi sami nismo sposobni narediti.

Melodija, ki spremlja gibanje, nam nudi boljši vpogled vanj kot njegovo besedilo: in slednja nas napotuje do ugotovitve, da je potrebno predstavniško demokracijo nujno razgibati (in ne uničiti); prav tako nas bi morala spodbuditi k neizogibnemu izzivu, da političnim institucijam povrnemo možnost, da se zoperstavijo oblastem, ki jih ni nihče izbral. Če tega ne bomo storili – in to velja predvsem za tiste, ki imajo v rokah zakonodajalno oblast – bo morda prišel trenutek, ko bo prepozno. Takrat bodo le še redki verjeli v sistem, ki jih je izločeval iz procesov odločanja, in čisto verjetno je, da se bodo tedaj odločili za enostavnejšo in nevarnejšo rešitev.

Od tistih predstavnikov institucij, ki hvalijo pacifizem gibanja 15M, bi morali zahtevati pripravljenost za dialog; kar ne pomeni le pripravljenosti, da poslušajo njegove zahteve, ampak tudi to, da pripomorejo k njihovi izjasnitvi. Sicer lahko njihove vrednostne sodbe razumemo predvsem kot obliko cinizma (češ, »Brez skrbi, ti kar kriči, vendar pazi, da me ne boš preveč motil«). V nasprotnem primeru se ne bi smeli čuditi, če se bo ta pacifizem, nemara prej kot si mislimo, iztekel v nasilnejše proteste, ki se bodo kazali kot edini način, kako izsiliti spremembe (češ, »Kot kaže, me nihče ne upošteva, ko govorim. Kaj mi drugega preostane?«). ●

Prevod: Katja Pahor

**ZAHVALJUJEMO SE
VSEM, KI STE Z
DONACIJAMI
POMAGALI PRI
NASTANKU TE
ŠTEVILKE.**

**RAZPOTJA NE
MOREJO IZHAJATI
BREZ VAŠE PODPORE.
IZKAŽETE JO
LAHKO TUDI Z
DONACIJO NA
TRANSAKCIJSKI RAČUN
DRUŠTVA
HUMANISTOV GORIŠKE:
SI56 0475 0000 1549 723**

Islandski padec iz raja ali islandska bančna saga

Jerneja Grmadnik

Nedavno je po Facebooku in drugih socialnih omrežjih krožil članek, ki je opozarjal, da smo med iskanji rešitev za finančno in dolžniško krizo pozabili na državo, kjer se je kriza iz Združenih držav Amerike pravzaprav izkrcala v Evropo – na Islandijo. Ta je dolga leta veljala za obljubljeno deželo prvega parlamenta, gejzirjev, ribičev, Björk in vsesplošnega blagostanja. Potem pa smo oktobra 2008 slišali, da je tik pred bankrotom. Minila so skoraj štiri leta in letos OECD Islandiji že napoveduje 2,4-odstotno gospodarsko rast. Kaj se je zgodilo vmes na otoku ledu in ognjenikov, razen izbruha vulkana z neizgovorljivim imenom, ki je začasno povzročil kaos v letalskem prometu in si v svetovnih medijih izboril naslovnice, politično dogajanje pa potisnil v ozadje? Začnimo na začetku. Ali še pred njim.

Islandija, tradicionalno država ribičev in kmetov z okoli 320.000 prebivalci, je od devetdesetih let pod vodstvom konservativne vlade postopoma privatizirala državna podjetja, liberalizirala ribištvo, spodbujala vlaganja v infrastrukturo ter omogočila prost pretok blaga in storitev. Emega od ukrepov, s katerim je želela spodbuditi gospodarstvo, je predstavljala tudi deregulacija finančnega sistema, ki se je kasneje pokazala kot eden glavnih razlogov islandske gospodarske krize. Deregulacija med drugim namreč pomeni, da so zahteve za izdajo kreditov precej manj rigorozne. Posledica je bila precejšnja kreditna ekspanzija, s tem pa na kratki rok tudi visoka gospodarska rast (leta 2004 je znašala celo 7,7 odstotkov). Lažji dostop do kreditov je podjetjem omogočil cenejše investiranje, fizičnim osebam pa večjo potrošnjo. Hkrati z gospodarsko rastjo se je

večal tudi standard Islandcev; plače so rasle, brezposelnosti skorajda niso poznali, ljudje so z lahkoto prišli do poceni kreditov, s katerimi so začeli kupovati stanovanja, vikende in – kot govori priljubljena šala – celo zasebna letala. Mnogo ribičev je pustilo službe in se raje preizkusilo v vlogi bančnih svetovalcev. Banke s prenapihnjnimi bilancami so zato postale močno odvisne od mednarodnih finančnih tokov. V pogojih gospodarske ekspanzije, ki je vladala v tistem obdobju, je bilo to tveganje spregledano, s pokom nepremičninskega balona ter posledično krizo finančnega sistema v ZDA leta 2007, pa je prevelika izpostavljenost mednarodnim finančnim trgom islandskih bank postala očitna. Islandske banke so namreč prevzele precej tvegano strategijo rasti, ki je temeljila na kratkoročnih posojilih v mednarodnem medbančnem sektorju, s katerimi so financi-

Foto: Helgi Hall

rale širitev na tuje trge, predvsem v Veliko Britanijo, na Nizozemsko in v Skandinavijo. Ta posojila naj bi znašala okoli 75 odstotkov celotnih sredstev treh največjih bank. Na sceno so prišli tudi mladi poslovneži, ki jih je islandski tisk poimenoval »finančni Vikingi«. Ti so izkoristili velike količine poceni denarja na svetovnih finančnih trgih, pridobili milijonske kredite in kupovali deleže v evropskih podjetjih. S finančno krizo v ZDA pa se je precej znižala likvidnost v mednarodnem medbančnem sistemu, kar je islandske banke pahnilo čez rob.

Počilo je oktobra 2008, takoj po propadu ameriške banke Lehman Brothers, ki je prestrašil finančne trge, da si ti naenkrat niso več upali posojati bankam. Izvršni direktor islandske gospodarske zbornice Finnur Oddsson je Lenartu J. Kučiču za Delo takrat povedal: »Na eni strani ste imeli državo, ki je po-

speševala gospodarsko rast in omogočala prebivalcem, da so na račun precenjenih nepremičnin najemali velike kredite, na drugi pa centralno banko, ki je poskušala ohladiti pregreto gospodarstvo in krotiti inflacijo z dviganjem obrestnih mer. Zaradi visokih obresti in precenjene krome pa so začeli islandska podjetja in prebivalci najemati kredite v tujini in jih vezati na tuje valute, predvsem evre in japonske jene,« je pojasnil Oddsson. Ta oblika boja proti inflaciji se je v islandskem primeru izkazala za katastrofalno, je v istem članku pojasnil Jon Danielsson, ekonomist in predavatelj na londonski univerzi LSE. Visoke obrestne mere niso spodbujale le zadolževanja islandskih podjetij in gospodarstva v tujini, ampak je politika centralne banke pritegnila tudi številne »valutne« špekulante, ki so z velikimi dobički izkoriščali nihanja v menjalnem tečaju krome in

še bolj napihovali islandski finančni balon. Ko so ti po zlomu ameriške investicijske banke Lehman Brothers z Islandije na hitro »izvlekli« svoj denar, je bila devalvacija krone neizogibna. Centralna banka je ostala skoraj brez deviznih rezerv, kreditne obveznosti islandskih podjetij in gospodinjstev pa so se zaradi nizke vrednosti krone čez noč podvojile.

Islandske banke so ostale brez denarja, Islandija pa je bila premajhna, da bi jih rešila. Tri največje – Kaupthing, Landsbanki in Glitnir – so pridelale dolg, težak 61 milijard dolarjev, kar je 12-kratnik islandskega BDP-ja. V začetku oktobra je vlada kupila tri četrtine delnic Glitnirja, nato pa nacionalizirala še ostali dve banki ter zagotovila, da so vse domače bančne vloge v celoti zajamčene. Toda pomoč je prišla prepozno ali – bolje rečeno – banke, ki so prerasle državo, je bilo preprosto nemogoče rešiti. Takratni konservativni premier Geir Haarde je v dramatičnem televizijskem nagovoru državljanom priznal, da Islandiji grozi nacionalni bankrot. V naslednjih nekaj mesecih je inflacija poskočila na 14 %, vrednost islandske krone je izgubila okoli 70 odstotkov v primerjavi z evrom, brezposelnost se je v letu dni dvignila na deset odstotkov, britanski in nizozemski varčevalci z zamrznjenimi računi so skočili na noge,¹ do takrat evroskeptični Islandci pa so pričeli pogledovati proti Evropski uniji. S finančno injekcijo so najhujše preprečili Mednarodni denarni sklad (IMF) in skandinavske države, ki so Islandiji skupaj posodili 4,5 milijard evrov z 18-odstotno obrestno mero.

»Thetta reddast« tokrat »¡Ya basta!«

V prispevku Delovega novinarja Lenarta J. Kučiča, ki je Islandijo obiskal takoj po bančnem kolapsu, je bilo mogoče po izjavah ljudi razumeti, da bodo Islandci, trpežni in vsega hudega vajeni potomci Vikingov, mirno počakali, da kriza mine. Tudi Steindór Elingsson, pisatelj in eden redkih javnih kritikov islandske družbe, je v intervjuju nejevoljno opisoval *thetta reddast* filozofijo – tako imenovani islandski optimizem, zaradi katerega »vedno znova verjamemo, da bomo vsako krizo že nekako preživeli, saj se bodo stvari prej ali slej uredile.«

Toda tokrat se je zmotil. Pregovorno potrpežljivi Islandci so *thetta reddast* (vse bo še dobro, op. a.) zamenjali z *¡ya basta!* in pričeli protestirati. Več mesecev so se zbirali pred parlamentom in ob glasni spremljavi različnih tolkal poskušali preglasiti vladne in parlamentarne seje. Opremljeni so bili z nazornimi

transparenti, na katerih so bila zapisana protivladna gesla, in ostro zahtevali odstop celotne vlade ter guvernerja nacionalne banke, ki so ju krivili za finančni polom. Mirni protesti so občasno sicer izbruhnili v izgrede z metanji lončkov jogurta in snežnih kep v parlamentarno poslopje, kar je v zadrego spravljalo predvsem islandske policiste, nevajene kakršnekoli oblike nasilja. Mimogrede, Islandija sploh nima vojske ...

Premier in predsednik konservativne Neodvisne stranke Geir Haarde se je konec januarja 2010 nazadnje le odločil za odstop in za sklic predčasnih parlamentarnih volitev, a hkrati poudaril, da s položaja odstopa predvsem zaradi zdravstvenih razlogov – diagnoza: rak na grlu. Predsednik republike Olafur Ragnar Grimsson je, kot mu v takih primerih narekuje ustava, že dan pozneje pozval levosredinsko Socialdemokratsko stranko, naj skupaj z Levim zelenim gibanjem sestavi prehodno vlado do volitev, razpisanih za april. Socialdemokrati so predlagali, da bi njegov položaj zasedla takrat 66-letna Johanna Sigurdardottir – priljubljena dotedanja ministrica za socialne zadeve.

Zasuk v levo

Volilni izid aprilskih parlamentarnih volitev je bil zgodovinski, saj je prvič po 65. letih, odkar je leta 1944 vulkanski otok odpovedal podložnost danskemu kralju in razglasil neodvisno Republiko Islandijo, vajeti države prevzela levo usmerjena vlada. Na volitvah so slavili Socialni demokrati Johanne Sigurdardottir. Ti so prejeli 30,9 % glasov, njihovi koalicijski partnerji Levo zeleno gibanje pa 21,5 odstotka. Neodvisna stranka, ki ji večina Islandcev pripisuje odgovornost za zlom islandskega bančnega sistema, je prejela okoli 24 odstotkov glasov.

Sigurdardottirjeva je kot nova premierka in prva predsednica vlade v zgodovini Islandije napovedala, da bo delo vlade »temeljilo na novih družbenih vrednotah«. Med prve ukrepe je uvrstila zamenjavo predsednika islandske nacionalne banke in razmislek o morebitnem vstopu Islandije v Evropsko unijo. Pred novo »stečajno upraviteljico« države pa je bil predvsem načrt, kako poplačati dolgove upnikom in spraviti državo iz recesije.

Pisanje ustave s pomočjo Facebooka in Twitterja

Protikrizni program je zvenel grozljivo – vsak prebivalec bi moral 15 let plačevati po najmanj 100 evrov na mesec, če bi hotela država poplačati vse dolgove IMF-ju in nekaterim čla-

¹ Na islandskih bančnih računih je bilo zamrznjenih približno 300.000 računov britanskih zasebnih varčevalcev, ki je imelo na teh računih okrog pet milijard evrov, več kot 120.000 nizozemskih strank pa 1,6 milijarde evrov. To si bili varčevalci Icesava, internetne banke Landsbanki.

nicam EU (predvsem VB in Nizozemski, ki sta medtem že napovedali tožbe proti Islandiji). Državlani niso hoteli plačati kazni za napake neodgovornih bančnikov in politikov, zato so zahtevali referendum in marca 2010 s 93-odstotno večino zavrnili takšen načrt.

Predsednica vlade je spet sedla za pogajalsko mizo, Islandci pa so se lotili pisanja nove ustave, da bi zamejili pretirano moč mednarodnih finančnih ustanov, ki je ogrožala njihovo suverenost. Osnutek ustave je pripravilo 25 izvoljenih predstavnikov iz skupine 522 odraslih prebivalcev, ki niso pripadali nobeni politični stranki in jih je podprlo najmanj trideset sodržavljanov. Besedilo je bil dostopno na internetu (pomagali so si predvsem z družabnimi omrežji, kot so Twitter, Facebook, Youtube) in vsak državljan ga je lahko komentiral, dodajal predloge ali izražal pomisleke, zato so v zahodnih medijih radi navajali islandski ustavodajni postopek kot edinstven primer neposredne demokracije. Končno besedilo je šlo v obravnavo v parlament, potrdili pa naj bi ga na prihodnjih parlamentarnih volitvah.² Premierka je takrat povedala, da je zelo pomembno, da je v pisanje nove ustave vpleten ves narod, in izrazila upanje, da bo nova ustava temelj za preoblikovanje države in spravo v deželi. Toda njenih tegob še ni bilo konec. Tudi na drugem referendumu so Islandci tokrat nekoliko omiljen načrt postopnega odplačevanja dolga – odplačali naj bi ga do leta 2046 po triodstotni obrestni meri za nizozemski delež in po 3,3-odstotni za britanskega (kar bi vsakega državljana stalo 12.000 evrov) – s 63 odstotki glasov zavrnili. Sigurdardottirjeva je povedala, da pomeni izid udarec za vlado in parlament, kjer je dogovor podprlo 70 odstotkov poslancev. Vladi Velike Britanije in Nizozemske pa sta napovedali tožbo proti Islandiji pred sodiščem Evropskega združenja za prosto trgovino (Efta). Proces bi lahko trajal več let, menijo strokovnjaki, ki so prepričani, da bi, če bi Islandija pravdo izgubila, to imelo hude posledice zanjo, saj bi bilo poplačilo veliko višje od dogovorjenega pred referendumom.

Rešitev: ribarjenje in digitalizacija

Za razliko od večine evropskih držav v težavah, t. i. PIGS, se je islandska vlada lotila reševanja težav na bolj odgovoren način. Največje banke, ki so bile vse v privatni lasti, je pustila propasti, država pa je prevzela lastništvo le nad zdravim delom bank, ki so ga predstavljale predvsem vloge domačih varčevalcev. S

tem si je sicer nakopala gnev držav, ki so bile bolj izpostavljene islandskemu finančnemu sektorju, predvsem Velike Britanije in Nizozemske, a je hkrati tudi pomirila domače varčevalce in preprečila množično dvigovanje denarnih vlog, t. i. *bank run*. To pa ni bilo dovolj, da bi država spodbudila okrevanje, saj je bilo zaradi razpada finančnega sistema na Islandiji pod udarom tudi gospodarstvo, ki ni imelo več dostopa do finančnih sredstev, poleg tega pa je morala država zagotoviti dodatna sredstva za zagon bančnega sektorja. Tako se je 5,4-odstotni proračunski presežek v letu 2008 spremenil v 13,5-odstotni proračunski primanjkljaj v 2009, zaradi česar je morala država sprejeti tudi neprijetne varčevalne ukrepe. S prestrukturiranjem so znižali stroške javne uprave, zmanjšali pa so tudi sredstva zdravstvu in šolstvu. Devaluacija valute je blagodejno vplivala na izvozni sektor, preko visoke inflacije, ki je na letni ravni porasla celo prek 18 odstotkov, pa je zaradi realnega znižanja stroškov dela pomagala uravnovežiti proračun. Islandsko gospodarstvo se je spet oprlo na tradicionalne adute, na ribištvo in turizem, pri čemer ni nezanemarljivo, da je zaradi bogatih geotermalnih virov Islandija energetskega popolnoma neodvisna.

Ob tem je treba poudariti, da je kriza na Islandiji, kot pravi ekonomist dr. Mojmir Mrak, bolj podobna tisti na Irskem kot pa v Grčiji, ki je »v težave zašla predvsem zaradi slabe makroekonomske politike, ki se je izrazila v močnem zmanjševanju njene mednarodne konkurenčnosti. Grški primer je torej v mnogočem podoben vrsti držav v razvoju, ki so v dolžniške krize zašle v preteklih desetletjih«. Imajo pa na Islandiji po polomu z bančništvom že ideje o novem poslu. Kot so poročali številni mediji, so se Islandci namreč odločili, da bi radi svoje demokratične ideale prenesli v digitalni svet in na Islandiji ustvarili nova digitalna nebesa svobode informacij in preiskovalnega novinarstva, pri čemer jim pri pisanju zakonodaje svetuje tudi Julian Assange. Tako že vabijo vsa tuja podjetja, ki verjamejo v svobodo in prosti pretok informacij, k postavljanju strežnikov na njihovem ozemlju.

Islandci pa so še vedno razpeti med dilemo, ali naj se sredi globoke evropske dolžniške krize pridružijo Evropski uniji ali naj ostanejo zunaj nje. Posebna past pri pogajanjih o priključitvi, ki so se začela leta 2010, je tudi povračilo škode Britaniji in Nizozemski, ki še nima epiloga. Kljub temu, da je vlada naklonjena vstopu v EU, zadnje ankete kažejo, da je proti 55 priključitvi, za pa 30 odstotkov Islandcev.

² Tu velja dodati, da sprememba ustave še vedno ni gotova in da je marsikateri Islandec skeptičen, ali bo spremenjeno besedilo zares potrjeno.

Še o iskanju grešnih kozlov

O krivcih, ki so spravili na kolena enega nekoč najbogatejših narodov, obstaja več teorij: nekateri izpostavljajo sporno vlogo nekdanjega premiera in guvernerja centralne banke v času krize, Davida Oddssona, ki je kot ministrski predsednik postavil temelje sedanjega bančnega sistema, nato pa je kot vodja centralne banke preslišal večino opozoril in kritičnih ocen na račun islandskih bank, ker naj bi jih razumel kot napad na svojo politično zapuščino. V norveškem dokumentarnem filmu *In a Sea of Debt* ugotavljajo, da je bilo v ozki mreži posameznikov, ki je povzročila bančni kolaps, vpletenih zgolj med 15 in 30 ljudi. To je bil neke vrste *Boy's Club*, ki je finančne akrobacije načrtoval na jahtah na Floridi oziroma, kot komentira novinar v omenjenem dokumentarcu, »pokerska ekipa, ki je bila hkrati močno povezana s političnimi akterji in tudi zato nedotakljiva«. Tajkun Jón Asgeir, medijski in trgovski mogotec, je pri bankah na primer dobil kredit v vrednosti milijarde islandskih kron, ne glede na to, da je bil v preteklosti že obsojen na trimesečno zaporno kazen zaradi goljufije, zlorabe položaja in kaznivih finančnih transakcij. V javnost so prišle tudi informacije, da so banke posojale velike zneske državnim uslužbencem in bližnjim znancem članov uprav. Nekdanji bančni uslužbenec Johan Ausgrimsson je razložil, da mu je bilo v času njegovega dela povsem jasno, da je bančni sistem »pokvarjen«, vendar se zaradi močnih lobjev nihče ni lotil reforme bančnega sistema. Ob tem je pripomnil: »Zelo veliko ljudi je hotelo svoj delež. Politiki pri tem niso nič zaostajali.«

Do podobnih zaključkov je prišla preiskovalna sodnica Eva Joly, ki so jo islandske oblasti angažirale z namenom, da bi se dokopala do diagnoze problema. Ugotovila je, da je šlo za skupino tridesetih mlajših moških, ki so agresivno delovali v mednarodnem bančnem sektorju, in da je s političnim in finančnim vplivom te trideseterice prišlo do kontaminacije zakonodaje. Šlo je za to, da so po določenem obdobju njihovega delovanja podaljški te klike vplivali na spremembo zakonodaje, zaradi česar je Jolyeva kaj kmalu ugotovila, da kazenski in vsakršen drug pregon storilcev neetičnih dejanj postaja zelo problematičen.* Ekonomski novinar Michael Lewis, ki je napisal knjigo o krizi z naslovom *Bumerang*, pa je zapisal, da so postale bančne igrice vabljive za povprečnega Islandca: »Suh in na videz lačen, s pravo in ne modno brado, Alfsson še vedno bolj spominja na kapitana ribiške barke kot na finančnika. Na odprto morje je prvič zaplul pri šestnajstih, zunaj sezone je obiskoval šolo za ribiče. /.../ Pa vendar je januarja 2005, pri tridesetih, ribištvo

obesil na klin in se pridružil oddelku za trgovanje s tujimi valutami pri Landsbanki. Skoraj dve leti je špekuliral na finančnih trgih, vse do velikega pokola oktobra 2008, ko so ga vrgli na cesto, tako kot vsakega drugega Islandca, ki se je imel za finančnega posrednika. Kot pravi, je v svoji službi ljudi, predvsem druge ribiče, prepričal v špekulacijo, s katero se ne da izgubiti: da so si sposodili jene pri obrestni meri treh odstotkov, z njimi kupili islandske krone, te pa nato investirali z obrestno mero 16 odstotkov. 'Mislim, da lažje vzameš nekoga iz ribiškega posla in ga naučiš trgovati z valutami,' reče, 'kot da bančnika naučiš, kako se ribari,« zaključuje Lewis.°

Med glavne razloge za propad islandske ekonomije pa sodi klientelizem, sta v svoji analizi za *New Left Review* ugotovila Robert Wade in Silla Sigurgeirsdottir. Državo je tudi po vpeljavi demokracije in tržnega gospodarstva obvladovalo vsega skupaj štirinajst vplivnih družin, ki so svoje interese uveljavljale v politiki in gospodarstvu, poleg tega pa imele skoraj popoln nadzor nad mediji. Ko je vlada v začetku desetletja sklenila privatizirati banke, jih ni ponudila tujcem, pač pa domačim poslovnežem, ki z bančništvom niso imeli izkušenj. So pa zato bili prijatelji ali celo družinski člani takrat vladajočih politikov.°

Epilog: prvi sodni primer zaradi krize

Bivši islandski premier je bil prvi človek, ki je bil postavljen pred sodišče zaradi soodgovornosti za izbruh finančne krize. Konec aprila je sodišče v Reykjaviku razsodilo, da je delno kriv za finančno krizo, a da ne bo kaznovan. Za krivega ga je spoznalo, ker ni sklical izredne seje vladnega kabineta spričo krize islandskega bančnega sektorja. Proces proti njemu je potekal pred landsdomurjem, posebnim islandskim sodiščem za sedanje in nekdanje ministre, ki so ga tokrat sklicali prvič. V najslabšem primeru sta mu grozili dve leti zavora. Če je premier dobil le simbolno obsodbo, pa tiskovna agencija Bloomberg poroča, da je v kazenskem postopku kar 200 bančnih direktorjev (med njimi tudi Jón Asgeir) in drugih visokih uradnikov, še za 90 ljudi pa pričakujejo, da bodo morali pred sodnika. Ne glede na izid teh sojenj pa je to prvi primer, ko so bili ljudje klicani na odgovornost za nastanek krize – kar je zanimivo, glede na to, da neoliberalna ideologija (ki so jo pred tem mnogi uporabljali kot glavni argument za deregulacijo, ki je nazadnje privedla do zloma finančnega sektorja) poudarja ravno pomen osebne odgovornosti. ●

*Povzeto iz knjige *Tembatsu* Boštjana M. Zupančiča.

°Iz člankov Jureta Stojana za *Večer*.

Zahodna Sahara, zadnja kolonija v Afriki

Aleš Skornšek-Pleš

Ko v izraelsko – palestinskem sporu poleti nekaj kamnov ali kakšna raketa in ko se glede tibetanskega strahu pred invazijo večinskega ljudstva na Kitajskem Hanov oglasi dalajlama, je to prvovrstna novica za svetovne medije. Agonija Saharcev, ljudstva na severozahodnem robu Afrike, pa zelo redko zaide na strani zunanje politike, čeprav gre za zadnjo kolonijo v Afriki, za klasičen primer naroda, ki se bori za neodvisnost in svoje pravice.

Zgodovinsko ozadje: od samostojnih plemen do španske zasedbe

Zahodna Sahara je redko poseljena; kot pove že njeno ime, leži na zahodni strani afriške celine in meji na Atlantski ocean, Maroko in Mavretanijo. Prvotni prebivalci Zahodne Sahare so bili Berberi in Hamiti, ki se v svojem jeziku imenujejo »svobodni ljudje«. Zgodaj so izgubili svoj etnični izvor zaradi migracij in invazij iz Sredozemlja, Male Azije in podsahelske Afrike. Njihov nepisani jezik je bil sestavljen iz množice dialektov. V srednjem veku so jih preplavili Arabci, Semiti, od katerih so sprejeli islam in arabski jezik. Kljub temu se Berberi niso popolnoma zlili s Hasanija Arabci in so ohranili lastno identiteto. Gre za razliko med mestno, trgovinsko skupnostjo in vaško, tribalno. Sultanati turških bejev, ki so temeljili na centralizirani mestni upravi so arabizirano berbersko prebivalstvo izrinili v gorate predele in v puščavo, kjer jim je narava sama zagotavljala avtonomijo. To je bolj kot v kulturno ali gospodarsko izolacijo vodilo k politični izolaciji. Ta se je izražala v nepriznavanju centralne politične oblasti in v neplačevanju davkov. Sultanati so bili prisiljeni, da so svojo oblast ločevali na *bilad-al makhzen*, področje, ki je bilo pod nadzorom osrednje vlade in *bilad-as siba*, ki je

bilo nenadzorovano področje, na katerem so turške oblasti le sporadično izvajale oblast. Prebivalstvo teh področij je zaradi islama priznavalo vrhovno religiozno nadoblast sultana – na področju današnje Zahodne Sahare večinoma maroškega sultana –, vendar se je politično svobodno odločalo za politična zaveznitva in zveze.

Kolonialna doba se je zaradi »klimatske in gospodarske nezanimivosti tega ozemlja« v Zahodni Sahari pričela šele leta 1884, ko je Španija po berlinskem kongresu razglasila protektorat nad področjem Río de Oro in šele takrat ustanovila prve naselbine. Dejansko je bila španska prisotnost sprva omejena zgolj na obalni pas in mesto Villa Cisneros, medtem ko so ljudstva v zaledju ostala praktično neodvisna. Šele pol stoletja zatem, po zavzetju Smare leta 1934, so španske enote prevzele nadzor nad celotnim zahodnosaharskim ozemljem. Leta 1958 je Španija zaradi vojaškega pritiska tedaj že samostojnega Maroka, saharke osvobodilne armade in nekaterih beduinskih ljudstev, spojila obe pokrajini Španske Sahare, to je Sagui el-Hamra (Rdeča dolina) in Río de Oro (Zlata reka), v eno samo enoto in jo razglasila za eno od španskih provinc. S tem poskusom formalne priključitve Zahodne Sahare ozemlju matične

države je Španija želela dokončno rešiti vprašanje tega ozemlja in s tem obiti pravico narodov do samoodločbe v procesu dekolonizacije.

Španski umik in prizadevanje po neodvisnosti

V izdihljajih frankističnega režima leta 1975 se je Španija odrekla ozemlju, ne pa ekonomskemu izkoriščanju njegovih naravnih bogastev. Priložnost sta zavohala Maroko in Mavretanija, ki sta trdila, da gre za njuna zgodovinska ozemlja. Pokojni maroški kralj Hasan II. je od nekdaj želel razširiti meje svoje kraljevine, Mavretanija pa je prav zaradi njegovih ambicij delno zasedbo Zahodne Sahare videla zgolj kot tamponsko območje pred nadaljnjo maroško ekspanzionistično politiko. Tretja sosesda, Alžirija, pa je podprla saharsko osvobodilno gibanje Polisario. Pri tem so jo vodili pragmatični vzgibi, predvsem dolgoletni spori s sosednjim Marokom in nasprotovanje širjenju francoskega vpliva v Afriki.

Polisario je akronim za organizacijo s polnim imenom Ljudsko gibanje za osvoboditev Rdeče doline in Zlate reke ali po špansko *Frente Popular para la Liberación de Saḡuía el Hamra y del Río de Oro*. Nastalo je 10. maja 1973 iz pisanega konglomerata različnih političnih gibanj, ki so se zavzemala za samoodločbo saharskega ljudstva in osvoboditev izpod španske nadoblasti. Na svojem drugem kongresu leta 1974 se je razglasilo za edinega zakonitega predstavnika saharskega naroda. 27. februarja 1976 je sprejelo začasni ustavni akt in razglasilo Saharsko arabsko demokratično republiko, ki jo je doslej priznalo preko osemdeset držav. 28. novembra 1984 kot druga evropska država, poleg Albanije, tudi nekdanja Jugoslavija.

V iskanje rešitve so posegli tudi Združeni narodi, predvsem Meddržavno sodišče ZN. Osnovni dokument mednarodne skupnosti je odločitev mednarodnega sodišča v Haagu z dne 16. 10. 1975. Tega dne je sodišče na podlagi ugotovitve, da ozemlja Zahodne Sahare nikoli niso pripadala nobeni od sosednjih držav, prebivalstvu priznalo pravico do samoodločbe. Deset od šestnajstih sodnikov je čutilo potrebo, da ločeno utemeljijo svoja mnenja.

Od leta 1966 je generalna skupščina ZN v svojih resolucijah in obsodbah nenehno ponavljala nestrinjanje s špansko kolonizacijo in kasnejšo maroško okupacijo ter priznavala prebivalcem Zahodne Sahare pravico do samoodločbe in neodvisnosti. Do mnenja mednarodnega sodišča je generalna skupščina kar v sedmih resolucijah zahtevala referendum pod nadzorom OZN; tudi poslednja resolucija, št. 3292 (XXIX), govori le o odložitvi,

nikakor ne o opustitvi referendumu. Zato moramo formulacijo v mnenju sodišča, ki govori, da je odločanje o usodi Zahodne Sahare treba izvesti »s pomočjo svobodnega in pristnega izraza volje ljudstva tega ozemlja« razumeti le tako, da je prav referendum pod nadzorom OZN sredstvo za ugotovitev volje saharskega naroda.

V nasprotju s temi stališči je Španija konec leta 1975 z Marokom in Mavretanijo sklenila tajni sporazum, na podlagi katerega je Maroko zavzel dve tretjini Zahodne Sahare, Mavretanija pa južni del, od koder se je po več vojaških porazih proti Polisariu umaknila leta 1979.

Maroška zasedba in kolonizacija

V letu 1975 je pokojni maroški kralj Hasan II. začel naseljevati na tisoče Maročanov na severna in atlantska območja Sahare. Tako se je 6. oktobra 1975, ko je bil general Franco na smrtni postelji, z juga Maroka proti Zahodni Sahari pričel tako imenovani »zeleni pohod«. To je bila »peš okupacija«, v kateri je približno 350.000-glava množica civilistov – delavcev in kmetov, ki jih je spremljalo okoli 20.000 maroških vojakov – opazno spremenila demografske značilnosti tega redko poseljenega ozemlja. Španska vojska si ni želela konflikta z Marokom in se je raje umaknila. Tako imenovani »zeleni pohod« je Varnostni svet Združenih narodov obsodil z resolucijama št. 377, 22. oktobra 1975, in št. 379, 2. novembra 1975. V resoluciji št. 380 z dne 6. novembra 1975 je pozval Maroko, naj se umakne z območij, ki jih je zasedel, a brezuspešno. Maroko se na resolucije ni oziral, saj je imel podporo v ameriški administraciji.

Že 31. oktobra (uradno šele 28. 11. 1975) je maroška vojska zasedla severozahodni del Zahodne Sahare in se spopadla z borci nacionalističnega osvobodilnega gibanja Polisario. Španska vojska se je umaknila v Layoune, Dakhlo in Smaro. V prvi polovici decembra so z juga udarile še mavretanske sile. Hudi boji so terjali tudi na stotine žrtev med civilisti. Grozljiva in nasilna dejanja maroških vojakov so silila civilno prebivalstvo k begu, sprva na vzhodna ozemlja, nato pa, ko so maroške letalske sile bombardirale begunska taborišča s fosforjem in napalmom, dalje proti severu čez alžirsko mejo v begunska taborišča, kjer jih danes v težkih razmerah živi okoli 165.000. Združeni narodi navajajo drugačne številke kot vlada Saharske arabske demokratične republike, in sicer okoli 200.000 v begunskih taboriščih, okoli 70.000 pod maroško okupacijo in 26.400 v Mavretaniji. Vlada ZDA navaja 250.559 beguncev v begunskih taboriščih v letu 2001. V alžirskih begunskih taboriščih delu-

Generacije mladih so se naučile upirati: organizirali so šotorišče blizu glavnega mesta brez zastav, parol in transparentov, da bi protest deloval čim bolj miroljubno. Uporabljali so moderno tehnologijo, dogajanje je bilo mogoče spremljati na Youtube-u. Način organizacije protestov je bil enak kot kasneje v Tuniziji in Egiptu.

jejo tudi institucije Saharske arabske demokratične republike. Maroko je med letoma 1980 in 1987 zgradil okoli 2300 kilometrov dolg zid, ki loči ozemlje pod nadzorom Maroka od skoraj nenaseljene osvobojene puščavske notranjosti pod nadzorom Polisaria. Zid je obdan z bodečo žico, strojničnimi gnezdi in minskimi polji, s čimer je Polisariu omejil možnosti za vojaške napade iz Mavretanije in juga Alžirije. Maroko je leta 1981 sicer načeloma privolil v izvedbo referendum na zasedenem ozemlju. Leto kasneje je posebej za to vprašanje ustanovljeni odbor v Organizaciji afriške enotnosti izdelal načrt za izvedbo referendum, vendar je organizacija istega leta zaradi različnih stališč držav članic glede vprašanja Zahodne Sahare zašla v krizo. 12. novembra 1984 je Zahodna Sahara postala polnopravna članica Organizacije afriške enotnosti, Maroko pa je istega dne iz nje protestno izstopil, češ, da v tem primeru ne gre za mednarodno priznano državo oziroma za neobstoječo državo. Maroko je tako edina afriška država, ki ni članica te organizacije. Z resolucijo, sprejeto aprila 1991, pa je Varnostni svet OZN ustanovil Misijo OZN za referendum v Zahodni Sahari¹ z mandatom, da nadzira premirje in organizira referendum, na katerem se bodo prebivalci Zahodne Sahare odločali med samostojnostjo in integracijo z Marokom. Datum referendum je bil večkrat preložen zaradi maroškega nasprotovanja in zaradi težav z identifikacijo in registracijo volivcev.

Težavno iskanje rešitve

Kot je bilo značilno za obdobje hladne vojne, je tudi vprašanje Zahodne Sahare postalo žrtev bipolarne konfrontacije. Pri tem je vzhodni blok podpiral Polisario, ZDA pa so s svojimi zaveznicami, predvsem Francijo, podpirale Maroko. Večkrat so bili že predlagani referendumi o samoodločbi, ki jih zahteva OZN, vendar se problem ne premakne z mrtve točke predvsem zaradi stališča Maroka, ki trdi, da mu to ozemlje brezpogojno pripada. Maroška zahteva po ozemljih Zahodne Sahare ni zgolj zgodovinsko, temveč tudi versko motivirana. Od časa almoravidskega kraljestva naprej sta bili v severni Afriki namreč obvezujoča sunitska veja islama in malekitski pravni red. Ko so se v 15. stol. na atlantskih obalah Afrike naselili katoliški Španci in

Portugalci, je v Maroku in Zahodni Sahari prišlo do verskega preporoda, ki je spreobrnil do tedaj zgolj površno islamizirane Berbere v vnete, dosledno verne muslimane. Nosilci preporda so bile številne mistične bratovščine, ki so odtlej odigrale pomembno moralno in politično vlogo. Nekaterim ljudstvom pretežno berberskega značaja se je na osnovi njihove pobožnosti in verske izobraženosti uspelo povzpeti celo na sam vrh družbene hierarhije, kjer so se izenačili s plemstvom arabskih, bojevniških ljudstev.

Leta 1997 je bil sprejet Houstonski dogovor, katerega snovatelj je bil nekdanji ameriški državni sekretar James Baker. V skladu z njim naj bi v petih letih izvedli referendum o samostojnosti, integraciji Maroku ali avtonomiji, a njegova izvedba zaradi maroške obstrukcije ni bila realizirana, čeprav je Varnostni svet ZN sklenjen dogovor soglasno podprl. Po Bakerjevem odstopu leta 2004 je kralj Mohamed VI. nepreklicno odstopil od referendum. Največ, kar maroški monarh ponuja Saharcem, je slabo definirana avtonomija pod maroško suverenostjo. Le-ta pa je za Polisario nesprejemljiva, saj si želi referendum, na katerem bi Saharci lahko sami odločali o svoji prihodnosti. Danes bi težko našli Saharca, ki mu maroški režim ni zaprl ali ubil vsaj enega člana družine. Saharci, ki jim ni uspelo prebežati, živijo pod eno najbolj represivnih, policijskih držav na svetu. Aretacije in zaporne kazni za prestopke, kot so pogovor s tujcem, posedovanje česarkoli povezanega s Polisariom, so vsakodnevna praksa. Poseben problem so izginotja oseb, ki so bile prevladujoč vzorec zapiranja ljudi v okupirani Zahodni Sahari. Izginulih oseb, o katerih ni nikakršnih podatkov, je vsaj tisoč. Poleg stalne grožnje se Saharci v svoji deželi soočajo s sistematično diskriminacijo na področju izobraževanja, zdravstvene oskrbe in ekonomskih možnosti. Marginalizacija Saharcev se stopnjuje z intenzivnim priseljevanjem Maročanov, ki ga obilno sponzorira država s premišljeno politiko ugodnih kreditov in davčnih olajšav.

Francija tako močno podpira Maroko, da blokira že samo omembo človekovih pravic Saharcev v resolucijah Varnostnega sveta ZN. Ostale članice VS ZN se gibljejo med nezainteresiranostjo in dogovarjanjem. Ameriška zunanja ministrica Hillary

Clinton, stara prijateljica maroškega monarha, pa je doslej zatirala vsa upanja Saharcev, čeprav naj bi predstavljala domnevno načelno Obamovo administracijo.

Gdeim Izik: neznana zgodba o začetku arabske pomladi

»Arabska pomlad ima globoke korenine. Na območju je vrelo dolga leta. Prvi v trenutnem valu uporov se je začel predlani v okupirani Zahodni Sahari, zadnji afriški koloniji, ki jo je leta 1975 zasedel Maroko in protizakonito ostal v njej. Maroške sile so zadušile nenasilne proteste. Nato se je plamen prižgal v Tuniziji in se razširil v požar,« je znameniti profesor jezikoslovja in filozofije na MIT in globalni intelektualec Noam Chomsky lociral upor v Zahodni Sahari kot začetek arabske pomladi. Kaj se je zgodilo v Tuniziji, Egiptu in Libiji, je splošno znano, manj znana je zgodba z Zahodno Saharo.

Maroške sile so v začetku predlanskega novembra začele na silo podirati taborišče Gdeim Izik, ki so ga mesec pred tem postavili protestniki blizu prestolnice Zahodne Sahare Layoune. Pri tem je bilo po podatkih Polisaria ubitih 13 ljudi, več sto pa ranjenih. Po uradnih maroških podatkih sta umrla le dva človeka, 70 jih je bilo ranjenih. Maroške varnostne sile so napadle omenjeno taborišče, kjer je protestiralo več kot 20.000 ljudi, pretežno mladih. Maroške sile so iz helikopterjev izstreljevale rakete, ki so eksplodirale v zraku, da bi protestnike pregnale iz taborišča, v več šotorih pa so podtaknili ogenj. Vojska je v taborišču uporabila tudi solzivec in vodne topove. Polisario je takrat pozval mednarodno skupnost, še posebno Varnostni svet OZN, naj od Maroka zahteva takojšnje prenehanje napadov na neoborožene civiliste. Maroško notranje ministrstvo pa je na drugi strani trdilo, da je njihova policija le želela aretirati kriminalce in teroriste, ki so socialni protest izkoriščali v politične namene in skušali spodkopati pogajanja med vlado in prebivalci taborišča.

Taborišče je sredi oktobra predlani postavilo okoli 12.000 Saharcev zaradi vse slabših socialnih razmer. Njihov protest ni bil neposredno povezan s prizadevanji Polisaria za neodvisnost, saj so ga organizatorji označili za družbeni protest. Generacije mladih so se naučile upirati, zato so organizirali šotorišče blizu glavnega mesta. To je bilo zelo dobro organizirano, brez zastav Polisaria, parol in transparentov, da bi protest deloval čim bolj miroljubno.

Mladi so uporabljali moderno tehnologijo, dogajanje je bilo mogoče spremljati na Youtubu. Način organizacije protestov je bil enak kot kasneje v Tuniziji in Egiptu.

Ribe, neodvisnost in Slovenija

Gospodarsko gledano, so za sedanje in nekdane kolonizatorje najbolj zanimive obale Zahodne Sahare. Ribiški sporazum med Evropsko unijo in Marokom se ne zmeni za pravice prebivalcev Zahodne Sahare. Zdi se, da ribiški sporazum med EU in Marokom ni nič drugega kot poskus kraje naravnih virov revnim. Dovoljenje za ribolov v vodah Zahodne Sahare je Maroko prodal EU. Ni jasno, ali so prebivalci Zahodne Sahare prejeli kaj od 36,1 milijona evrov, ki jih je EU plačala Maroku za obdobje štirih let za ribolovne pravice, podeljene leta 1992. Prvi ribiški sporazum, ki sta ga podpisala EU in Maroko, trajal naj bi predvidoma od 1. maja 1992 do 30. aprila 1996, je Maroko enostransko preklical leta 1995. Razlog je bil preprost: Maroku je v domačih vodah preprosto zmanjkalo rib. Ta odpoved je za EU pomenila velike izdatke, ki jih je za sabo potegnil nakup ribolovnih pravic za mavretanske vode in subvencioniranje brezposelnih španskih ribičev. Spomladi leta 2006 so se začele priprave na novi ribiški sporazum, predviden za obdobje od 1. marca 2006 do 28. februarja 2010. Pred enim letom je Evropska komisija dobila nalogo raziskati vplive ribiškega sporazuma na prebivalce Zahodne Sahare. Komisija je pozvala Maroko, naj dokaže, da ima tudi Zahodna Sahara koristi od tega sporazuma. Osemdeset odstotkov španskih ribiških plovil ribari v obalnih vodah Zahodne Sahare. Zaradi tega je Španija zavrnila vse zamisli, da bi to področje izvzeli iz novega ribiškega sporazuma. Zgodovinsko gledano je Španija vedno obvladovala Generalni direktorat za ribištvo, v katerem je večino časa imela tudi svojega generalnega direktorja. Španci so izjemno spretni pri urejanju tega področja v imenu celotne EU. Ribiški ministri so februarja letos dali soglasje za nadaljevanje pogajanj komisije z Marokom. Švedska, Velika Britanija in Danska so glasovale proti, medtem ko sta se Finska in Nemčija vzdržali. Slovenija je podprla sporazum. Vsaj tretjina držav članic bi morala glasovati proti, da bi izglasovali veto na pogajanja. Španija bo še naprej varovala svoje posebne interese, verjetno vse dokler v vodah Zahodne Sahare ne bo zmanjkalo rib.

Tako kot velike sile je tudi slovenska zunanja politika pragmatična in deluje v skladu z lastnimi interesi. Slovenska zunanja politika in politika na sploh se mora zavedati, da je žal moč velike države očitno zmeraj tista, ki odloči, ali bo v nekem primeru prevladala pravica do »samoodločbe« naroda ali pa načelo »celovitosti« države. Slovenija ravna enako kot politika EU in ZDA, ki v primeru vprašanja Zahodne Sahare podpirajo celovitost Maroka, čeprav »zagovarjajo« pravico do samoodločbe.

Podpirajo tudi celovitost Gruzije, Ukrajine, Moldavije in se zavzemajo tudi za celovitost vseh držav na Balkanu (z izjemo Srbije), hkrati pa podpirajo osamosvojitvene težnje na ozemljih držav izven svoje interesne sfere vpliva. Nespoštovanje mednarodnega prava lahko prav zato vodi v nepričakovane konflikte na področjih, kjer se interesi »velikih« prekrivajo.

Če bi ZDA, EU in mednarodna skupnost odmislele pristranske geopolitične in ekonomske interese in pogledale na boj Polisaria za neodvisnost saharškega ljudstva s humanitarne perspektive, potem bi bil očitni rezultat lahko samo priznanje saharške neodvisnosti. Toda žalostna realnost današnjega sveta je, da se humanost in liste svoboščin ne izvajajo tako, kot jih razglašajo zahodne sile. Rezultat je, da so številni upravičeni v borbi za svobodo v različnih delih sveta ignorirani ali pa so označeni za teroriste. Če bi Zahodne sile in OZN resnično analizirali realno stanje na terenu in dejansko obstoječo državo Saharcev ter jo primerjali z izkušnjo Kosova, bi bila legitimnost boja Polisaria kristalno jasna. Glede na navedena dejstva, analitiki ocenjujejo, da imajo Saharci močnejše argumente za neodvisno državo. Kosovska enostranska razglasitev neodvisnosti je jasen primer precedensa za neodvisno državo Saharcev.

Kot navaja španski časnik *El País*, sta zasedba Zahodne Sahare in vzdrževanje 360.000-glave vojske, Maroko vse od okupacije leta 1975 doslej stala 95 milijard dolarjev. Časnik citira neodvisnega maroškega ekonomista Fouada Abdelmoumniya, ki navaja, da v to oceno niso všteti stroški civilne maroške uprave, ki znašajo dodatnih 25 milijard dolarjev. »Govorimo o naložbah, ki nimajo opravka z ekonomsko ali socialno logiko,« dodaja

Abdelmoumni, »upoštevajoč izdatke, ki ovirajo gospodarski razvoj Maroka«. Poleg vojaških izdatkov *El País* opozarja na nerazumne izvedbe tako imenovanih kulturnih prireditev, kot je npr. vsakoletni glasbeni festival v Dakhli. Finančni izdatki so še večji, če upoštevamo vse ugodnosti, ki jih maroška država namenja naseljencem, ki so pripravljene živeti in delati na zasedenih ozemljih. Gre za finančne dodatke k plačam in za pomoč v osnovnih živilih.

Maroko arogantno ignorira svetovni pravni red in okupira Zahodno Saharo. Vse kaže, da se namerava še naprej obnašati kot okupatorska sila in v Zahodni Sahari vzpostaviti svojo oblast. S takšnim imperialističnim pristopom se ne smemo strinjati in moramo zahtevati, da tudi Slovenija pristopi k pobudam, da se v Združenih narodih sprejmejo odločitve, ki bodo vodile, do takojšnje izvedbe referendumu o samoodločbi. Slovenija bi morala nedvoumno izjaviti, da obsoja maroško okupacijo Zahodne Sahare in aktivno prispevati k preprečitvi nadaljnje nezakonite prisotnosti maroške vojske in maroških oblasti v Zahodni Sahari.

Žal moramo tudi ugotoviti, da očitno motnega klečeplazenja slovenskih oblasti še ni bilo dovolj. Ali je stališče slovenskih oblasti, da je maroška okupacija Zahodne Sahare kljub kršitvi listine ZN in hkratnim neupoštevanjem volje večine držav in mednarodne javnosti, postala nerelevantna? Torej sprejemamo *fait accompli* in se s tako pridružujemo doktrini, po kateri cilj opravičuje sredstva, pri tem pa še popolnoma nekritično ocenjujemo pravi cilj zavojevalca? ●

Fotografije: arhiv avtorja in Barbara Weingartner

»Mestu smo hoteli dati bolj urban videz.«

— **Tomaž Vuga**, *arhitekt in urbanist*

Jani Toplak

Kare 6, Gradnikove brigade, Kitajski zid ... vse to so imena za največjo in verjetno najbolj prepoznavno stanovanjsko sosesko v Novi Gorici – v mestu, ki že samo po sebi predstavlja enega najzanimivejših urbanističnih projektov druge polovice prejšnjega stoletja, ne le v Sloveniji, temveč tudi v širšem alpsko-jadranskem in severnobalkanskem prostoru. Jedro omenjene soseske tvori približno pol kilometra dolga linija stolpnic na osi sever – jug, postavljenih skoraj vzporedno z državno mejo med Slovenijo in Italijo. Zgrajene so bile med koncem 70. in začetkom 80. let prejšnjega stoletja in predstavljajo eno osrednjih vertikalnih dominant v mestu. Hkrati gre za enega najbolj smelih modernističnih urbanističnih projektov v zahodni Sloveniji. V tem delu mesta živi danes skoraj polovica vseh prebivalcev urbanega konglomerata Nova Gorica – Solkan – Kromberk. O nastanku, predzgodovini, zasnovi in pomenu te soseske smo se pogovarjali z njenim glavnim snovateljem, novogoriškim arhitektom, urbanistom in politikom Tomažem Vugo.

Pri gradnji Nove Gorice razlikujemo več obdobj, ki so bile pod vplivom različnih mestnih urbanističnih načrtov. Vi ste bili vodilni urbanist Nove Gorice v obdobju od polovice šestdesetih do začetka osemdesetih

let. Kdaj in kako ste začeli z delom v Novi Gorici? Lahko opišete potek in okoliščine vašega dela, vključno z nastankom projekta Kare 6?

Diplomiral sem leta 1963. Leta 1964 sem začel delati pri takratnem novogoriškem Zavodu za stanovanjsko gradnjo, v katerem smo z mojim prihodom ustanovili oddelek za urbanizem, sam pa sem, kljub svoji mladosti, postal njegov vodja. Ta oddelek se je hitro razvijal in iz njega je leta 1968 nastal Zavod za urbanizem Nova Gorica, jaz pa njegov prvi direktor. Na tem mestu sem ostal do leta 1974, ko sem postal neprofesionalni predsednik Odbora za okolje in prostor pri takratni republiški skupščini, svoje delo v Novi Gorici pa sem zaključil leta 1982, ko sem postal namestnik takratnega ministra za okolje in prostor (tedaj se je ta funkcija uradno imenovala »predsednik Republiškega komiteja za varstvo okolja in urejanje prostora«). Osemnajst let svojega najaktivnejšega življenja sem posvetil Novi Gorici in bil ves ta čas odgovorni urbanist za mesto in za občino. V tem času, v drugi polovici šestdesetih in na začetku sedemdesetih let, je Nova Gorica doživljala svoj doslej edini razvojni *boom*, v katerem sem sodeloval tudi kot aktivni projektant-urbanist in arhitekt večjega števila objektov. Kot urbanist sem med drugim načrtoval vse zazidalne načrte na Ledinah (ob Cankarjevi ulici), vse do zadnjega, t. i. Kareja 6 ob Ulici Gradnikove brigade; kot arhitekt pa sem oblikoval stolpnice in parter ni javni program ob sedanji Rejčevi ulici. Cankarjevo naselje

smo začeli graditi leta 1968 od zahoda proti centru, v prepričanju, da bomo lahko kasneje bliže središču mesta gradili kvalitetnejše stavbe. Gradilo se je v skladu s potrebami po novih stanovanjih, ki so znašale od 250 do 300 stanovanj na leto.

Tudi v skladu z razvojem industrije ...

Da. Te potrebe je pogojevala predvsem hitro se razvijajoča industrija na Goriškem. Gradnja je potekala v dogovoru med občino in takratnim edinim graditeljem v občini, podjetjem SGP Gorica, ki je imel glavno besedo tudi pri naročanju urbanistične in projektne dokumentacije. Gradili smo po karejih: to so bila območja, ki so po velikosti približno ustrezala enoletni potrebi po novih stanovanjih. Zadnji od teh kompleksov je bil Kare 6 na robu mestnega središča. Tu smo želeli višji stanovanjski standard in kvalitetnejšo arhitekturo, hoteli smo graditi ne le še eno stanovanjsko naselje, ampak mesto. Ideja je bila takrat izredno ambiciozna, danes lahko rečem preveč ambiciozna za tedanje finančne, organizacijske in izvajalske zmožnosti Nove Gorice.

Kare 6, o katerem govorite, se mi zdi najbolj urbani predel Nove Gorice. Izgleda, kot da bi bilo stanovanjsko naselje kakšnega velikega mesta, lahko tudi Ljubljane. V takšnem majhnem mestu izpade malce čudno. S tem projektom smo imeli ambicijo, da bi zgradili kaj več kot zgolj štiri-

nadstropne »blokce«. Želeli ste torej, da bi soseska odstopala od okolice?

Takrat smo veliko hodili po svetu. V Parizu smo na primer obiskali satelitska mesta, ki so takrat nastajala (bilo jih je pet) in ki bi nam lahko bila vzor tudi pri načrtovanju Nove Gorice. Osebnost me je najbolj pritegnilo novo satelitsko mesto Évry, ne toliko zaradi velikosti, ki je presegala dimenzije Nove Gorice, temveč zaradi sodobne organizacije gradnje in mestnega življenja – na majhnem prostoru so namreč skušali združevati stanovanja in vse spremljajoče dejavnosti.

Načrtovali in gradili so mesto, ne stanovanjskega naselja. V tem smislu je bil tudi Kare 6 s svojimi 720. stanovanji zasnovan kot en objekt z bogatim javnim programom in skupno podzemno komunikacijo, ki je potekala po osi sever – jug, z dvema vhodoma. Ob vsakem je bila postavljena garažna hiša, v kletni etaži so se nanjo navezovali vsi servisni prostori, skladišča in dodatne parkirne površine. Osnovna os je sicer bila zgrajena, vendar na žalost nikoli ni v celoti zaživela, deloma zaradi nekaterih projektantskih napak, predvsem pa zaradi neizvedenega javnega dela programa. Tako usodo

je doživela tudi vzdolžna promenada v parterju, ki naj bi povezovala vse vhode stolpnic ter javni program. Ostala je nedokončana, deloma ograjena s provizoričnimi ograjami, daleč od naše želje po atraktivnem mestnem prostoru za sprehajanje, srečevanje, posedanje ...

Mislite na pločnik nad podzemnim koridorjem?

Točno tako. Po zazidalnem načrtu bi morali biti med promenado ob stolpnicah in Ulico Gradnikove brigade postavljeni paviljoni s trgovinami in drugim javnim programom. Namesto njih so tam že

trideset let začasna parkirišča, nekakšne nedostopne zelenice ...

In razne neuporabne betonske površine ...

Drži. Toda prvotna zamisel je bila, da naj to postane robni del mestnega središča z javnim programom, na katerega se stolpnice navezujejo kot ozadje. Druga ideja, ki me je vodila do zasnove soseske, je bilo dejstvo, da je bila Nova Gorica do tedaj »štirinadstropno mesto«: vsi bloki so bili visoki največ štiri nadstropja. To se je še posebej videlo na območju ob Cankarjevi ulici. Edino vertikalno je v Novi Gorici predstavljal Nebotičnik, ki je v takratnem praznem prostoru služil tudi kot edina orientacijska točka v mestu. S to novo vzdolžno osjo sem v bistvu skušal poudariti osnovno hrbtnico mesta. To ste opazili tudi sami: stolpnice Kareja 6 vas usmerjajo ne glede na to, od kod prihajate oziroma od kod opazujete mesto. Kar pa se tiče same arhitekturne zasnove, sem iskal odnos do značilne sredozemske, če hočete tudi kraške urbane strukture. Hiše različnih velikosti, ki se držijo ena druge: to je bil osrednji motiv, ki sem mu skušal slediti. Pri postavitvi objektov in njihovem oblikovanju, določanju višin, oddaljenosti od ulice pa sem sledil vnaprej določenemu pravilu: stolpnice, ki stojijo tik ob ulici, so visoke in se nato z odmikanjem od Ulice Gradnikove brigade nižajo, s čimer še poudarjamo občutek globine. Odmik za en raster pomeni eno etažo manj. Kot rečeno, izhodišče našega projekta je bila vsebinsko prepletana urbana struktura, ki bi delovala kot celota in ki bi stanovalcem z javnim programom v nižjih stavbah ob vznožju stolpnice (otroški vrtci ipd.) bila sposobna nuditi visoko kakovost življenja. Urbanost bi se morala odražati tako v sami

Ulici Gradnikove brigade kot v notranji promenadi in trgih, ki bi se oblikovali na križiščih s prečnimi smermi. Velik doprinos h kakovosti bivanja bi seveda predstavljale tudi parkirne hiše in podzemna parkirišča. Vendar se je zapletlo pri realizaciji opisanih idej. Mesto je bilo že na koncu razvojnega booma, ki sem ga omenjal na začetku. Za stanovanja je denar še bil, saj je koncept družbeno usmerjene stanovanjske gradnje še deloval, za objekte z javnim programom pa denarja in kupcev ni bilo, zato jih investitor enostavno ni zgradil. Kompleks je ostal nedokončani torzo. Danes, po več kot tridesetih letih, pa vsega nezgrajenega ni več mogoče realizirati.

Hočete reči, da prvotno predvideni objekti med stolpnicami in cesto ne bodo nikoli dograjeni?

Stanovalci so sprejeli takšno stanje, kot je: parkirišče pred hišo, neoviran pogled na ulico. Če bi zgradili predvidene objekte, bi jim nekaj vzeli (kar jim sicer po prvotni zasnovi ni pripadalo). Zato je mestna občina pred štirimi leti izvedla anketni urbanistično-arhitekturni natečaj, da bi ugotovila, kaj bi le še dalo na tem prostoru dodatno urediti in zgraditi. Rešitve so bile zelo zanimive in so tudi javno dostopne na občini za vsakogar, ki si jih želi pogledati. Ob upoštevanju osnovnih izhodišč zazidalnega načrta ter trenutnega stanja na terenu in pričakovanj stanovalcev je najuspešnejši predlog predvidel krčenje prvotno predvidenega javnega programa, hkrati pa povečanje podzemnih parkirnih mest. Večji poudarek je bil dan zelenju in javnim površinam, trgom, otroškimi igriščem.

Vsa parkirišča naj bi torej preselili pod zemljo?

Da, vse parkirne prostore, ki so zdaj nad zemljo, bi prestavili v klet, v skladu z današnjimi zahtevami. Takrat, ko sem to projektiral, je veljal normativ 1,1 parkirnega prostora na eno stanovanje, kar pomeni 110 parkirišč na 100 stanovanj. Po današnjih normativih bi jih morali imeti 200. Neverjetni stiski s parkirnimi mesti botruje še to, da so stolpnice v primerjavi z zazidalnim načrtom višje za eno etažo – to pomeni, da je tam več kot 80 stanovanj več, kot jih je bilo prvotno predvidenih, ne da bi ob tem povečali kapacitete predvidenih parkirišč. Še več – še tista predvidena parkirna mesta niso bila v celoti zgrajena. Zato danes v Kareju 6 primanjkuje okoli 700 parkirišč, ki so začasno umeščene na drugo stran ulice.

Tu imate najbrž v mislih parkirne prostore na grušču nasproti stolpnici?

Točno tako. V bodoče bo treba del primanjkljaja pokriti z dograditvijo objektov v Kareju 6, kar pa ne bo zadostovalo. Zato je z lokacijskim načrtom *Ob sodišču*, ki se nanaša na zelene površine med Ulico Gradnikove brigade in Kidričevo ulico (Magistralo), predvideno, da se bo preostali del tega primanjkljaja pokrili z dodatnimi parkirišči v kletnih etažah bodočih objektov na tem območju.

Nobeden od mnogih urbanističnih načrtov za Novo Gorico, bodisi Ravnikarjev ali vaš, ni bil v celoti realiziran. Kako bi v tej zmešnjavi načrtov ponazorili razmerje Kareja 6 do Ravnikarjevega načrta prvotne zasnove Nove Gorice? Je med obema kakšna povezava? V kakšnem odnosu ste bili vi do tega prvega načrta?

Prvi načrt mesta iz 1949 je bil povsem

drugače zastavljen, kot so bile potrebe konec šestdesetih let. Ravnikar je imel nalogo zasnovati načrt za mesto za 15.000 prebivalcev, ki bi bilo upravno središče Goriške regije. Jugoslovanska vojska je zahtevala, da je 500 metrov od meje brisani prostor, kar pomeni, da bi takoj za prvimi, Ravnikarjevimi bloki moral biti konec Nove Gorice. V bistvu je že Ravnikar s svojim projektom širil območje mesta v smer proti meji, tako da se ji je približal na 400 metrov. Leta 1955 je bil izdelan drugi urbanistični načrt po Ravnikarju (njegov avtor je bil arhitekt Strmečki). Leta 1971 smo v takratnem Zavodu za urbanizem izdelali urbanistični program občine, nato pa še urbanistični načrt mesta, vendar samo v tistem delu, ki se je nanašal na razvoj prometnega omrežja. Od Ravnikarjeve

ti za kakovostno javno gradnjo, je bilo treba glede na takratne potrebe povečati gostoto na drugih delih Nove Gorice. Tako imajo vsi kareji ob Cankarjevi ulici in Kare 6 ob Ulici Gradnikove brigade več kot 3000 stanovanj, kar z drugimi besedami pomeni, da na tem območju stane med 8 in 9 tisoč prebivalcev. Drugi razlog za povečanje gostote je bila ekonomika mesta, tako pri gradnji kot upravljanju in vzdrževanju, saj je bilo že v sedemdesetih letih jasno, da mesta z nizko gostoto in (pre)velikimi zelenimi površinami ne bo mogoče kvalitetno vzdrževati. Nazadnje pa nas je vodila tudi želja, da bi vsaj rob *cityja* imel urbani izgled, ne pa izgled primestnega spalnega naselja.

Hočete reči: provincialnega?

Da, recimo takšnega, kot ga recimo

jo je utemeljil arhitekt Le Corbusier. Sta on in njegova slavna avantgardna stanovanjska zgradba *Unité d'habitation* (Stanovanjska enota) imela vpliv na vas pri zasnovi projekta Kare 6?

V šestdesetih in sedemdesetih letih je bil Le Corbusier še vedno idol vseh arhitektov; bil je tudi idol Edvarda Ravnikarja v obdobju, ko je ta snoval načrt Nove Gorice. Tudi mi, naslednja generacija arhitektov, smo občudovali Le Corbusierja. Njegov koncept habitata, torej vsega v enem objektu, je bil seveda pri nas težko izvedljiv. Tako velikih objektov nismo mogli graditi. Pri zasnovi kompleksa Kare 6 so nam bili že bližje švedski kot francoski zgledi. Programsko smo takrat veliko hodili na Švedsko, ki nam je bila ideal socialne države – glede socialnega stan-

Zaradi različnih kultur je nastajal tudi problem sobivanja in vse, kar je s tem povezano. Morda se tudi tu skriva razlog, zakaj je nastalo ime Kitajski zid – ne le zato, ker niz visokih stolpnih spominja na velikanski zid ... Mogoče gre tu tudi za zidove v glavah ljudi, ki se niso znašli v tej novi soseski ... Zanimivo bi bilo sedaj raziskati, kako se je odvijal proces socializacije in homogenizacije prebivalcev.

zasnove smo ves čas varovali Magistralo kot osrednjo mestno os. Hkrati smo zelo pazili, da bi ohranili kvaliteto gradnje v pasu med sedanjo Ulico Gradnikove brigade in Ravnikarjevo magistralo. To naj bi bil mestni *city*. Le z veliko muko smo takratnim upraviteljem mesta preprečili, da bi v tem delu gradili socialna stanovanja. Travnik med Kidričevo ulico in Ul. Gradnikove brigade bi po tem scenariju sicer bil zazidan, a z nizkimi stanovanjski bloki najslabše kakovosti, kar bi za dolgoročni razvoj mesta bila katastrofa. Ker nam je uspelo to območje zaščiti-

ustvarjajo bloki v Tolminu ali kje drugje. Tu smo se trudili napraviti nekaj več – ampak samo s stanovanji, ne glede na obliko objekta, se tega na žalost ne da.

Kot ste omenili, je bilo v prvotnem načrtu Kareja 6 predvideno veliko javnega programa, z vrtci, trgovinami, podzemno komunikacijo, sistemom odlaganja smeti z vseh nadstropij itd.. Skušali ste torej poudariti samozadostnost in sodobno praktičnost celotnega objekta, ki sta tudi pomembni lastnosti modernistične stanovanjske gradnje, kakor

darda, ne politično. To je bil model, ki smo ga tudi več ali manj uspešno prenašali v Slovenijo. Šlo je za tako imenovane stanovanjske soseske, zaokrožene enote z vso potrebno komunalno in družbeno infrastrukturo, od garaže do vrtca in šole. V primeru Nove Gorice, ki naj bi bila mesto, ne zgolj stanovanjska soseska, pa smo hoteli nekaj več. Sam sem bil proti temu, da bi Cankarjevo naselje gradili kot zaokrožene socialne enote. V našem primeru naj bi šlo za dve soseski s po približno 5 tisoč prebivalci, ki bi poleg stanovanj vsebovali tudi vse pri-

Izhodišče našega projekta je bila vsebinsko prepletena urbana struktura, ki bi delovala kot celota in ki bi stanovalcem z javnim programom v nižjih stavbah ob vznožju stolpnic bila sposobna nuditi visoko kakovost življenja.

padajoče javne programe. Trdil sem, da je Nova Gorica premajhna za tak način urejanja, saj bi po tem modelu nikoli ne imeli pravega mesta. Zato smo v Cankarjevem naselju osnovali zelo malo javnega programa: tu je edini javni program gostilna Metulj, takrat pa sta bili zamišljeni le dve skupini kioskov za najnujnejše potrebe, otroški vrtci in šola. Ves ostali javni program smo po načrtih umestili ob Ulico Gradnikove brigade (na tistem nerealiziranem delu, o katerem sem govoril prej). Ko smo torej načrtovali Kare 6, ob dimenzioniranju javnega programa nismo mislili le na stanovalce tega območja, ampak tudi na tiste z blokov na Cankarjevi ulici, ki stojijo za njim.

Med ogledom dokumentarca *Mesto na Travniku* (Anja Medved, Nadja Velušček, Kinoatelj, 2004), sem naletel na pronicljivo izjavo vašega sina, arhitekta Boštjana Vuge, ki iz zornega kota travnika pred stolpnici komentira pomen Kareja 6: »Identiteta je tudi to, da stojimo sredi travnika, na tej prazni površini, ki je na eni strani omejen s tako imenovanim Kitajskim zidom, ki je v

bistvu stanovanjsko naselje in predstavlja fizično hrbtenico mesta.« S tem lepo povzame dejstvo, da je Ulica Gradnikove brigade osrednja orientacija pri arhitekturni identiteti Nove Gorice.

Prav ta pojem hrbtenice sem hotel poudariti, ko sem govoril o vizualni osi mesta. Res so zgrajene v obliki nekakšne hrbtenice z nazobčanim zgornjim robom.

Pri tej izjavi je zanimiva tudi uporaba oznake Kitajski zid, ki jo pogosto slišimo kot ljubkovalno ime za stolpnice na kompleksu Kare 6. Tudi pri Negoričanih sem že slišal za uporabo tega izraza, a mi ni jasno, kako je nastal. Pove pa nam, da so prav stolpnice na Ulici Gradnikove brigade prva stvar, ki jo tujec opazi že od daleč.

Zanimive stvari, tako dobre kot slabe, ki vznemirijo ljudi, prej ali slej dobijo svoje ime. Osebnostno pa me bolj kot fizična pojava zanima socialni vidik bivanja v »Kitajskem zidu«. V poldrugem letu smo zgradili okoli 800 stanovanj. Vanje so naselili tako Novogoričane kot tudi prišleke, ki

so v Novo Gorico takrat prihajali iz celotne Jugoslavije. Struktura prebivalcev je bila popolnoma nehomogena, socialno in kulturno je šlo za zelo različne ljudi. Zaradi različnih kultur je nastajal tudi problem sobivanja in vse, kar je s tem povezano. Morda se tudi tu skriva razlog, zakaj je nastalo ime Kitajski zid – ne le zato, ker niz visokih stolpnic spominja na velikanski zid ...

Torej mislite, da se ime se ime ne nanaša le na materialni vidik?

Mogoče gre tu tudi za zidove v glavah ljudi, ki se niso znašli v tej novi soseski ... Zanimivo bi bilo sedaj, po tridesetih letih, raziskati, kako se je odvijal proces socializacije in homogenizacije prebivalcev. Kot mi pravijo nekateri stanovalci, se je ta proces odvijal različno v posameznih objektih. To se vidi že na zunaj: nekateri vhodi so lepo urejeni in vzdrževani, neposredna okolica je čista: to pomeni, da ljudje tam živijo v sorazmerno skladni, pozitivno naravnani skupnosti. Nekateri stolpnice pa so še vedno neurejene, kar kaže na to, da je med njihovimi stanovalci še marsikaj neuskajenega. ●

fotografija Gradnikovih brigad: Blaž Kosovel

Koncerti: **LOLLOBRIGIDA**•**DOLINE TRIO**•**ELEVATOR**
 HIP HOP MOVEMENT•DJ SKAZMIC•DJ MALOMORGEN•Predavanja: **LEV**
 predstava: **KEKEC NA MARSU**•**OTROŠKE DELAVNICE IN PREDSTAVE ZA OTROŠKE**
VEČ NA: www.gof.si

RETROGARDA
NOVA GORICA

Brez naslova II, 2012

Materializacija enigmatičnega miselnega simbola na arhitekturnem slogu socialističnega realizma. simbolično povezovanje preteklosti in sedanjosti v prostoru, ki je vzpostavljen na novo in se prepozna kot nosilec nove goriške identitete. Tudi njegov začetek je v obdobju avantgardnih gibanj zgodnjega 20. stoletja, zato naj nosi njegove simbole. *Brez naslova II* je del še neimenovane serije v nastajanju, ki beleži in obeležuje goriško moderno arhitekturo. Nadaljevanje sledi v prihodnjih številkih revije Razpotja.

RETROGARDA, MMXII

RS•NEURO•AVTOMOBILI•**PLAVI ORKESTAR**• DJ večeri: MACROSS A.C.U•FRESH
KREFT•VUK ČOŠIČ•BOŽIDAR ZRINSKI•FILMSKI VEČER VISOKE ŠOLE ZA UMETNOST UNG•Lutkovna
OKE•VEČER LOKALNE KULINARIKE IN VINA•ŠPORTNE AKTIVNOSTI•**NOVA GORICA**•24. 8. — 1. 9. 2012•

Večni gepardski duh Italije

Francesco Condello

Italijanska tožilstva že več kot leto dni preiskujejo mednarodni krog ilegalnih stav, ki naj bi močno vplivale na rezultate nogometnih prvenstev italijanskega poklicnega nogometa. Mnogi nogometaši, vodstveni funkcionarji in trenerji naj bi prirejali rezultate številnih tekem, od serije A do Nacionalne amaterske lige v prid mednarodne kriminalne združbe, ki ima svoje lovke od Singapurja do Črne gore, od Romunije do Madžarske. Zaradi številnih hišnih preiskav in priporov so preiskave počasi zasedle prve strani časopisov. Vrhunec je bil dosežen 20. aprila letos, ko so enote italijanske policije ob jutranji zori v bliskoviti akciji oskrunile posvečeni prostor športnega centra Coverciano, kamor se je reprezentanca umaknila, da bi se pripravila za nastop na evropskem prvenstvu na Poljskem in v Ukrajini, in preiskale sobo branilca Domenica Criscita.

Po šestih letih je torej italijanski nogomet ponovno v kaosu. Že leta 2006 je namreč neka druga afera pretresla svet italijanskega žogoborca. Preiskava, ki je v medijih dobila ime *calciopoli* (po analogiji z afero o nezakonitem financiranju političnih strank v 90-ih letih, znane kot *tangentopoli*; op. prev.), je razkrila vrsto nečednih poslov v seriji A. V največji meri so se nanašali na klub Juventus, ki je bil kaznovan z nazadovanjem v serijo B in je moral vrniti dva naslova državnega prvaka, njegova vodilna funkcionarja Luciano Moggi in Antonio Girauda pa sta se morala posloviti od nogometnega sveta. V afero so bili vpleteni tudi Milan, Lazio in še nekateri drugi nogometni klubi. Mnogi Italijani (tudi mnogi navijači Juventusa, med katere spadam tudi sam) smo upali, da bo afera »*calciopoli*« predstavljala priložnost za nov začetek, da se bomo lahko – vsaj v športu – otresli gnilih elementov in vstopili v novo sezono radikalnih prenov. Po šestih letih ugotavljamo, kako bridko smo se motili.

»Zmagali bomo evropsko!«

Afera »*calciopoli*« je izbruhnila v letu 2006, ravno na predvečer svetovnega nogometnega prvenstva v Nemčiji. Italijanska reprezentanca je znala v tistih težkih trenutkih stopiti skupaj: zbrala se je okoli trenerja Marcela Lippija (ki je bil simbol Juventusa v času, ko sta ga vodila Moggi in Girauda) in se na številne kritike odzvala tako, da si je četrtič v svoji zgodovini priigrala naslov svetovnega prvaka. Prejšnjo zmago na sve-

tovnem prvenstvu, v Španiji leta 1982, so si *azzurri* priborili po zaslugi napadalca Paola Rossija, ki se je bil po mnogih polemikah ravno vrnil v reprezentanco po dvoletni izključitvi, povezani s tako imenovanim škandalom *totonero* (črne stave), prvo afero nelegalnih stav in prirejenih tekem v zgodovini nogometa – podobno današnji. Naj dodamo, da je še ena afera, povezana s stavami, izbruhnila v letu 1986: torej 4 afere v 32 letih, 1 na vsakih 8 let.

Ta dogajanja so odmevala in še vedno odmevajo tudi onkraj državnih meja in so v splošnem povzročila dve vrsti odzivov. Po eni strani predvsem na tujem poudarjajo nesposobnost Italijanov, da bi se česa naučili iz lastnih napak: »Kaj hočeš? ... So pač Italijani!«. Po drugi strani pa se v nekem skoraj patriot-skem duhu poudarja kliše, da zmorejo Italijani dati najbolje od sebe ravno tedaj, ko se znajdejo v najbolj težavnih situacijah. Iz tega veje nek neutemeljen optimizem glede usode nacionalne reprezentance na poletnem evropskem prvenstvu: »Poglej! Leto 1982, leto 2006 ... Ko imamo težave, vedno zmagamo!« Italijani tako po eni strani kažejo trmo pri vztrajanju na lastnih napakah, istočasno pa izkazujejo veliko spretnost pri odzivanju na težave. Kako je to mogoče? Kako lahko sobivata ta nasprotujoča si vidika?

Gepardova dežela

Leta 1958 posthumno izide roman Gepard (*Il Gattopardo*). To je, z več kot 100 tisočimi prodanimi izvodi, prva italijanska knjižna uspešnica (*best seller*), in edini roman izpod peresa sicijskega avtorja Giuseppeja Tomasija di Lampeduse, zadržanega in samotarskega intelektualca plemenitega rodu. Tomasi je navdih črpal iz starodavne zgodovine lastne družine ter roman umestil v prelomno obdobje italijanskega *Risorgimenta*, okoli leta 1860, ko se je ekspedicijski korpus domoljubnih prostovoljcev pod poveljstvom Giuseppeja Garibaldija, znan kot »vojska tisočih« (*esercito dei Mille*), izkrkal na otok, da bi osvojil Kraljestvo obeh Sicilij in ga priključil nastajajoči Kraljevini Italiji (ki bo ugledala luč sveta kmalu po teh dogodkih, leta 1861). V romanu je *alter ego* rodbine Tomasi plemenita družina Salina, ki se v teh epohalnih spremembah bori za ohranitev svojih starih privilegijev. V tem kontekstu avtor skozi besede kneza Don Fabrizia di Saline izpostavi nekatere premisleke, ki so

Foto: satchmoblue

koristne za našo razpravo. Priključitev Sicilije italijanskemu kraljestvu je, ne glede na upe po izboljšanju, ki jih vzbuja v nekaterih, sprememba brez prave vsebine – tisto, kar se ne bo spremenilo, je namreč značaj in ponos Sicilijancev, ki so se v svoji zgodovini že večkrat prilagodili tujim ljudstvom, ki so zasedli njihovo deželo, ne da bi pri tem kadarkoli spremenili svoje bistvo. Sicilska aristokracija svojih privilegijev ne ohranja tako, da podpira tiste sile, ki so jih do tedaj ščitile (Kraljestva obeh Sicilij), temveč tako, da se postavi na stran tistih sil, ki te privilegije ogrožajo (Kraljevina Italije). To idejo v romanu sijajno povzame knezov nečak Tancredi: »Če hočemo, da vse ostane tako, kot je, se mora vse spremeniti.« Ta makiavelizem sicilskega duha je spodbudil nastanek pridevnika »gepardski« (*gattopardesco*), ki po slovarski definiciji pomeni »ustvarjati videz, da se pridružuješ novostim, z namenom, da bi ne izgubil stare oblasti in privilegijev«. Ni naključje, da se ta pridevnik najpogosteje uporablja za opredelitev sicilijanskosti, kakor tudi za opis samega italijanskega duha.

Osvoboditev od fašizma?

Dovolj je, če se ozremo v preteklost in preučimo ključna prehodna obdobja v zgodovini združene Italije (ki je lani praznovala 150. rojstni dan), da vedno znova, kot stalno glasbeno spre-

mljavo, naletimo na enega in istega gepardskega duha. Medtem ko je Nemčija v povojnem obdobju šla skozi veliko čistko vseh, ki so sodelovali v Tretjem rajhu, ter globok premislek o vzrokih in odgovornostih zanj, smo v Italiji doživeli diametralno nasproten scenarij. Tisti, ki so podpirali fašizem, so se tako ali drugače uspeli reciklirati, in sicer do te mere, da je čistka prej kot same fašiste doletela antifašiste, ki so bili odrinjeni od položajev oblasti in nadzora. Medtem ko je truplo Benita Mussolinija še vedno viselo na Trgu Loreto v Milanu, se je mnogim pripadnikom vladajočega razreda fašistične države s spretnim spreobračanjem uspelo izmuzniti poravnavi računov in so nedotaknjeni preživeli padec režima (mnogokrat tudi s pomočjo pokroviteljstva ameriških zaveznikov). Za vzpostavitve post-fašistične republike je bilo potrebnih kar 5 let (od padca Mussolinija v letu 1943 do leta 1948, ko je stopila v veljavo nova ustava). To dolgo obdobje je po eni strani omogočilo, da se je vodstveni razred (pod vodstvom ZDA) uspel reorganizirati in ponovno vzpostaviti svojo izgubljeno nedolžnost, po drugi strani pa je pripeljal do ošibitve in delegitimacije antifašističnih sil. Še dandanes številni politiki (med njimi nekdanji premier Berlusconi in trenutni predsednik Poslanske zbornice Gianfranco Fini) trdijo, da je bil Mussolini kljub vsemu velik državnik. Da niti ne omenjamo, da v parlamentu sedi Alessandra

Mussolini, dučejeva vnukinja: si predstavljate, da bi v nemškem zveznem parlamentu sedela Hitlerjeva vnukinja? Ali Obama, ki razlaga, da je bil Nixon velik državnik?

Druga republika?

Ko razmišljamo o velikih spremembah v Italiji, ne moremo mimo razdobja 1992 – 1994, ki je zaznamoval prehod – če se naj poslužimo publicističnega razlikovanja, ki je prešlo v splošno rabo – od prve republike k drugi republiki.

Predvsem preiskava čiste roke (*Mani pulite*), ki jo je vodila posebna preiskovalna skupina pogumnih državnih tožilcev v Milanu, je razkrila sistem splošne korupcije (ki se ga je v medijih prijelo ime *tangentopoli* – skovanka iz imena za podkupnine, *tangente*, in družabne igre monopoli, op. prev.), ki je vključeval vrsto posameznikov na najvišjih položajih (ministrov, poslancev, senatorjev, podjetnikov ...). V roku nekaj mesecev sta pod bremenom burnih afer propadli Krščanska demokracija, vodilna stranka vseh italijanskih povojnih vlad, in Italijanska socialistična stranka, katere sekretar Bettino Craxi (najmočnejši politik tistega časa, referenčna točka milanske politične in upravljalvske elite ter bližnji prijatelj takratnega podjetnika Silvija Berlusconija) je pred obtožnico pobegnil v Tunizijo. Če dodamo, da je kmalu nato izginila tudi Komunistična stranka, ki ni znala preživeti brez navezave na Sovjetsko zvezo, postane jasno, da je leta 1992 v Italiji nastala velika praznina v oblastni strukturi.

V istem obdobju je sicilska mafija začela izvajati silovit napad na državo, kakršnega dotlej še nismo doživeli: najprej z atentati na politike (najbolj odmeven je bil umor krščanskega demokrata Salva Lime), nato z umori sodnih uradnikov in pripadnikov organov pregona (letošnje pomladi smo obeležili dvajsetletnico atentatov na protimafijska sodnika Giovannija Falconeja in Paola Borsellina), nazadnje pa še z nameščanjem bomb izven Sicilije (v Akademijo Georgofili v Firencah, lateransko baziliko Svetega Janeza v Rimu, Paviljon sodobne umetnosti v Milanu ...), ki so za seboj pustile 21 mrtvih in več kot sto ranjenih. Zakaj se je mafija spustila v tako odprto in eksplicitno ogrožanje stabilnosti celotne države? Nekatero preiskavo, ki potekajo v zadnjih letih (predvsem zahvaljujoč dragocenemu sodelovanju nekdanjega vplivnega mafijca Gaspareja Spatuzze in Massima Ciancimina, sina bivšega župana Palerma), postavljajo tedanje dogajanje v drugačno luč: medtem ko so deželo pretresale bombne eksplozije, naj bi med določenimi elementi znotraj državnega aparata in člani mafijskih družin potekala pravcata

pogajanja za dosego sporazuma, ki naj bi omogočil premestitev tranzicijskega obdobja. Čemu pogajanja z mafijo? Kakšen sporazum so hoteli doseči?

Antonio Ingroia, ki trenutno deluje kot javni tožilec pri Okrožnem državnem tožilstvu za boj proti mafiji v Palermu, tedanje dogajanje postavlja v širšo perspektivo, ki se dobro umešča v našo razpravo. Pogajanja z mafijo naj bi po njegovem ne bila omejena na obdobje 1992 – 1994. Italijanska država je namreč – kakor izhaja tudi iz številnih pravnomočnih sodb – od vedno vzdrževala odnose s kriminalnim podzemljem in drugimi podtalnimi organizacijami, prisotnimi na njenem ozemlju. Pomislimo samo na afero *Propaganda Due* (P2), prostozidarsko ložo, ki je bila razkrita konec sedemdesetih let in se je lahko pohvalila s tisočimi članov, ki so zasedali prve vrste med politiki, visokimi državnimi uradniki, oboroženimi silami in podjetniki. Ali pa na krščanskodemokratskega politika Giulia Andreottija, enega glavnih akterjev prve republike (sedemkratnega premiera in večkratnega ministra), nad katerim visi obsodba za »zunanje sodelovanje pri protipravnem združevanju v mafijske namene« za dejanja, ki so mu bila dokazana do leta 1980. Iz tega zornega kota lahko prehod od prve k drugi republiki razumemo kot merjenje moči med dvema silama (politiko in mafijo), ki sta do tedaj (in, kot bomo videli, tudi kasneje) delovali v tesni navezi. V osemdesetih letih je politika v prve bojne vrste poslala sodstvo in s tem pretrgala pakt z mafijo. Tožilec Antonino Caponnetto je tedaj ustanovil posebno preiskovalno skupino za boj proti mafiji, ki je vključevala tudi že omenjena Falconeja in Borsellina; ta je mnoge mafijce prepričala, da so začeli sodelovati s sodstvom in s tem kriminalni združbi zadal vrsto hudih udarcev. Mafija je odgovorila tako, da je otvorila sezono pokolov: najprej z napadi na politiko (umor Salva Lime, najvidnejšega predstavnika Andreottijevega krila Krščanske demokracije na Siciliji), nato na sodstvo (umor tožilca Falconeja – dogodek, ki je Andreottija stal izvolitve na mesto predsednika republike). Politika je po teh dogodkih obrnila hrbet sodstvu (posebna protimafijska skupina, še posebno pa Falcone in Borsellino, je bila potisnjena v osamo in se je morala braniti pred očitki, ki so postavljali pod vprašaj njeno legitimnost), mafija pa je okrepila svoj primež in politiko (ki jo je, spomnimo, ravno v tem času pretresala korupcijska afera *tangentopoli*) prisilila k sklepanju kompromisov. Dvoletno razdobje 1992 – 1994 se nam torej kaže kot obdobje kaosa, v katerem so si politika, mafija in – kot zunanji akter – tudi sodstvo eden drugemu grozili z uvedbo sprememb.

Makiavelizem sicilskega duha je spodbudil nastanek pridevnika »gepardski«, ki po slovarski definiciji pomeni »ustvarjati videz, da se pridružuješ novostim, z namenom, da bi ne izgubil stare oblasti in privilegijev.«

Kam so pripeljale te napetosti? Kako je prišlo do prehoda k drugi republiki? Je vsaj tokrat šlo za pravo spremembo? Pokoli so prenehali istočasno, ko je v politiko vstopil *novi obraz* – Silvio Berlusconi (ki je bil, kot smo videli, v sedemdesetih in osemdesetih letih blizu socialistom). Berlusconijsva desna roka in resnični pobudnik njegovega političnega projekta pa je bil Marcello Dell'Utri, sicilski odvetnik, ki se lahko pohvali z obsodbo na pogojno kazen zaradi zunanjega sodelovanja z mafijskimi združbami. Za dejanja, ki so mu bila dokazana – kakšno naključje – do leta 1992.

Pesek v oči

Svet nogometa? Vedno iste afere. Osvoboditev od fašizma? Vse se spremeni, le da se na koncu nič ne spremeni. Druga republika? Enako. Celo Silvio Berlusconi, ki so mu še pred kakšnim mesecem vsi pomembni svetovni časopisi pripisovali dokončno politično smrt, še danes nadzoruje parlament in še vedno obvladuje podjetja v vseh strateških panogah italijanskega gospodarstva. Na svojem mestu prav tako ostajajo številni politiki, ki so bodisi v preiskovalnih postopkih (celo predsednik senata Renato Schifani, ki je osumljen povezovanja z mafijo) bodisi obsojeni (že omenjeni G. Andreotti) bodisi osumljeni (predsednik dežele Lombardije Roberto Formigoni zavrača odstop kljub temu, da so vsi njegovi sodelavci iz regionalne vlade že v priporu).

Sodobna zahodna država bi vendarle morala biti precej različna od malega kraljestva izpred dvestotih let: kako je mogoče, da gepardski duh še naprej vztraja pri življenju in je danes še močnejši kot kadarkoli prej? Kako se lahko pri življenju ohranja tako očitno pomanjkanje pravice in prečiščenja? Skoraj instinktivno bi odgovornost lahko naprtili na tiste, ki so zadržani za ohranjanje spoštovanja do zakona: na sodstvo in organe pregona. Vendar se v Angliji, v Nemčiji ali v Združenih državah Amerike politiki ali drugi posamezniki na pomembnih položajih, ki se znajdejo pred sodno preiskavo, umaknejo, preden pride do razsodbe, namesto da bi čakali na razplet. Zakaj se to v Italiji ne zgodi? Zato ker se nihče, niti najbolj nemški med nemškimi politiki, ki je vpleten v najbolj sramotno izmed vseh afer, nikoli ne sam od sebe odloči, da bo zapustil svoj stolček in pridobljene

privilegije. K odstopu ga vedno prisili javno mnenje.

Če hočemo poiskati krivca za situacijo v Italiji, moramo torej s prstom pokazati na največji manko: na pomanjkanje informiranosti. V Italiji, kot ugotavlja novinar Marco Travaglio, so dejstva izginila: žrtvovana so bila za ohranjanje oblasti in *statusa quo*. Namesto, da bi zagotavljali sredstva za ustvarjanje osveščenih mnenj, se raje meče pesek v oči javnega menja.

Se bo kadarkoli kaj spremenilo?

Internet je v zadnjih letih nekoliko spremenil to podobo: spremenil se je način, kako si ljudje ustvarjajo lastna stališča, ker so se v neverjetnih razsežnostih pomnožili viri, na podlagi katerih lahko pridemo do zelenih informacij. Enostavno je nadzorovati 7 televizijskih kanalov in desetino časopisov, mnogo težje pa je utišati neskončne glasove, ki se pojavljajo na spletu. To idejo so končno tudi v Italiji dojeli določeni posamezniki, ki se oglašajo izven režimskega pevskega zbora. V zadnjih letih smo bili tako priča pomembnim novostim. *Il Fatto Quotidiano* je na primer prvi italijanski dnevni časopis informativnega značaja, ki je povsem neodvisen od sredstev javnega financiranja (in s tem tudi od političnega nadzora). *Servizio Pubblico* je prvi informativni televizijski program s poglobljenimi vsebinami, ki se hkrati oddaja po več medijskih kanalih, prek manjših televizijskih mrež in interneta – in torej ni podvržen uredniškemu in političnemu diktatu. Nazadnje je tu še »Gibanje pet zvezdic« (*Movimento 5 Stelle*), ki se je porodilo na internetu in je brez strukture in centralnih organov uspelo zmagati na zadnjih lokalnih volitvah, ankete javnega mnenja pa mu napovedujejo, da utegne postati prva politična sila v državi. Bo to dovolj? Bo možnost informiranja Italijanom omogočilo, da zavestno odločajo o tem, kaj je prav in kaj narobe? Bo to dovolj za očiščenje od gnilobe? In bo to dovolj za spremembo? Ali pa bo gepard znova močnejši? Je to, kar se je pričelo in kar svetovna kriza le še krepi, revolucija – to bi bil prvi tak primer v italijanski zgodovini – ali le še ena, vnovična gepardska tranzicija? Glede na to, da nimamo gotovih odgovorov na ta vprašanja, lahko samo upamo, da se bodo stvari obrnile na bolje. In da, vsaj tokrat, »bolje« ne pomeni zmage na nogometnem prvenstvu. ●

Prevod: Marijana Koren, Luka Lisjak Gabrijelčič

Nemoč prepričanja

Razmišljanje ob procesu proti A. B. Breiviku

Aljoša Kravanja

Ko se je Anders Behring Breivik 15. aprila spozabil in zajokal med procesom, ki ga bremeni poboja sedeminsedemdesetih ljudi, je bilo čutiti nekakšno zadrego. Breivik namreč ni jokal med pričevanjem preživelih, temveč med predvajanjem kratkega propagandnega filma, ki ga je pred napadom zmontiral in objavil na spletu. Na posnetku se zvrstijo fotografije Breivika v bojni opravi, propagandne parole, križarska ikonografija in svarila pred islamsko okupacijo Evrope, ki se nam težko zdijo posebej ganljiva. Nasprotno, tako kot Breivikov osrednji propagandni izdelek, kompendij Evropska deklaracija neodvisnosti, je tudi film sestavljen iz že stokrat ponovljenih fraz, ki jih lahko zasledimo praktično v vseh sodobnih teorijah globalne zarote (denimo v popularnih filmih gibanja Zeitgeist).

Breivikova domnevna ideologija

Toda tisti, ki sledimo procesu, smo zadrego ob Breivikovem joku občutili tudi iz nekega drugega razloga. Priznati smo si morali, da smo čakali in da še vedno čakamo ravno na Breivikove solze: na trenutek, ko se bo zlomil in zavrgel skrajna mnenja, zaradi katerih je občutil »nujnost«, da obračuna z domačimi izdajalci v domnevni vojni med Evropo in islamom. Kazen ne zadošča, ni dovolj, da bo moral Breivik preostanek življenja prestat v zaporu, vrh tega pričakujemo od njega, da bo spremenil

Namesto protiislamske ideologije, obložene s križarsko ikonografijo, bi lahko Breivik deloval na podlagi kakšnega drugega readymade svetovega nazora.

svoja prepričanja, da se bo »spreobrnil«. Zato se večina poročil s sojenja (ki ravno zato pogosto zvenijo groteskna) osredotoča na njegove reakcije: na njegovo razpoloženje ob ponovnem obisku otoka Utøye, na njegove odzive ob pričanju svojcev umrlih. Izpostavljanje Breivikovi stališč se zdi na prvi pogled razumljivo. Njegov zločin je navsezadnje »političen«: poslopje norveške vlade in podmladek norveške Delavske stranke je napadel iz idejnopolitičnih razlogov, kot del boja proti »multikulturalističnim marksistom«, ki z zagovarjanjem odprte migracijske politike in množično indoktrinacijo Evropo počasi pripravljajo na vdor ter naposled vladavino islama. Bombni napad in boj na Utøyi naj bi tako izvedel v »samooobrambi« avtohtonega

evropskega prebivalstva pred načrti vladajoče stranke in njenimi prihodnjimi voditelji, pri čemer se lahko spomnimo, da je isti izraz – samoobrambo, pravico do samozaščite – poudarjal tudi Timothy McVeigh, ki je leta 1995 razstrelil vladno poslopje v Oklahoma City.

Ta podoba – da je namreč Breivik deloval v prvi vrsti iz političnega prepričanja – pa se prične majati, ko odpremo njegov »Kompendij« (ki s svojimi tisočpetstotimi stranmi sicer daleč presega oznako »manifesta«, kot ga navadno imenujejo v medijih), v katerem naj bi Breivik razdelal svoj svetovni nazor. Večji del besedila *Evropske deklaracije neodvisnosti* je dobresedni *copy paste* različnih spletnih virov, blogov – še zlasti zapisov desničarskega blogerja Pedra Jensena alias Fjordmana – in bojnih načrtov, ki jih je Breivik najverjetneje prepisal iz terorističnih priročnikov. Njegov edini obširnejši prispevek h kompendiju najdemo v patetičnem in intimnem popisu lastnega življenja, v katerem Breivik večino pozornosti posveti svojim najstniškim letom. Zato se ne zdi vprašljiva le njegova izjava, da bi naj pisanju kompendija posvetil devet let; vprašati se moramo tudi, če je bil njegov zločin v resnici storjen iz prepričanja, ki bi bilo »politično« v istem smislu kot McVeighova ideologija samozaščite ožje skupnosti pred zvezno oblastjo. Namesto protiislamske ideologije, obložene s križarsko ikonografijo, bi

lahko Breivik deloval na podlagi kakšnega drugega *readymade* totalnega svetovega nazora, denimo že omenjene »*Zeitgeist ideologije*«, usmerjene proti bančnemu sistemu in vplivnim klanom *à la* Rotschild (ponovno v nasprotju z McVeighom, ki je svojo protidržavno ideologijo konsistentno gradil in zagovarjal vse življenje).

Breivik je do domnevnega predmeta svojega sovraštva – multikulturalizma – v resnici ravnodušen, mestoma celo nepazljiv: sodno dvorano pozdravlja z dvignjeno pestjo, znamenjem *black power*; v kompendiju predlaga, da bi »varuhom krščanstva« podeljevali medalje, narejene po vietnamskem vzoru. V njegovem življenju bi prav tako zaman iskali dogodek ali krivico, ki

Breivik je do domnevnega predmeta svojega sovraštva – multikulturalizma – v resnici ravnodušen, mestoma celo nepazljiv: sodno dvorano pozdravlja z dvignjeno pestjo, znamenjem black power; v kompendiju predlaga, da bi »varuhom krščanstva« podeljevali medalje, narejene po vietnamskem vzoru.

bi lahko resnično pojasnila njegovo domnevno sovraštvo do islama in muslimanov (pakistanski voznik podzemnega vlaka ga je nekoč oklofotal, ker se je peljal na zunanji strani vagona – to je Breivikova najhujša izkušnja z muslimani). Njegova manifestna desničarska prepričanja lahko zato z nekaj zadržki uvrstimo v to, kar je Carl Schmitt imenoval »politična romantika«: Breivikovo prepričanje je kvečjemu *occasio*, zgolj priložnostna vsebina, ki bi jo lahko poljubno nadomestil s katerimkoli drugim svetovnim nazorom, mogoče bolj levičarskim, morda bolj religiozno obarvanim. Ta absolutna ravnodušnost dejanske vsebine Breivikovega prepričanja postane očitna, ko se spomnimo na parafrazo *liberalca* Johna Stuarta Milla, ki jo je Breivik citiral v svojem zadnjem spletnem obvestilu: »ena oseba s prepričanjem je enakovredna sili sto tisočih ljudi, ki imajo zgolj interese.«

Zmedeni, otožni študent

Breivikov zločin ni brez predhodnikov. Ko C. Schmitt razpravlja o politični romantiki, se na ključnem mestu svoje analize dotakne primera Karl Ludwiga Sanda, radikalnega študenta, ki je leta 1819 v imenu ideje združene Nemčije ubil konservativnega dramatika Augusta von Kotzebua. Ker naj bi na Sandovo dejanje med drugim vplival tudi Jakob Friedrich Fries, filozof »prepričanja« (*Überzeugung*), je umor izdatno komentiral tudi Friesov akademski rival, G. W. F. Hegel. Ključni, 140. paragraf njegovega *Orisa filozofije pravice* lahko tako beremo prav kot zavrnitev pojmovanja etike in prava, ki je implicirano v Sandovem (in posledično v Breivikovem) delovanju. »Torej ni več ničesar zločinskega in zavrženega na sebi in za sebe,« piše Hegel, »namesto zgoraj omenjenih iskrenih in svobodnih, zakrknjenih in odločnih grešnikov srečujemo zavest popolne pravičnosti, dosežene z namero in prepričanjem. Moja namera dobrega pri mojem ravnanju in moje prepričanje, da je to ravnanje dobro, ga napravita za dobrega.« Toda iz tega izhaja ravno konsekvence, da tudi vsebina prepričanja ne šteje, ter da je edina pomembna zgolj prepričanost sama. Sand v resnici ni zagrešil zločina, saj je Kotzebua ubil v prepričanju, da deluje v korist združene Nemčije; a navsezadnje niti to ne šteje, v kaj je sploh bil prepričan,

šteje le njegova prepričanost.

Tej sprevrženi liniji sklepanja je sledilo mnogo sodobnikov, ki so Sanda – zmedenega in otožnega študenta – po njegovi usmrtitvi slavili kot mučenika. Teolog Wilhelm de Wette je v sožalnem pismu Sandovi materi napisal, da je umor zagrešil »iskreno pobožen mladenič«, ki je bil prepričan v svoj prav in ki je zato »čudovita priča našega časa.« In resnično je strašljivo, ko ugotovimo, koliko ljudi danes z isto argumentacijo podpira tudi Breivika, koliko jih občuduje »moč njegove prepričanosti«.

Dejanje, storjeno iz nujnosti

Toda kaj bi sploh lahko pomenila »moč prepričanosti«? Dejali smo, da je Breivik svoje dejanje opredelil kot »storjeno iz nujnosti«. Tako kot Sand pred njim, tako kot vsi tisti ljudje, ki so grešili »iz prepričanosti«, je tudi Breivik svoje svobodno dejanje občutil kot nalogo, ki se mu daje na način neizogibne nujnosti. Če bi hoteli v zgodovini najti lik ali model, ki najjasneje prikaže to modalnost delovanja, bi ga nedvomno našli v Hansu Kohlhasu, nemškem trgovcu, ki je v začetku šestnajstega stoletja vodil nemire po Saškem. Kohlhas – ki je danes bolj znan po svoji literarni predelavi v Kleistovem *Michaelu Kohlhaasu*, napisanem le osem let pred Sandovim zločinom – je svoj večletni pohod, h kateremu je pritegnil več sto pustolovcev, zločincev in upornih hlapcev, pričel le zaradi dveh konjev, izgubljenih v sporu z nekim aristokratom. Četudi danes ne moremo z gotovostjo trditi, kakšni so bili Kohlhasovi resnični razlogi za vodenje prevratniškega gibanja, se zdi povsem verjetna Kleistova literarna domneva, po kateri bi Kohlhas »ne mogel živeti s seboj, če bi ne dokazal svojega prav.«

Moč te prepričanosti, moč te vere v svoj prav, ki jo navidezno izkazujejo ljudje, kot so Kohlhas, Sande, McVeigh ali Breivik, izhaja natanko iz njihove nemoči, da bi se oddaljili od sebe. Ker bi drugače ne mogli zdržati sami s seboj, lahko storijo karkoli; ker so brez moči, da bi razklenili svojo prepričanost, imajo moč, da na podlagi te prepričanosti zakrivijo tudi najbolj zavržena dejanja. Ko torej Breivik pravi, da je ubijal iz »nujnosti«, ima v mislih natanko neobhodno silo, s katero so vsi prepričani nujno vezani sami nase. Prepričanost ni nič drugega kot nemoč

prepričanega, da bi se v mišljenju ali dejanju izneveril svojemu stališču, pri čemer je povsem vseeno, o čem se to stališče sploh izreka. Prepričanost je vezanost na svoje lastno mišljenje in življenje, izkušena kot nemoč – kar pa ji vendarle ne preprečuje, da bi se ne manifestirala v obliki najsurovejše moči, nasilja.

Dejali smo, da je edini obširnejši del kompendija, ki ga je dejansko napisal Breivik sam, posvečen spominjanju njegovega odraščanja in najstniških let. Pozorni bralec bo nedvomno opazil, da se ton pisanja v teh poglavjih povsem spremeni: medtem ko so drugi razdelki (ki so jih izvorno seveda napisali različni avtorji, polanonimni blogerji in pisci terorističnih priročnikov) napisani v tehnični, akademski in instrumentalni govorici, Breivik v svojem prispevku prostodušno pripoveduje o svojem zasebnem življenju, igranju videoiger, poslušanju popularne glasbe in druženju s prijatelji. Na primer:

»Ne bi si mislili, ampak v tistem času so nas vse zelo zanimali grafiti in hip-hop. Spomnim se prijateljev iz tistega časa: Jona Trygva, Richarda in Arsalana, vse smo počeli skupaj. (...) Če si bil neonacist,

skin ali desničar nasploh, je to pomenilo, da te je zanimal metal. Sovražil sem metal in ga sovražim še danes. Poznal sem par metalcev svojih let, Edwarda, Nilsa in še 5 drugih. (...) Vsi moji prijatelji lahko povejo, da ne bi ubil niti muhe in da nisem nikoli uporabil nasilja proti drugim. Poleg tega smo bili v tem času jaz in moji prijatelji dokaj v formi in precej samozavestni, saj smo veliko trenirali. To je muslimane odganjalo, tako da so nas napadali le poredko.«

V tem zaupnem tonu je nekaj globoko obscenega, bralec hoče protestirati proti tej pretirani bližini, proti nenadni intimnosti Breivikovega pisanja. Toda v njegovi prostodušnosti se razkriva ista nemoč, ki jo lahko razberemo tudi v strukturi prepričanja nasploh. To je nezmožnost, da bi se oddaljili od sebe, to je nemoč, zaradi katere Breivik še pomisliti ne more, da bo njegovo življenje morebitnemu bralec *Kompendija* tuje, da bodo imena »Jon«, »Richard« in »Arsalan« za nekoga, ki ni Anders Behring Breivik sam, preprosto brez pomena, ali da so njegova prepričanja preprosto brez vsakršne povezave z življenji ljudi, ki jih je 22. julija lani ubil med napadi na Oslo in Utøyo. •

**SODOBNA UMETNOST/
CIKEL PREDAVANJ DHG**

**MALI MORGEN ODER/ GOF/
NOVA GORICA 28. – 31. 8.**

**LEV KREFT/
SODOBNOST
IN SODOBNA
UMETNOST/
28. 8. OB 19⁰⁰**

**VUK ČOSIĆ/
SPLETNA
UMETNOST
DEVETDESETIH,
INKUBATOR
DANAŠNJE
SPLETNE
REALNOSTI/
30. 8. OB 19⁰⁰**

**BOŽIDAR
ZRINSKI/
SODOBNA
GRAFIČNA
PRODUKCIJA/
31. 8. OB 19⁰⁰**

Vsa predavanja bodo potekala na odru Mali Morgen, ki bo v času festivala na ploščadi med občino in knjižnico.

Cikel predavanj pripravljamo v sodelovanju z **Glasbeno agencijo GIG in KUD Morgan.**

Egiptovski spomini na Slovenijo

Ko berete to gloso, je bržkone že jasno, ali je novi egiptovski predsednik postal Mohamed Morsi ali Ahmed Šafik. Teoretično je slednji nekoliko bližji trideset let cvetočemu režimu svojega nekdanjega šefa Mubaraka, prvi pa nekoliko manj, čeprav je šlo njegovim Muslimanskim bratom v prejšnjih časih za nohte precej manj kot marsikateri drugi skupini, ki bi se lahko po svoji usmeritvi zdela bližja vsaj javno razglašanim načelom Mubarakovega Egipta.

Vse je v Svetem pismu

Seveda predvsem v Evropi marsikoga čudi, kako to, da je egiptovski volivec v prvem volilnem krogu največ naklonjenosti izkazal ravno človekoma, ki nista le najbližja sveže obsojenemu in uradno za diktatorja »okronanemu« Mubaraku, marveč tudi soldatom, ki so po njegovi prebrisani volji prevzeli v upravljanje njegovo dediščino in nič ne kaže, da bi jo kaj kmalu izpustili iz rok. Seveda po odgovor ni treba iti daleč. Ali pač. Kako je to v Egiptu, pojasnjuje namreč že Četrta Mojzesova knjiga, tudi Številca

kuje. Seveda so bili taki v prvi vrstah na znamenitem Trgu neodvisnosti in seveda je prav zaradi njihove vztrajnosti soldateska na koncu žrtvovala svojega dolgoletnega tovariša in prvega podpornika na predsedniškem položaju.

Celo s čebulo in česnom je težko

Toda niti marsikje v vzhodni in srednji Evropi pred dvajsetimi leti ni bilo bistveno drugače. Pa zato ni treba ravno do Belorusije, kjer sta čebula in česen kmalu zatrla vso podrast in se na oblasti neomejeno sončita

Hrbet velikokrat bolj boli od same svobode, ki so jo tako neodgovorno oznanjali pregreti vzhodnoevropski in egiptovski svobodoljubci.

imenovana. Na Slovenskem jo je v samo na videz drugačnem položaju pred skoraj dvema desetletjema na moč populariziral Draško Jančar. Če se zadeve ne spomnite iz njegovega eseja ali iz cerkve, naj vam osvežim spomin. Tam je govora o tem, da te v Egiptu sicer res lahko doletita kak udarec ali dva po že tako razbičanem hrbtu, vendar je dežela v drugih ozirih na moč srečna. Tam je namreč v izobilju rib, kumar, lubenic, pora, čebule in česna.

Potem takem nenaivni izid predsedniških volitev ni drugega kot glas za čebulo in česen. Nad njim se zmrdujejo samo tisti, ki jima omenjenih dobrin očitno ne primanj-

do danes. Tudi drugod ljudstvo v glavnem ni preveč zaupalo evropskim kolegom revolucionarjev iz Kaira. Kot kaže Jančarjeva »egiptovska« puščica iz leta 1994, niti v Sloveniji ne.

Celo če ne bi šlo več le za darove zemlje, ki so jih »stari režimi« od starozaveznih do novodobnih faraonov menda zagotavljali, je »novo« pač naporno. Nazadnje se izkaže, da je bič še najmanj. Da hrbet velikokrat bolj boli od same svobode, ki so jo tako neodgovorno oznanjali pregreti vzhodnoevropski in egiptovski svobodoljubci. In Morsi in Šafik sta vsak na svoj način zagotovilo, da svobode ne bo preveč, ker bo primerno do-

zirana, kot jo znata svojim razbrzdanim državljanom v farmacevtskih količinah servirati Lukašenko in Putin. In so jo znali pred desetletjema postopoma servirati Iliescu, Tudjman, Kravčuk ali nenazadnje Kučan. Pa še nekaj je, kar egiptovsko vztrajanje pri čebuli in česnu družiti s slovenskim. Če bi Egipčani globinsko glasovali drugače, kot so, bi se jim zlahka zazdelo, da si sami spodmikajo tla pod nogami. Ker so se odločili modro, bo svet ostal v tečajih. Mubarak je bil spoznan za gnusnega tirana, njegov dolgoletni oproda in minister za civilno aviacijo pa bo po starih krajih oblikoval pota revolucije, ki ga je vrgla z oblasti. Tako se ne bo moglo razkriti, da si na površini propadlega sistema nista izmislila ne Mubarak ne njegov ustreljeni predhodnik Sadat. Da je soldateski vso moč v roke pravzaprav potisnil in neoprijemljivo svobodo za čebulo in česen zamenjal pravzaprav že heroj in svetnik Naser, ko se je dosledno držal reka nekega razvpitega italijanskega pesnika in amaterskega soldata, »da narod, ki osvaja svet, ne potrebuje notranje svobode«. Osvajanje sveta se je Naserju razmeroma kmalu sfižilo. K sreči so ostale ribe, kumare, lubenice, por, čebula in česen.

Zaradi tega bo po modri presoji Egipčanov v bistvu še vedno tako, kot je bilo. Mladim revolucionarjem ostane samo čakanje na naslednjo priložnost. Ko bo spet zmanjkalo česna. ●

O navezi med znanostjo in institucijami

Sašo Dolenc: KAJ JE ZNANOST?

Poročilo o stanju vednosti v dobi interneta

Kvarkadabra, Studia Humanitatis, 2011; 279 str.

Avtor knjige Kaj je znanost? dr. Sašo Dolenc je najbolj poznan kot popularizator znanosti in soustanovitelj spletnega časopisa za tolmačenje znanosti Kvarkadabra ter avtor številnih člankov s tega področja. Njegova temeljna usmeritev v presečno področje med znanostjo in filozofijo je danes precej redka, vendar dobrodošla, saj se znanost s čedalje bolj matematično zapletenimi teorijami vedno bolj izmika vsakdanjemu dožemanju laičnega posameznika. Ta vedno večji prepad poskušajo zadnjih trideset let premostiti tudi mnoge poljudnoznanstvene knjige, od Hawkingove Kratke zgodovine časa naprej.

Tokratno Dolenčevo delo se znanosti loteva na širši način. Na naslovno vprašanje Kaj je znanost? odgovarja predvsem z vidika njene družbene vloge in načinov delovanja ter ekonomskih in družbenih pogojev produkcije znanstvenih teorij in idej. V tem smislu bi jo deloma lahko uvrstili v območje zgodovine in sociologije znanosti, a oznaka bi bila preozka, saj vsebuje tudi številne refleksije o kriterijih delovanja znanosti. Avtor torej ne ostaja vrednostno nevtralen do delovanja znanosti. V delu najdemo tudi številne tako starejše kot sodobne zgodbe in anekdote iz sveta znanosti, s pomočjo katerih avtor ponazarja njeno delovanje, kar načeloma teoretsko razpravo močno začini in popestri, zaradi česar bo knjiga gotovo zanimiva za vse, ki se tako ali drugače zanimajo za znanost in njene dosežke.

Knjiga se osredotoča na znanstveno vednost

in njeno vpetost v štiri glavne institucije: znanost, univerzo, tehnologijo in internet, ki je najmlajša med njimi. Ravno refleksija oblikovanja vednosti v mediju interneta je najbolj sveža novost pričujočega dela. Z zgodovinskimi vpogledi so razdelane vse štiri institucije in jasno opredeljene njihove posebnosti v odnosu do vedenja. Tako je na primer glavna razlika med znanostjo in tehnologijo, ki sta sicer odmev Aristotelove delitve na filozofijo narave in tehniko, njun končni produkt ter ekonomski odnos do znanja. Produkt znanosti je znanstveno znanje v obliki znanstvenih teorij, produkti tehnike pa so praktično uporabni izdelki. Medtem ko znanost napreduje z izmenjavo idej, ki nimajo lastnika, se pri tehnologiji znanje, ki stoji za nekim izdelkom, običajno zavaruje s patentom. Namen izuma in nagrada zanj sta uspešno trženje in zaslužek, nagrada za raziskovalno odkritje pa je pripoznanje prvenstva nekega odkritja v znanstveni skupnosti in simbolno povečanje ugleda zaslužnega raziskovalca, morebitne finančne nagrade so prej kot ne redkost. Do pojava znanstvenika-poslovneža, ki lahko zasluži milijone, je prišlo dokaj pozno, in sicer z razvojem biotehnologije konec sedemdesetih let prejšnjega stoletja, poprej v znanosti nikoli ni šlo za večje zaslužke. Spočetka so se z njo celo ukvarjali samo premožni plemiči, ki so imeli dovolj časa in denarja.

Za razliko od znanosti glavni produkt univerze ni znanstveno znanje, kot bi morda lahko sprva pomislili, temveč usposabljanje strokovnjakov. Odtod tudi pomembna razlika med obema v odnosu do hierarhije: V čisti znanstveni praksi se ne spoštuje nobena hierarhija, vsak ima pravico argumentirano kritizirati, vsaka trditev je vsaj načeloma lahko postavljena pod vprašaj, in sicer od kogar koli; po drugi strani na univerzi vlada močna hierarhija, hierarhično višji kadri imajo poslanstvo spremljati in vrednotiti

pridobljeno znanje podrejenih posameznikov na nekem strokovnem področju. Dolenčev oris delovanja znanosti se zdi nekoliko idealiziran, če vemo, da se v realnem raziskovalnem svetu večkrat dogaja pravcati boj med posameznimi teorijami, zmagovalna med njimi pa ni vedno tista, ki doseže širok konsenz. Kot je nekoč zapisal Max Planck, se pogosto zgodi, da zagovorniki neke teorije preprosto »izumrejo«. Tako je dobro poudariti, da gre v znanosti zgolj za načelno možnost poljubne racionalno argumentirane kritike, za katero pa ni povsem jasno, kako bo sprejeta, čeprav se metaznanstvena stroka ukvarja s tem, kako izboljšati način doseganja konsenza v znanosti.

Univerza opravlja svojo družbeno nalogo do tedaj, dokler jamči za kader, ki ga izobrazijo. Ko družba začne dvomiti v nosilce univerzitetnih nazivov, nastopi kriza te institucije. V istem smislu nastopi kriza institucije znanosti takrat, ko znanstveniki ne znajo več razložiti novih opažanj, v tehnologiji pa takrat, ko ne proizvajajo več kakovostnih izdelkov. V zvezi s slednjim najdemo v knjigi tudi zanimivo tezo, da se kakovost izdelkov proizvajalcu dolgoročno vedno izplača. To doktrino so Japonci po drugi svetovni vojni povzeli po ameriškem znanstveniku W. E. Demingu, ki je pomagal pri popisu prebivalstva in predaval o statističnih metodah nadzora kakovosti ter po katerem se še danes imenuje japonska nagrada za kakovost. Oblikovanje vednosti na internetu sodobni teoretiki označujejo kot modrost množic, kar Dolenc slikovito ponazori z delovanjem vrednotenja sodobnih iskalnih algoritmov (tehnologija Page Rank). Iskalniki tipa Google, Firefox, Opera in drugi nam kot rezultate iskanja ponudijo zadetke po določenem vrstnem redu, ki je odvisen od njihovega točkovanja internetnih strani. Neka spletna stran ima višjo oceno, če ima več klikov, obiskov in več povezav z drugih

spletnih strani, pri čemer povezave s spletnih strani z višjo oceno štejejo več. Gre za vrednotenje informacij, ki je doseženo brez uporabnikove odpovedi lastni partikularnosti, univerzalno ali skupno je doseženo skozi samo partikularnost posameznikov populacije. Tako se vzpostavi struktura vrednotenja spletnih strani, ki rase od spodaj navzgor, vse skupaj je kot nekakšna stalna anketa v realnem času, ki s statističnimi algoritmi na prva mesta zadetkov samodejno pripelje od množic najbolj zaželene spletne strani. V tem smislu je popularna znanost bliže instituciji interneta, ker pri njej ne štejejo avtoritete, temveč argumentacija, ki bralca/poslušalca prepriča, priljubljenost poljudnoznanstvene knjige pa je stvar vsečnosti čim večji množici ljudi.

Pomembno in tudi v Sloveniji zelo aktualno vprašanje, ki ga Dolenc izpostavi, je razmerje med financiranjem osnovnih (bazičnih) in uporabnih (aplikativnih) raziskav. Po drugi svetovni vojni je to delitev predlagal medvojni svetovalec za znanost Bush, ki je imel namen zagotoviti dobro financiranje bazičnih raziskav, kakršno je bilo zajamčeno v času vojne. To delitev Dolenc ocenjuje za nekoliko pregrubo, saj večina raziskav ne sodi ne v eno ne v drugo čisto kategorijo, mogoče je govoriti le o pretežni naravnosti raziskav v eno ali drugo smer. Glavni problem tovrstnih vlaganj je v tem, da so dobički iz bazičnih raziskav nepredvidljivi, kljub temu pa vse »modre« države vlagajo vanje, ker se jim to po izkušnjah dolgoročno vedno izplača. Neposredni učinki vlaganja v takšne raziskave so tako neopazni, da so nekateri avtorji zapisali, da podjetja vlagajo v temeljne raziskave v nasprotju z ekonomsko teorijo. Znanost je po finančni plati odvisna od političnih odločitev in v tem smislu obstaja potencialna nevarnost vsebinskega posega politike v znanost (kot recimo v nacistični znanosti), vendar se je treba za-

vedati, da je po drugi strani znanost v resnici tudi »politična sila s svojimi sredstvi«, saj se veliko odločitev, ki močno vplivajo na družbeno življenje, dogaja za zaprtimi vrati znanstvenikov.

Avtor je izrecno na strani ustrezne državne podpore temeljnim raziskavam, pri čemer mora znanost delovati po njej inherentnih kriterijih odličnosti, po svojem notranjem vrednotenju in pretočni izmenjavi idej, saj le tako lahko proizvaja to, kar se od nje pričakuje, namreč znanstveno vednost. V istem smislu morajo univerze ostati avtonomne in vztrajati pri lastnih kriterijih usposabljanja strokovnjakov, ne pa se podrejata tržni logiki, kar se je deloma začelo dogajati z bolonjsko reformo. Kakovost tehnoloških izdelkov po drugi strani vedno presojajo kupci, torej nekdo »od zunaj«, podobno kot pri internetu. Vsi kriteriji delovanja institucij vednosti so po Dolencu torej izpeljani iz analize njihove družbene funkcije. V okviru omenjenih štirih institucij se človek lahko znajde v štirih različnih vlogah. Če se nekdo znanstveno udejstvuje, nastopa kot subjekt znanosti, ki mora odmisлити lastne interese in položaj. Lahko se znajde v odnosu do javnosti kot kvalificiran strokovnjak, ki odloča na osnovi ponotranjenega korpusa znanja določene vede, pridobljenega v času izobraževanja. Na internetu vsi nastopamo kot posamezniki z vsemi svojimi preferencami, kapricami in predsodki, ki jih algoritmi poskušajo strukturirati v točkovni vrednostni sistem. V odnosu do tehnologije nastopamo kot tržni subjekti s potrebami in željami (na slednje se osredotoča marketing), ki imajo tudi sebično težnjo po čim bolj poceni izdelkih in storitvah.

Dolenčev odgovor na naslovno vprašanje bi torej lahko strnili nekako takole: Znanost je v družbeni perspektivi ena od štirih institucij vednosti, glavne značilnosti katere postanejo razvidne v odnosu do ostalih treh,

namreč tehnologije, univerze in interneta. Njene glavne značilnosti so razlaga delovanja naravnih pojavov v obliki modelov, brez hierarhičnosti pri raziskovanju, odprtost za argumentirano kritiko s katere koli strani, težnja po kroženju in izmenjavi idej, nagrajevanje odkritij v obliki priznanja avtorstva, povečanja ugleda in simbolne teže v javnosti ter posreden in dolgoročen vpliv na tehnološki, gospodarski in ekonomski razvoj. Da uspeva opravljati svoje poslanstvo, mora znanost – da bi čim bolje služila družbi – kljub finančni odvisnosti ostati avtonomna in slediti svojim lastnim kriterijem odličnosti, čemur lahko le pritrdimo.

Peter Lukan

Filozofski potopisni esej po egiptovski metropoli Mirt Komel: KAHIRSKE KAHEKSIJE.

Kairo leto dni pred revolucijo

Zavod za kulturne dejavnosti Kultipraktik, 2011;

164 str.

Knjiga z zagonetnim naslovom Kahirske kaheksije je že drugi potopisni esej mladega goriškega družboslovca in filozofa Mirta Komela. Leta 2009 je pri Študentski založbi izdal Sarajevski dnevnik, v katerem je objavil razmišljanja in vtise iz nekajmesečnega bivanja v bosanski prestolnici, kjer je delal kot gostujoči predavatelj na tamkajšnji univerzi. Kahirske kaheksije v marsičem sledijo vzorcu, ki ga je avtor preizkusil v Sarajevskem dnevniku: v obeh primerih gre za zapiske v obliki dnevnika, kjer vsakdanji dogodki služijo kot spodbuda za premislek o posebnostih drugačne kulture, pa tudi o univerzalnih vprašanjih, ki se tičejo politike, filozofije, umetnosti, religije, odnosov med spoloma itd. Podobna je tudi zemljepi-

sna razsežnost, saj obe deli pripovedujeta o muslimanskem jugovzhodu, le da je avtorja tokrat zaneslo precej dlje od našega balkanskega sosledstva – v Kairo. Tu se skriva tudi ključ za razumevanje naslova: kot avtor pojasni v predgovoru, je »Kahir« arabsko ime za Kairo, »kaheksija« pa medicinski izraz, ki označuje skrajno izčrpanost. Naslov je upravičen: glavni protagonist knjige je namreč prav kaotična arabska metropola, ki se nam skozi avtorjeve oči kaže hkrati v navdušujoči in strašljivi luči, kot neumoren urbani mastodont, čigar vitalnost obiskovalca kmalu vsrka vase, a ga zna zelo hitro izčrpati.

Komel je leta 2010 v Kairu študiral arabsčino. V knjigi opisuje svoje spoprijemanje z mestnim vrvežem, srečevanja s prijatelji (večinoma mladimi intelektualci, umetniki in aktivisti iz urbanega srednjega sloja) ter izkušnje z učenjem arabskega jezika, pri čemer v besedilo vključuje številne anekdote iz egiptovskega vsakdana in arabske kulture, tako tradicionalne kot popularne. Skozi vrsto kratkih esejističnih zapiskov nam posreduje svoje kairske izkušnje, iz katerih črpa iztočnice za premisleke o islamski kulturi in tradiciji ter o pogosto težavnem odnosu med »Zahodom« in »Vzhodom«. Pri tem ga vodi neprikrita fascinacija nad arabskim in islamskim svetom, ki pa nikoli ne zdrsne v nekritičnost. Komel se dobro zaveda nevarnosti »orientalizma«. Ta pojem se pogosto uporablja kot slabšalna oznaka za romantizirano posploševanje »orientalskih« in »nerazvitih« kultur, ki jih ohranja na varni razdalji skrivnostnega, nedoumljivega Drugega. Bolj splošno se pojem »orientaliziranja« uporablja za diskurz, ki hoče določene skupine ali zemljepisna območja prikazati kot bistveno »drugačna« od Zahoda, kot zaostala, primitivna in torej neprimerna za moderne oblike družbenega in političnega življenja. Takšna, poenostavljena, upora-

ba pojma »orientalizem« se je zelo razširila v sodobnem družboslovnem diskurzu, a se precej razlikuje od izvirnega pomena tega koncepta, kakor ga je definiral njegov avtor Edward Said. Po Saidu je orientalizem v prvi vrsti določena volja po razumevanju nečesa, kar je očitno drugačen svet, pri čemer prek distribucije geopolitične zavesti v estetska idr. besedila, prek elaboracije temeljnih zemljepisnih distinkcij (recimo zoperstavljanje »Orienta« in »Okcidenta«) ter s sredstvi, kot so npr. psihološka analiza, sociološki opis ali opis pokrajine, te distinkcije hkrati ustvarja in ohranja. Ne gre torej za to, da karikiramo ali stereotipno prikazujemo drugačno kulturo z namenom, da bi poudarili njeno »eksotično manjvrednost«, temveč predvsem za to, da ireduktibilni občutek, da imamo opravka z nečim radikalno drugačnim, kategoriziramo v shematične distinkcije, ki izhajajo iz geopolitičnega diskurza: Zahod vs. Vzhod, krščanski vs. islamski svet, Evropa vs. Bližnji vzhod itd. Če se avtor trudi, da bi se izognil hitrim in površnim stereotipom, pa se pogosto zateka v razmišljanje skozi takšne binarne opozicije. Namesto, da bi jih poskušal dekonstruirati, pokazati na to, da ne izhajajo neposredno iz kakšnega »bistva« islama ali krščanstva, temveč da so plod dolge in pogosto povsem naključne zgodovinske segmentacije razlik, jih marsikdaj skuša osmisliti, spet drugič omiliti, le redko pa jih vzame v resen pretres. Z njimi najpogosteje opravi z emfatičnim zatrdjevanjem, značilnim za sodobni univerzalistični humanizem, češ »saj nismo tako različni, kot se zdi«. Pogosta narativna strategija v knjigi je tudi prevrnitev uveljavljene hierarhije med klasičnimi binarnimi opozicijami: »Zahod«, »Evropa« in »krščanstvo« tako postanejo predmet negativnega vrednotenja, »Vzhod«, »arabski svet« in »islam« pa so ovrednoteni pozitivno. Pretirano bi bilo sicer reči, da takšen in-

terpretativni model prežema celotno knjigo, a se ponavlja dovolj pogosto, da postane sčasoma moteč.

V Kahirskih kaheksijah se ponovi isti pojav kot pri Sarajevskem dnevniku: pozorna naklonjenost do kulture, ki ga gosti, avtorja privede do asimilacije v njen diskurz. Kot pozorni opazovalec zazna številne neobičajne pojave in dogodke – številni ga vznemirijo, nekateri ga šokirajo. Pojavom, ki jih ne razume, hoče priti do dna: premleva razloge zanje, posluša utemeljitve domačinov – in jih na koncu skoraj vedno sprejme, čeprav z rezervo. Pripravljenost, s katero skozi sito postmodernega racionalizma spušča tradicionalnistične in zmerne islamistične argumente, je skoraj ganljiva. Naj ne bo pomote: ta pripravljenost, celo volja po razumevanju, je največja prednost knjige. Odpoved kategoričnim sodbam odpira prostor za refleksijo. Težava je v tem, da ne gre le za odpoved sojenju drugačne kulture iz lastnega partikularnega stališča, za poskus razumevanja drugega prek njega samega; v vsem tem lahko zaznamo tudi določeno mero protievropejstva, ki ni le najbolj moteči element v knjigi, ampak tudi past, ki avtorja zavede v esencijalizacijo. »Evropa«, identifikaciji s katero se skuša avtor na vsak način izogniti (tudi tako, da na pomoč pokliče Balkan, kot nekakšen vmesnik med Evropo in Orientom), je v knjigi večkrat prisiljena v tekmovanje v primerjavah z arabskim svetom, samo zato, da ga vsakič znova izgubi. Tako na primer izvemo, da je arabska kultura »proporcionalno vsaj toliko starejša od zahodne, kot je praded starejši od pravnuka« (pri čemer kronološki kriterij te ugotovitve ni čisto jase, glede na to, da se je krščanstvo pojavilo dobrega pol tisočletja pred islamom). Še slabše jo odnese krščanstvo v primerjavi z islamom. Površne proti-zahodnjaške sodbe, ki jih je neprestano slišati iz ust njegovih sogovornikov, se marsikdaj pri-

kradejo v naracijo samega avtorja. Gre za splošna mesta v slogu, »Bagdad je bil že sijoča metropola, ko je bil Pariz še neznatna vas«, ki niso nič manj zlagana kot poudarjanje evropske »civilizacijske superiornosti« in »racionalnosti« nasproti orientalski »čustvenosti« in »kulturni zaostalosti«. Prvo izvira iz resentimenta, drugo iz ranjenega občutka večvrednosti. Oba občutka sta enako razumljiva (čeprav se avtorju očitno zdi, da je prvi bolj upravičen od drugega), a sta tudi enako patološka. Gre za načina, kako ubežati temeljnemu dejstvu, da smo v globalnem sistemu odvisni eden od drugega in obsojeni na sobivanje. To eksplicitno poudari tudi avtor sam že v uvodu. Kljub temu se ne moremo znebiti vtisa, da avtor odgovornost za medsebojno nerazumevanje, sumničenje in sovraštvo pripisuje izključno na eni strani. Toda četudi sprejmemo takšno poenostavljeno interpretacijo, lahko v proti-zahodnjaškem diskurzu še vedno vidimo predvsem simptom perifernosti in podrejenosti, gotovo pa ne sredstva za njuno preseganje. Največja prednost knjige je, da gre za potopisno literaturo, ki daleč presega običajne turistične klišeje. Ne le zaradi pripovednega sloga, ampak predvsem iz čisto osebnega poguma avtorja, ki se spopada z vsakodnevnimi tegobami in zavestno zavrača priročno zatekanje v izolirani balonček, v katerem verjetno živi večina tujcev, ki jih je zaneslo v Kairo. Namesto tega skuša spoštljivo razumeti okolje, ki ga gosti. Ob vsem spoštovanju do tega avtorjevega napora pa se ni mogoče znebiti vtisa, da je do gostujočega okolja nekoliko preveč prizanesljiv. Privlačni realizem njegove pisave, predirljivo natančnost opazovanja in neprisiljeno podrobnost opisov vseskozi brzda nekakšna pritajena politična korektnost. Kot da bi ga gnal strah, da bi gostitelju ne storil krivice. Memoarska literatura (naj bo to potopis, spomini ali dnevnik) v avtorjih pogosto

vzbuja zadrego do resničnih oseb, ki v njej nastopajo. Če bi osebe, ki jih Komel opisuje, zmogle preseči jezikovno pregrado in prebrati knjigo, v kateri nastopajo, ne bi imele nobenega razloga za zamero, nelagodje ali jezo. To nemara govori v prid avtorju, ni pa nujno prednost knjige. Opisi v njej so prikupni in tudi pronicljivi, a kritični bralec bo v njih vseeno pogrešal tisto pikro, neusmiljeno lucidnost, značilno za najpomembnejša dela tega žanra. Ne moremo reči, da je knjiga brez ironije, a ta je vselej dobrohotna, kar mestoma ustvarja občutek razvodenelosti. Kljub temu – ali morda prav zaradi tega – jo zaznamuje šarmantna berljivost. Še nekaj o podnaslovu. Danes je Egipt v središču pozornosti zaradi revolucije in političnih sprememb, ki so ji sledile. Avtor noče igrati na karto lažnega preroštva: v svoji knjigi slika predrevolucionarni Kairo, v katerem nič ne napoveduje izbruha dogodkov, ki so ga popeljale v središče svetovnega zanimanja. A vendar lahko prek opisov ljudi in dogodkov ugotovimo, da nimamo opraviti z neinovativno periferno metropolo, ampak da gre za mesto živahnih političnih in družbenih razprav, ki je v očitnem nasprotju z okostenelostjo režima. Kot zapiše avtor, »so tu vsi, ampak prav vsi, ki sem jih spoznal, neverjetno busy«.

Komelova knjiga je, poleg novinarskih zapisov njegovega someščana Ervina Hladnika-Milharčiča, verjetno eno najpomembnejših slovenskih pričevanj o egiptovski družbi na predvečer revolucije. Gre za inteligen ten in privlačen vpogled v sodobno arabsko stvarnost, ki je kljub reflektivnosti in poglobljenosti napisan v gibkem, dostopnem jeziku. Dodatno vrednost ji dajejo črno-bele fotografije, ki jih je med svojim bivanjem v Kairu posnel Komel sam in kažejo zanimive izseke iz mestnega in avtorjevega vsakdana. Vsekakor knjiga za vsakogar, ki želi izvedeti kaj več o bližnjevzhodni stvarno-

sti, in dragocen uvod za spoznavanje utripa sodobnega Egipta. Škoda je le, da se avtor odreka dragoceni priložnosti, ki jo ponuja potovanje v tuje kraje, namreč osvetlitvi lastnega kulturnega okolja s perspektive izkušnje ob stiku s tujo kulturo. Namesto tega nastopa karikatura Evrope in očitno nelagodje ob identifikaciji z njo. Za tem morda stoji avtorjeva bojazen, da bi se poistovetil s stereotipom »zahodnjaka v Kairu«, čeprav se po drugi strani povsem zaveda, da to je. To je tisto notranje protislovje, ki določa dinamiko celotne naracije: strastna želja po spoznavanju, po čimvečjem vživetju v okolje, ki vedno znova naleti na kulturne, družbene in psihološke prepreke na poti svoje izpolnitve. Prav univerzalnost takšnega položaja in avtorjeva reflektivna drža dajeta knjigi aktualnost, ki je še dolgo ne bo izgubila.

Luka Lisjak Gabrijelčič

Temna stranpota slovenske politike

Matej Šurc in Blaž Zgaga: V IMENU DRŽAVE

(Predprodaja, Odprodaja, Prikrivanje)

trilogija

Založba Sanje, 2011/2012; 350, 477 in 510 str.

Raziskovalno novinarstvo, ki svoje delo utemeljuje z dokumentiranim raziskovanjem polpreteklih dogodkov, se uvršča nekam na predverje zgodovinopisja. Po eni strani mu manko zgodovinske distance onemogoča dograditev celostne slike nekega dogajanja, po drugi strani ima enako kot zgodovinopisje opravka z velikimi količinami gradiva, največkrat z uradnimi dokumenti, ki imajo težo dokazov, zaradi česar ima lahko pomemben vpliv na oblikovanje kasnejših zgodovinskih

sodb. Ravno v slednjem se razkriva njegova moč. Za več kot 1300-stransko trilogijo avtorjev Mateja Šurca in Blaža Zgaga v imenu države (Odprodaja, Preprodaja, Prikrivanje) lahko rečemo – sodeč po številu in tehtnosti dokumentov, na katere se sklicujeta – da ima prej omenjeni potencial. To potrjuje tudi nagrada Organizacije za medije Jugovzhodne Evrope (Seemo), ki deluje pod okriljem Mednarodnega inštituta za medije (IPI), ki sta jo avtorja prejela. Z obravnavano temo trgovine z orožjem v Sloveniji se pridružujeta knjigam, ki so zadnja leta pri nas izšle na to temo, kot sta Trgovci s smrtjo (2007) nekdanjega delavca Varnostno-obveščevalne službe Braneta Praznika in Kaj nam pa morete! (2007) raziskovalnega novinarja Matjaža Frangeža.

Šurc in Zgaga se pri pisanju izdatno opirata na množico dokumentov, ki jih najdemo ponatisnjene v knjigi. Med njimi so v glavnem zaznamki o razgovorih, ki so jih kriminalisti opravljali z udeleženci in očitvi tujih dogajanj, intervjuji z nekdanjimi udeleženci, magnetogrami razgovorov in zaslišanj, izpisi izsledkov telefonskih klicev ter potni nalogi, dovoljenja za tranzit, računi za nakupe orožja in potrdila o denarnih nakazilih na račune v tujino. Nekateri od dokumentov so širši javnosti predstavljeni prvič, kot recimo poročilo Varnostno-informativne službe o trgovini z orožjem z naslovom Pregled in ocena aktivnosti nekaterih oseb v trgovini z orožjem, ki je nastalo konec leta 1992, a javnosti ni bilo nikoli dano na vpogled. Res je sicer, da je povsem neposrednih dokumentov o trgovanju z orožjem le malo, saj so bili po pričevanjih uničeni, vendar ker se je, kot vse kaže, ta dejavnost dogajala masovno, so se kot statistična izjema pri velikem številu dokumentov nekateri le izmahnili uničenju. Zanimiva je morda podrobnost, da je večina dokumentov v zvezi s trgovino z orožjem na obrambnem mini-

strstvu povsem izginila, na notranjem pa je svetovalec ministra vodil dosledno evidenco poslovanja pri trgovanju z orožjem, ki se je sicer dogajalo mimo državnega proračuna. Avtorja poleg omenjenih vrst dokumentov v raziskavo vključujeta tudi odzive na spremljajoča dogajanja v zvezi z obravnavano temo v nekaterih slovenskih medijih.

V prvem delu, podnaslovljenem Odprodaja, se avtorja ukvarjata z opisom usode orožja, ki ga je Teritorialna obramba zaplenila Jugoslovanski narodni armadi med desetdnevno osamosvojitveno vojno na slovenskih tleh. Uspešna razorožitev JNA, ki je potekala pod geslom »Nabava«, je iz rok tako imenovane »sedme republike« (to titulo si je JNA zaslužila, ker je njen proračun znašal več kot 50 % celotnega zveznega proračuna) po jasno predstavljenih okvirnih izračunih avtorjev Sloveniji priskrbela okrog 10.000 ton orožja, čeprav je v popisu orožja, ki je nastal pol leta kasneje, navedenih le okrog 3.500 ton. Namen prvega dela trilogije je odgovoriti na vprašanje, kaj se je s tem orožjem zgodilo in kam se je stekel denar od njegove prodaje.

Predsedstvo Republike Slovenije je sklenilo, da se Hrvaški ter Bosni in Hercegovini lahko prodaja orožje, vendar je približno mesec dni po tej odločitvi začel veljati embargo Združenih narodov na prodajo orožja na ozemlju tedanje razpadajoče Jugoslavije (ta je ostal v veljavi do junija 1996). Trgovina z orožjem je bila po mednarodnem pravu torej ilegalna, kar pa ne pomeni, da je bila nelegitimna. Precej razširjeno je postalo stališče, da sta bila embargo in njegova tiha kršitev v prid Hrvaške in Bosne tedaj bolj sprejemljiva možnost kot pa dopuščanje odprte trgovine, saj bi imel s tem agresor še večjo prednost. Poleg tega so se s prodajo orožja na Balkan po tistem ukvarjale tudi tajne službe nekaterih držav, ki so embargo uvedle, med njimi Velike Britanije. Glavni

etični problem trgovine z orožjem na naših tleh torej ni toliko kršitev embarga Združenih narodov kot pa vojno dobičkarstvo na račun ljudi v stiski na balkanskih bojiščih, ki se je domnevno dogajalo v imenu države Slovenije.

Prodaja slovenskega orožja na Hrvaško se je po malem začela že leta 1990, torej pred začetkom vojn na Balkanu, in je že tedaj potekala mimo vednosti dela slovenskih oblasti, ki so uradni sklep o prodaji orožja Hrvaški in Bosni sprejele šele avgusta 1991. Odprodaja je potekala pod okriljem ministrstva za obrambo in ministrstva za notranje zadeve, ki sta ju tedaj vodila Janez Janša in Igor Bavčar. Po zaplembi skladišč orožja v Borovnici, Vražjem Zobu pri Črnomlju, Ložnici in še kje, o čemer obstajajo pričevanja in zapisniki o predaji orožja, se je to dokaj hitro začelo seliti čez mejo k južnim sosedom, nekateri od prevozov naj bi se zgodili tudi med časom desetdnevne vojne, kar je še posebej nerazumljivo. Pri tem je izdatno sodelovala brigada MORiS pod poveljstvom Toneta Krkoviča, nekdanj elitna enota za varovanje državnega vrha, ki je imela sedež v varovanem območju v Kočevski reki.

Posli so se sklepali direktno na ministrstvu za obrambo in v veliki meri z gotovino, kar je po večletnem zanikanju naposled potrdil tudi Janez Janša. Nekatera plačila so se nakazovala preko Gorenjevega podjetja Orbis, druga preko švicarske podružnice Iskre, nekatera preko Centralne evropske mednarodne banke. Prepričljivo je pokazano, da nad prometom denarja ni bilo dobrega nadzora in da so dejanske cene od deklariranih v kasnejšem poročilu ministrstva za obrambo o prodaji orožja med letoma 1991 in 1993 odstopale kdaj tudi za faktor 4. Epizode, ki so v knjigi opisane, so prišle na dan v glavnem zato, ker je kriminalistična policija te dogodke preiskovala in beležila podatke v zvezi s trgovino z orožjem. Po brezobzir-

nosti izstopajoča epizoda je gotovo tista o trgovanju z mestom Zadar, ki je bilo jeseni 1991 obkoljeno in je iz Slovenije naročilo orožje. Ker ga ni dobilo, so poslali svoje predstavnike na pogajanja, in sicer na ministrstvo za obrambo. Tako so orožje dejansko dobili, a so ga po ad hoc spremenjenih cenah drago preplačali. Kmalu po koncu vojne je zaradi sprotnega in poljubnega spreminjanja pogodbenih cen prišlo do tožbe, ki je bila najprej uperjena proti obrambnemu ministrstvu, to pa je doseglo, da se je tožba prenesla na podjetje Orbis. Slednje je šlo v stečaj, zato mesto Zadar nikoli ni dobilo preplačanega denarja.

Drugi del trilogije s podnaslovom Preprodaja govori o nakupih orožja v tujini, težavah pri kupovanju mark, ki so za to bile potrebne, o mednarodni orožarski mreži, ki steguje svoje lovke vse do Rusije, o glavnih (tudi mednarodnih) akterjih, ki so pri tem sodelovali, in o preprodaji orožja na Hrvaško ter v Bosno in Hercegovino v obdobju od leta 1991 do leta 1993, skupaj z različnimi spodrseljaji vred. Slovenija je že v pripravah na vojno kupila veliko več orožja, kot ga je potem dejansko uporabila; že tu je bil prvi vir blaga za preprodajo. Ker se je orožje plačevalo v glavnem v markah, je bilo treba te pridobiti – če ni šlo drugače, tudi s pomočjo italijanske mafije v portoroškem kazinoju ali z izrabo kredita, ki je bil prvotno namenjen za gradnjo državnih avtocest. Pri tem je marsikdaj šlo kaj narobe.

V drugem delu veliko izvemo o mednarodnih prekupčevalcih, kot je bil Grk Dafermos, od katerega so orožje dobavljala malodane vsa balkanska bojišča, in o njihovih zvezah; o glavnem slovenskem preprodajalcu sicer avstralskega državljanstva Nikolaju Omanu, ki vloge posrednika ne bi mogel dobiti brez privoljenja domačih in tujih oblasti, in njegovih goljufijah; o orožarsko-denarnih tokovih na Poljskem, v Bolgari-

ji, na Madžarskem in v Ukrajini, kjer so v glavnem prodajali sovjetsko orožje, ki jim je ostalo po padcu Sovjetske zveze in umiku rdeče armade, ko so nadzor pogosto prevzeli vodje tajnih služb; o udejstvovanju nekaterih poslovnežev večjih slovenskih podjetij, kot sta SCT in Gorenje, v orožarskih poslih; o denarnih tokovih po vzhodnem delu Evrope in podobno. V tem pogledu knjiga presega slovenske državne meje in z opiranjem na tuje monografije o prodajah orožja v državah nekdanjega vzhodnega bloka prikaže splošnejšo situacijo v Vzhodni Evropi, pri čemer je tako informativna, da bi v njej ironično lahko marsikaj zanimivega verjetno izvedeli tudi tedanji trgovci z orožjem sami, recimo o tem, kakšna je bila njihova vloga v širši sliki denarno-orožarskih tokov v Evropi prve polovice 1990. let. V tem smislu je presežek drugega dela v tem, da opisuje anatomijo orožarskih poslov nasploh. Avtorja se opirata tudi na dela tujih raziskovalnih novinarjev, saj so v zadnjem desetletju tudi v nekaterih drugih državah raziskovali vpletenost lastnih oblasti v trgovino z orožjem na območju Balkana. Posebej relevanten se zdi oris hrvaške trgovine z orožjem, saj so tamkajšnji udeleženci sodelovali s slovenskimi. Pri južnih sosedih je to poglavje zgodovine bolje raziskano kot pri nas, tam je na primer leta 2007 o teh poslih spregovorila tajnica medvojnega obrambnega ministra Šuška. Slovenski kriminalisti so sicer pri preiskavi trgovine z orožjem sodelovali s hrvaškimi, a je nadaljnjo izmenjavo podatkov v 1990. letih preprečil Franjo Tuđman, do izmenjave je prišlo šele leta 2011 – odtod tudi veliko svežih podatkov, iz katerih črpata avtorja.

Osrednja tema tretjega dela trilogije Prikrivanje so dogajanja v zvezi s prikrivanjem orožarskih poslov. Predstavljena je serija afer, ki so širšo javnost prvič seznanile s tem, da se nekaj dogaja v ozadju v

zvezi s trgovino z orožjem. Takšni sta bili najdbi orožja na brniškem letališču spomladi 1992 in na mariborskem letališču poleti 1993, ki sta na videz podobni, a sta njuni ozadji zelo različni. V kontekstu trgovine z orožjem imajo zelo jasno mesto tudi afera Depala vas in priprave na državni udar s strani dela slovenske vojske, ki so ji marca 1994 sledile. Skozi te afere, ki so postavljene v kontekst trgovine z orožjem in tudi porajajoče se konkurence med tedanjima ministrstvom za obrambo in za notranje zadeve, izvemo marsikaj o ozadju političnega dogajanja v Sloveniji v 1990. letih in dobimo vpogled v to, koliko je bilo slednje podvrženo vzgibom o prikrivanju.

Kot apriorno dejanje prikrivanja je mogoče razumeti poenostavitev 45. člena Zakona o nadzoru državne meje, v katerem je bilo zapisano, da mora biti prodaja orožja odobrena s strani ministrstev za obrambo, notranje zadeve in zunanje zadeve. Poenostavitev in ne zakonska dopolnitev, ki je bila izvedena na sestanku koordinacijske skupine notranjega in obrambnega ministrstva novembra 1991, je dovoljenje za trgovanje z orožjem in za tranzite podelila samo obrambnemu in notranjemu ministrstvu, s čimer je bil ukinjen večkratni nadzor nad orožjem.

Posebna pozornost je namenjena kazenskemu pregonu podanih ovadb v zvezi s trgovino z orožjem, ki niso obrodile uspeha. Natančno je nakazano, kje se je kolesje tožilstva zaustavilo in zakaj so možnosti kazenskega pregona zastarale. Svoj delež pri tem je imel tudi tedanji predsednik vlade Janez Drnovšek, ki je bil mnenja, da bi razkritje trgovine z orožjem Sloveniji povzročilo preveč škode v očeh mednarodne skupnosti, in zaradi tega ni želel umakniti stopnje tajnosti z nekaterih dokumentov. Tako je bilo na primer s primopredajnim popisom prodaje orožja, ki ga je minister Janša dal

svojemu nasledniku Kacinu – ta je postal javno dostopen šele leta 2011. Njegova glavna pomanjkljivost, ki mu jemlje kreditibilnost, je odsotnost vsakršne omembe gotovinskega trgovanja z orožjem, o čemer pa je bilo zbranih veliko pričevanj od uslužbencev, ki so na ministrstvu za obrambo delali v začetku devetdesetih let.

Dobro je prikazana postopnost spoznanj raziskovalcev trgovine z orožjem, v glavnem je šlo za kriminalistično policijo in različne parlamentarne komisije. Vsaka od treh komisij je naredila korak naprej, vendar rezultati do javnosti še vedno niso prišli. Prva med njimi, Madonova komisija, je prenehala delovati zaradi groženj njenemu predsedniku, druga, Mogetova, zaradi nestabilne politične situacije leta 2000, ko je padla Drnovškova vlada, in nesodelovanja institucij. Tretja, Terčonova, je svoje delo opravila, vendar je bilo njeno poročilo o delovanju tajnih služb in o trgovini z orožjem s strani državnega zbora sprejeto za zaprtimi vrati decembra 2006 in ostaja v varovanem trezorju državnega zbora.

Zadnji del trilogije je od vseh treh najbolj ekspliciten v obtoževanju glede neetične trgovine z orožjem – obtožuje krog ljudi,

katerih imena so se v novejšem času znova skupaj pojavila v javnosti, in sicer na zahtojni klopi v aferi o nakupu 8-kolesnikov za slovensko vojsko pri finski Patrii. Tako ob koncu knjige izvemo tudi podrobnosti iz sodnih spisov v preiskavah tega primera v Avstriji in na Finskem, kjer procesi potekajo in so dogajanja v zvezi s korupcijo v tem primeru veliko bolje raziskana kot pri nas. Knjiga bi po svoji tehtnosti z lahkoto shajala brez tako poglobljene navezave na sojenje v aferi Patria. V tem smislu je tretji del trilogije izrecno politično aktivističen, saj bremeni nekdanjega obrambnega ministra in sedanjega predsednika vlade Janeza Janšo in nekatere njegove nekdanje ter sedanje sodelavce. Kljub gori podatkov in močni argumentacijski liniji je zato zelo verjetno, da se bodo izsledki knjig spolitizirali, saj med političnimi strastmi argumenti dejstev običajno poniknejo. Vendar za prepričanje večine javnosti v moralno neomadeževanost navedenih akterjev v trgovini z orožjem gola politična privrženost in prepričanje v »komunistično« zaroto ne bosta dovolj, saj avtorja v resnici ne razgrinjata samo svojih ugotovitev, njun tekst predstavlja povezavo raziskav zelo širokega kroga ljudi, katerih

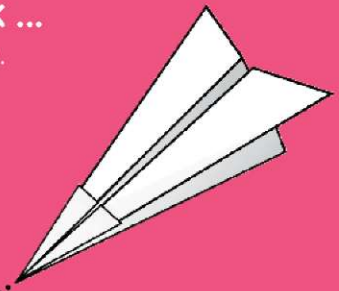
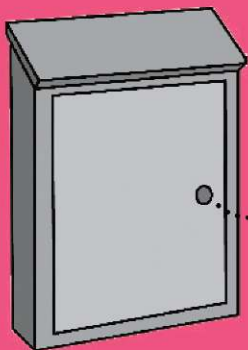
rezultati so v knjigi le medsebojno povezani in nekateri prvič predstavljeni javnosti. Za resno nasprotovanje zaključkom na podlagi tolikšnega obsega dokumentov bi bilo potrebno raziskovalno delo enake tehtnosti dokumentacije in argumentacije, kot je pričujoče.

Ta s podatki nabita trilogija, ta »mukotrpna empirična raziskava«, kot je zapisala Spomenka Hribar, je zato nujno branje za tiste, ki želijo pridobiti bolj celostno sliko družbenega dogajanja v mladi državi Sloveniji. Za protitež podatkovno naravnemu tekstu sta avtorja vključila še številne stilno dramatizirane epizode in biografske zgodbe, ki branje napravijo znatno bolj tekoče. Med njimi je na primer epizoda iz medvojnega Sarajeva o dveh sosedah, ki sta se znašla na nasprotnih straneh, nekega dne sredi vojne pa sta se srečala na mračnem hodniku svojega bloka. Eden od njiju pokaže na enake oznake na njunih orožjih in reče: »Tudi naše so ruske. Iste oznake imajo. Kaj ne razumeš? Ista proizvodnja, ista država, vse je isto. Nekdo se norčuje iz nas. Nam in vam prodaja granate. Mi se pobijamo, nekdo pa služi na naš račun.«

Peter Lukan

NAJ NASLEDNJA RAZPOTJA PRILETIJO V VAŠ NABIRALNIK ...

Postanite naš naročnik in revijo boste brezplačno prejemali na dom.
Brez stroškov poštine!

Na spletnih straneh www.razpotja.si ali www.dhg.si/revija.html poiščite elektronsko naročilnico in vnesite svoje podatke. Za vse ostalo poskrbimo mi.

**RAZPOTJA NE MOREJO IZHAJATI BREZ VAŠE
PODPORE.**

**IZKAŽETE JO LAHKO TUDI Z DONACIJO NA
TRANSAKCIJSKI RAČUN**

DRUŠTVA HUMANISTOV GORIŠKE,

ODPRT PRI NOVI KBM:

SI56 0475 0000 1549 723

**ZAHVALJUJEMO SE VSEM, KI STE Z
DONACIJAMI POMAGALI PRI NASTANKU
TE ŠTEVILKE.**

